

Kina och Indien
slåss om
exportfördelar s.4

Kundservice
utan mänsklig
kontakt s.7

Europeisk film
har hamnat
i dvala s.24

AXESS

Nummer 2 Mars 2007

Pris: 65 kr

bPF/388

TEMA: HUR FRIA ÄR KONSTERNA?

Kulturstödet ska frigöra
konsten från marknaden
– men innebär samtidigt
nya begränsningar.

RECENSION

Gud eller Darwin?
Båda vill ha sista
ordet om det första

FRIZON

HUR CHE BLEV
STORSÄLJARE

AXELARATION 4-15**DEMOKRATI KONTRA EFFEKTIVITET**

Industrialiseringen av Indien och Kina visar att demokrati inte självklart är en förutsättning för snabba framsteg, utan faktiskt kan vara en hämsko, skriver **Ola Wong**. 4-5

WALLENBERGS KREATIVA KLUSTER

Gunnar Wetterberg frågar sig vad Sverige skulle vara utan familjen Wallenberg och hur nästa stora framgångsindustri ska kunna skapas. 6-7

FRÅN MOTSTÅND TILL FRAMGÅNG

I svensk offentlighet finns många framgångsrika kurder. **Åsa Nyquist Brandt** finner en grupp med stark identitet. 12-13

DEBATT: FEMINISM OCH MYNDIGHETSEXPLOSION

Karolin A Johansson ifrågasätter om moderater kan vara feminister. **Bengt Jacobsson** går emot föreställningen att vi får alltmer politiska myndigheter. 14-15

ÖVRIGT

Leende kundservice, queer runforskning, tv-serien *I mördarens spår*, självfull ekonomi, populär knasboll med mera.

Pengar är i retorikens värld lika konkreta som det mynthav Joakim von Anka dyker i.

Lars Melin reflekterar över hur vi talar om pengar. 13

Stort utbud. Men vilka böcker ska få kulturstöd?

FOTO: SCANPIX

TEMA: HUR FRIA ÄR KONSTNA?

16-23

Kulturstödets avsedda och faktiska konsekvenser är inte alltid desamma. **MarieLouise Samuelsson** rapporterar om den svenska kulturpolitiken och i vilken utsträckning den lär förändras under den nya regeringen. **Thomas Steinfeld** skriver från ett tyskt perspektiv om hur statliga subventioner påverkar konstnärligt skapande. I Frankrike har en ny yrkesgrupp fått allt större inflytande över konsten. **Nathalie Heinrich** anser att offentliga satsningar måste bli bättre på att förhålla sig till mellanhänder som gallerister och kuratorer.

INTERVJU 24-26**EUROPEISK FILM BEHÖVER HOLLYWOOD**

Europeisk film befinner sig i en identitetskris. Branschen behöver se sanningen i vitögat och på allvar försöka konkurrera med Hollywood, säger filmvetaren **Thomas Elsaesser** i ett samtal med **Adam Marko-Nord**.

Thomas Elsaesser.

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

TRADITION 27-29**DEN SISTE ATENAREN**

Therese Bohman berättar om den bortglömde konstnären John William Godward. Konsthandlare har nu börjat omvärdera inte bara Godward utan många andra av de sena klassicister som tidigare avfärdats som banala kitschmålare.

FRIZON 30-37**"CHE" - FRÅN MÖRDARE TILL MYT**

Bilden av Che Guevara har genom Fidel Castros försorg blivit starkt idylliserad. Det skriver **Inger Enkvist**, som har gjort en närgången betraktelse av mannen bakom myten. 30-32

VERKLIGHETENS DR STRANGELOVE

Peter Handberg porträtterar en av det kalla krigets mest kontroversiella teoretiker. Herman Kahns dystopier om kärnvapenkrig var en av de viktigaste inspirationskällorna till Stanley Kubricks mästerverk. 33-37

RECENSIONER 38-47
KRIGET MOT TERRORISMEN
ANGRIPS FRÅN TRE HÅLL

Johan Jakobsson har läst tre böcker som ligger på de amerikanska bestsellerlistorna. De ger en bra överblick över Bush-administrationens hantering av Irak, legosoldater och al-Qaida. 38-40

Bush i centrum. Men fler deltar i kriget mot terrorismen.

FOTO: SCANPIX

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Richard Dawkins, Saskia Sassen, Eric Klinenberg, Ronald Bailey, Gregory Clancey med flera.

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg

Redaktörer: Lisa Irenius, David Almer och Joakim Nilsson

Redaktionsassistent: Anna Ridderstad

Bildredaktör: Hedvig Anderson

Grafisk form: Lars Andersson

Redigering: Charlotte Arwedsson

Korrektur: Håkan Hagwall

Repro: Sammy Elers-Svensson

Omlagsbilder: Corbis/Scanpix

Verkställande direktör: Kurt Almqvist

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Ekonomiansvarig: Karin Alm

Postadress: Tidskriften Axess
Jakobsbergsgatan 2, 6 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Internet: www.axess.se

Nästa nummer: Ut kommer den 3 april 2007.

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 425 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Typsnitt: Indigo och Esans

ISSN: 1651-0941

Tryck: V-TAB, Västerås

Stöd som stjälp

Ska litteraturen vara ett verktyg för statens förändring av samhället? Den ökande ideologiseringen av kulturstödet utgör ett hot mot den utgivning av kvalitetslitteratur som är nödvändig för pluralism och fördjupning.

JOHAN
LUNDBERG

johan.lundberg@axess.se

Debatten om statliga kulturstöd tenderar ofta att bli ett ställningskrig; man är antingen för eller emot. Detta är synd, inte minst därför att försvararna av kulturstöd i sin rädsla för att förse motståndarsidan med argument ogärna diskuterar de negativa följderna av den nuvarande utformningen av subventionssystemen inom kultur och medier.

På litteraturens område kan jag se två riktigt väsentliga argument för det litteraturstöd som tas upp i detta nummer av *Axess*, och som betalas ut till förlagen från kulturrådet för att subventionera bokutgivningen. För det första syftar stödet till att slå vakt om det kulturella arvet i vår kulturkrets och göra det tillgängligt för nya generationer. Det så kallade klassikerstödet till utgivning och spridning av äldre litteratur, bidrar på lång sikt till att utveckla unga människors språk och till att göra deras position i nutiden förståelig, genom att de på ett direkt sätt får konfronteras med de texter som utgör fundamentet i vår kulturella historia.

Men litteraturstödet är nödvändigt också därför att det bidrar till en pluralism som är svår att upprätthålla i ett språkområde som är så litet som det svenska med dess tendens till likriktning – estetiskt, intellektuellt och ideologiskt. Genom stödet till fackböcker bidrar man till mångfalden av idéer, som får brytas mot varandra på ett sätt som är nödvändigt för att skapa en dynamisk idédebatt i samhället.

På senare tid har man emellertid kunnat notera olika tendenser som försvårar att dessa två huvudsyften uppfylls. Den del av klassikerstödet som skall gälla böcker till skolelever har omformulerats till att inte längre ha som mål att slå vakt om vare sig det svenska eller västerländska litterära arvet. Konsekvenserna av

före detta statssekreteraren Gunilla Thorgrens påpekande i MarieLouise Samuelssons rapport om politisering av kulturpolitiken, att "kulturinstitutioner" har ett "samhällsuppdrag" att motarbeta gestaltningar av "vita, heterosexuella mäns dilemman", har fått som omedelbar konsekvens att utgivningen av "klassiker" för skolbruk till stor del kommit att inriktas på utomeuropeisk litteratur, och inte sällan nutida sådan – vilket gör att den äldre svenska litteraturen lämnas åt sitt öde.

På motsvarande sätt ökade framför allt under Ulvskogs tid som kulturminister den politiska styrningen av litteratur inom olika ämnesområden. Själv har jag nyligen varit inblandad i två bokprojekt som i första vändan fick avslag av skäl som knappast kan uppfattas som annat än ideologiska. Harvardprofessorn Samuel P Huntingtons internationellt sett oerhört inflytelserika *Civilisationernas kamp* samt den modernismkritiska antologin *Urblå natt* ger på intet sätt uttryck för några extrema åsikter utan knyter an till vitala kulturyttringar i den internationella liberala idédebatten. I det senare fallet gavs avslag med motiveringen att man uppfattade det alternativa synsättet på modernismen som onödigt kritiskt och polemiskt. När man där emot valt att ge stöd till lika välkammade som illa formulerade böcker som repetitivt upprepar huvuddragen i de statsbärande ideologierna, är det svårt att se att litteraturstödet ökar pluralismen på det sätt som avsetts.

För den som på sikt vill bevara de statliga subventionssystemen torde det därför vara nödvändigt att skapa bidragssystem med ett minimum av politisk styrning.

Johan Lundberg
Chefredaktör

UTBLICK | INDIEN OCH KINA

Demokrati kontra effektivitet

Konkurrensen mellan Indien och Kina illustrerar demokratiska staters sårbarhet.

VARJE ONSDAG är det marknad vid den gamla hippiestranden Anjuna i Goa. Där står Sajard i en knallgul brasiliansk fotbollströja och säljer Buddhastatyer importerade från Kina. Det är ett exempel i mängden på det växande handelsutbytet mellan de bägge boomande ekonomierna. I nuläget är bara USA större handelspartner med Indien.

– Jag tycker om kineser! De kommer hit och köper grejer, och de är snälla. Vi är ju alla människor, alla är lika, säger Sajard med några inreperade hippie-fraser.

Det är ett scenario som ingen kunde föreställa sig på 1960-talet, när länderna utkämpade ett gränskrig uppe i Himalaya. Nu är det lastbilar med gods som pilar mellan bergspassen, fulla med exempelvis "afrikanskt" konsthantverk.

Sajards fabrik i Nepal tillverkar afrikanska kvinnostatyer i svart trä som exporteras till Kina, tillsammans med tibetanska bönesnurrar och annat etniskt krimskras.

HÄR I ANJUNA är de som tjänar pengar kineser och indier. De som betalar är de mängder av skandinaver och ryska charterturister som

vaggar omkring på marknaden med bara överkroppar i olika nyanser av skärt. Tydligare kan den pågående stora förskjutningen av handelsfördelar från väst till öst inte illustreras.

Sajard kan bara instämma i vad Kinas president sade under sitt besök i Indien i fjol:

– Om Indien och Kina samarbetar, kommer detta århundrade att tillhöra Asien.

Indiens och Kinas moderna historia är förbluffande lika. Deras nuvarande respektive statsbildning tillkom ungefär samtidigt, 1947 och 1949. På den tiden var Indien rikare än Kina och hade högre medellivslängd. De första årtiondena ägnades åt socialistiska experiment. Bägge ländernas industrier var skyddade från utländsk konkurrens. Men det fanns en grundläggande skillnad. Indien var det första landet utanför väst som antog en demokratisk konstitution. Kina blev en totalitär enpartistat.

De marknadsekonomiska reformerna började i Kina i slutet av 1970-talet, men de tog inte fart på allvar förrän på 1990-talet. Det var också då Indien började liberalisera sin ekonomi.

I dag är Kina långt mer än dubbelt så rikt som Indien. En jämförelse visar att kineserna lever längre, är friskare och tjänar mer än deras curryätande grannar. Statskommunism – Demokrati: 1-0 kan tyckas. För New Delhi har Kina blivit en måttstock. Premiärminister Manmohan Singh försöker att kopiera Kinas exportindustrizoner. Landets

I en demokrati borde man kunna förvänta sig att politikerna satsar på att hjälpa folkflertalet. Men paradoxalt nog är det just i allmän skola och sjukvård som de indiska politikerna har svikit mest.

största och rikaste stad, Mumbai, har till och med som officiellt mål att bli ett nytt Shanghai. Det är som ett eko från den kinesiske indienresenären Yi Jings utrop på 600-talet: "Finns det någon i Indien som inte beundrar Kina?"

DEN INDISKE NOBELPRISTAGAREN i ekonomi, Amartya Sen, hävdar i sin bok *The Argumentative Indian* att en viktig orsak till Kinas försprång är att landet under Mao-perioden satsade på allmän skolgång och folk-

hälsoreformer. Kineserna var därför bättre rustade att möta globaliseringen. När reformerna började 1979 hade kineserna en medellivslängd på 68 år, 14 år längre än indierna. Sedan dess har indierna knappt in på försprånget, mycket på grund av Pekings misslyckade privatisering av sjukvården.

I en demokrati borde man kunna

förvänta sig att politikerna satsar på att hjälpa folkflertalet. Men paradoxalt nog är det just i allmän skola och sjukvård som de indiska politikerna har svikit mest. Eliten har en utbildning som kan mäta sig med de bästa i världen. Samtidigt har mer än en femtedel av befolkningen över huvud taget inte råd att söka vård. Indien har världens största antal analfabeter, 40 procent av den vuxna befolkningen kan inte läsa eller skriva. I Kina är det mindre än 10 procent. Det är en avgörande förklaring till att Kina lyckats bli världens verkstad. Även enkla fabriksjobb utförs bättre om personalen har gått i skola. Och produktiviteten höjs naturligtvis dramatiskt om arbetarna är friska. Den arbetsintensiva exporten sysselsätter stora mängder arbetskraft. Arbetarna skickar ofta tillbaka en stor del av lönen till sina familjer på landsbygden, vilket innebär att pengarna når direkt till den mest behövande sektorn i samhället.

DILIP MAITRA är redaktör för ekonomidelen på *Deccan Herald*, en stor tidning i Bangalore. Staden är centrum för Indiens it-boom. Från redaktionen på Mahatma Gandhivägen har Dilip Maitra följt hur stadens it-entreprenörer har blivit rika, medan bönderna på landsbygden har sjunkit ner i skuldfällor. Inget asiatiskt land, inte ens Singapore, har kunnat lyfta befolkningen ur fattigdom utan att under en period förlita sig på billig exportindustri. Men Dilip Maitra tror inte att Indien klarar att upprepa Kinas industrialisering, utom i vissa branscher som textil och medicin. Bönderna kommer att bli kvar på landsbygden, säger han. Han lägger en stor del av skulden på flerpartisystemet.

Globalisering. I indiska leksaksaffärer finns mängder av artiklar som har tillverkats i Kina.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

– Oppositionen motsätter sig regeringen, så när den väljs till makten ändrar den politiken. Det finns massor av särintressen som hindrar beslut som skulle vara i hela nationens intresse. I Kina bestämmer kommunistpartiet vad som är bra för folket, och sen är det slutsnackat. De har full satsning på industri, och de kan driva igenom politiken på ett par veckor, säger Dilip Maitra.

DAGARNA FÖRE VÅRT MÖTE har minst ett halvt dussin bönder mist livet i protester mot en planerad industrizon i Västbengalen. Där var 9 000 hektar mark, fält och fiskodlingar, lovade åt ett indonesiskt konglomerat för att bygga petrokemiska fabriker. I Kina är våldsamma protester vardagsmat. De slås ner av polisen och tigs ihjäl av nyhetsmedierna. Men i Indien tvingade de regeringen att frysa tillståndprocessen för de hundratals industrizoner som är planerade, trots att dessa beräknas kunna skapa 890 000 jobb på bara två år – om de godkänns.

Ett problem som marknadsliberala ekonomer ofta lyfter fram är Indiens överreglerade arbetsmarknad. I Kina kan man stänga en fabrik som går med förlust.

– I Indien är det mycket svårt att göra sig av med folk. Jag vet en däckfabrik i Västbengalen som inte haft produktion på fem år, men arbetarna står fortfarande på lönelistan. Andra bolag kan inte köpa fabriken och börja om med nedskuren arbetsstyrka, säger Dilip Maitra.

Debattörer på vänsterkanten, som journalisten Palagummi Sainath, menar å andra sidan att de marknadsekonomiska reformerna har försämrats för arbetarna. Gamla olönsamma fabriker har tvingats stänga, och reallöner i industrin sjunker, samtidigt som miljoner från landsbygden söker sig in till städerna efter jobb som inte finns. Privatisering av offentliga tjänster drabbar de fattiga värst. Det är ungefär samma smärtsamma följder av reformpolitik som drabbade Kina. Men skillnaden är naturligtvis att de fattiga i Indien röstar.

NÄR DET VAR VAL 1994 räknade många med att regeringen skulle sitta kvar i triumf. De marknadsvänliga reformerna hade gett resultat och den ekonomiska elefanten hade dundrat iväg i en yster skritt. Men en väljarkår på 600 miljoner människor röstade ändå bort regeringen. De fattiga tyckte inte att de fick del av reformernas frukter. Så de straffade dess upphovsmän. Amartya Sen skriver att även en – i jämförelse med Kina – liten ökning av inkomstklifftorna i samhället

bidrog till valförlusten. Den kongresspartileda regeringen är därför, för att alla kunna regera, beroende av ett oreformerat kommunistparti, som sätter käppar i hjulet för reformer.

Dilip Maitra säger att han är stolt över demokratin.

– Politiker och näringsliv avundas Kina. Men samtidigt är folk glada att de är fria, och de vet att kineserna inte är det.

Han ser långsammare ekonomisk tillväxt som ett pris värt att betala för demokratin.

AMARTYA SEN hävdar däremot att Indiens problem inte är för mycket utan för litet demokrati. Han säger att det finns mycket litet statistik som tyder på att demokrati skulle hindra tillväxt. Samtidigt är det tack vare demokratin som Indien inte haft en enda hungersnöd efter självständigheten. Kineserna däremot genomled världshistoriens största svältkatastrof i slutet av 50-talet, påpekar han. Det beror på att man i en demokrati kan slå larm och rätta till felaktiga politiska beslut i tid. En offentlig debatt leder till att alla berörda parter kan yttra sig innan beslutet genomdrivs, påpekar Sen. Exempelvis hade kanske Kinas nutida misslyckade privatisering av

Amartya Sen hävdar däremot att Indiens problem inte är för mycket utan för litet demokrati.

vården eller galopperande miljöförstöring kunnat undvikas med en demokratisk debatt. Indien borde, skriver han, dra stora lärdomar av försök under Mao-perioden att skapa allmän hälsovård och skola för folket. Indiens demokratiska deltagande å andra sidan visar att Kina kan ha en del att lära av Indien.

Han anser att Indien även i dag är i bättre läge än Kina vad gäller att hindra maktövergrepp och snabbare korrigera en misslyckad politik. Botemedlen mot Indiens centrala misslyckanden är att få in mer folkligt engagemang, mer aktiva gräsrotter. Han skriver: "Det är inte nog att ha regelbundna val, säkra politiska och medborgerliga rättigheter, garanterad yttrandefrihet och en fri press. Inte heller är det nog att utplåna hungersvält eller att minska Kinas förspång i medellivslängd. Ett mer vitalt och högljutt demokratiskt deltagande kan göra mer för Indien än vad som redan åstadkommits."

OLA WONG
Utrikeskorrespondent

Energipolitiken har fått en ny spelare

TURKMENISTAN. Det var en sällsynt och något sammanbiten presidentinstallation i Asjgabat den 14 februari, när före detta tandläkaren Gurbanguly Berdymuhammedow svor presidenteden. Det innebar det första presidentskiftet i Turkmenistan på tjuogoett år. Flertalet av regionens statschefer, regeringschefer och industriledare var på plats för att uppvakta honom.

Turkmenistan beräknas ha en av världens största reserver av gas och utgör därför en viktig affärspartner. Intressant nog var Alexei Miller, Gazproms verkställande direktör, närvarande, liksom den annars så upptagne ryske

Turkmenistans ansikte utåt. Gurbanguly Berdymuhammedow svor presidenteden den 14 februari. FOTO: SCANPIX

premiärministern Michail Fradkov. De stannade tre dagar för samtal med Turkmenistans nya regim.

Den ryska strategin talar sitt tydliga språk. Man vill försäkra sig om trygga leveranser av gas, innan presidentmakten utsätts för andra, utländska inviter. Eftersom den förre presidenten Saparmurat Nijazov – som gick bort i december i fjol – under sin tid centraliserade all makt till sin person, finns nu en möjlighet att påverka Turkmenistans framtida politik.

PRESIDENT NIJAZOV använde sig av en repressiv säkerhetstjänst och stark medicensur. Samtidigt försökte han blidka befolkningen med subventionerade basvaror

och fri gas. När det gäller utrikespolitiken förde han en inåtvänd politik, som resulterade i att Turkmenistan isolerades från omvärlden. Bland annat förhindrade Nijazov en lösning av konflikten kring uppdelningen av Kaspiska havet, vilken sedan mitten av 1990-talet har blockerat en av "väst" uppbackad gasledning under Kaspiska havet.

Trots sin internationellt sett blyga framtoning utgör Turkmenistan med sitt geografiska läge, med Iran, Afghanistan, Uzbekistan och Kazakstan som grannar, en viktig allierad i dessa tider av en allt större efterfrågan på energi. Turkmenistans geopolitiska värde i regionen ökar också för varje dag som spänningen mellan Iran och USA stiger.

Turkmenistans, Rysslands och Irans gastillgångar utgör 45 procent av världens samlade reserver, och Ryssland har planer på att skapa ett "gas-OPEC", vars gemensamma resurser skall utgöra ett politiskt block gentemot Europa och USA.

DEN FRÅGA som många nu ställer sig är vilken väg den nye presidenten Gurbanguly Berdymuhammedow kommer att välja: en mer väst- och reformorienterad inriktning, eller en pro-rysk politik?

För Turkmenistans befolkning tycks Gurbanguly Berdymuhammedows första veckor som president åtminstone ha präglats av optimism. Presidenten har utfärdat dekret om att skolan skall reformeras, de nerlagda sjukhusen öppnas, tillgång till Internet och mobiltrafik tillåtas och pensionerna, som Nijazov plötsligt drog in 2004, utbetalas.

Än så länge har dock inga tydliga initiativ tagits i utrikespolitiken.

Och ju tystare USA och EU är, när det gäller mänskliga rättigheter och yttrandefrihet, desto starkare cementeras den Nijazovska kulturen i den nya regimen.

JENS WESTLUND
Statsvetare
AK WELSAPAR
Författare

Hjärnngymnastik för innovationslystna

VUXENLEKSAK. I USA har *The Ball of Whacks* ("Knasbollen") på kort tid blivit en av de trendigaste leksakerna för vuxna. Den består av 30 magnetiska delar, som alla har formen av rombiska pyramider. Tanken med bollen är att stimulera innovationsförmågan hos den leklystne genom möjligheten att arrangera byggblocken i ett närmast oändligt antal variationer.

JOAKIM NILSSON

FOTO: CREATIVE WHACK CO.

INBLICK | NÄRINGSLIVSHISTORIA

Wallenbergs kreativa kluster

TV-serien om industrifamiljen gör inte rättvisa åt unikt framgångskoncept.

TV-SERIEN om Wallenbergarna drabbades av gatlyktssyndromet. Den begränsade tillgången till rörliga bilder snävade in berättelsen. Den Wallenberg som har gjort störst skillnad för Sverige flimrade bara förbi någon enstaka gång. Häradsbövdingen, Marcus Wallenberg senior, gjorde "Vara men inte synas" till sitt valspråk som serafimerriddare – så blev det också i serien.

Trots valspråket finns det mycket att läsa – biografier om de flesta förgrundsmännen (Marcus senior och junior, André Oscar och Knut Agathon) samt ett flertal monografier om Stockholms Enskilda Bank och Investor. De är överlag välskrivna, ibland banbrytande, och inte alls så hänsynsfulla som man skulle kunna tro, när varje författare tackar familjs arkivstiftelse i förordet.

TV-serien slätade över Bosch-affären med ursäkter om Jacob Wallenbergs förbindelser med motståndsmannen Carl Friedrich Goerdeler. På den punkten är Ulf Olsson långt tydligare i sin bok om bankens affärer. Wallenbergarna såg chansen att tjäna pengar, när Bosch ville parkera sina neutrala och amerikanska tillgångar utanför Tyskland under det att andra världskriget pågick. Det stred mot USA:s regelverk. Familjen hann inte krångla sig ur knipan snabbt och rakt nog. Under sina piruetter förde den regeringen och Riksbanken bakom ljuset, vilket inte gjorde saken bättre. Jacob Wallenbergs och Goerdelers politiska kontakter hade knappast med saken att skaffa.

TACK VARE BÖCKERNA kan man fundera vidare. I Wallenbergarnas fall är det frestande att dröja vid en av historieskrivningens viktigaste frågor. Vilken skillnad gjorde personerna? Vad skulle ändå ha hänt, dem förutan?

Ta *Grundaren!* – det kallade Göran B Nilsson sin sammanfattning av tre volymer om André Oscar Wallenberg och en volym om bankpolitiken på 1850-talet. André Oscar var en driftig man. Han var företagare både som ångbåtskapten och grosshandlare, innan han blev bankman: först i Sundsvall, sedan i Stockholm. Med Stockholms Enskilda Bank förnyade han sättet att driva bank i Sverige och understödde utvecklingen som aktiv riksdagsman. Men frågan är om inte bankväsendet hade utvecklats någorlunda efter samma linjer ändå. Stock-

holms Enskilda Bank fick snart sällskap av andra banker, Skandinaviska Kreditaktiebolaget och Stockholms Handelsbank i första ledet, som också bidrog till förnyelsen. Enskilda hade så när hamnat på obestånd vid krisen 1878–1879, när André Oscar hade tagit in för många järnvägsobligationer och inte lyckades bli av med dem, när insättarna ville ta ut sina pengar. Om inte statsmakterna inrättat en fond som tog hand om obligationerna kan man undra hur det hade gått. I detta var Enskilda den bank som råkade mest illa ut – det skulle lära ättlingarna en läxa för drygt hundra år framåt.

André Oscar hade även sonen Knut Agathon. Ur bankens och släktens synvinkel är han en mycket viktig person; dels var det han som byggde upp bankens manöverutrymme efter krisen med järnvägsobligationerna, dels var det han som

Marcus Wallenberg senior.

FOTO: SCANPIX

tryggade sfärens bestånd genom sin stiftelse. På väg mot arvet praktiserade Knut Agathon på Crédit Lyonnais i Paris och upptäckte den franska kapitalmarknaden, stinn av alla småsparares gnetande. När de nordiska staterna och hypoteksinstituten lånade i stor skala under 1800-talets slut, lyckades Knut Agathons konsortier vinna flera av uppdragen med goda provisioner och möjligheten till en extraförtjänst, innan uppdragsgivarna själva behövde pengarna. Enskildas fonder växte, Knut Agathon gömde dem i bokföringen och pö om pö började banken kunna handla igen.

KNUT VAR EN GOD privatekonom. Steg för steg ökade han på sina lotter i banken som än så länge var enskild; aktiebolag och aktier blev det inte förrän på 1930-talet. När sfären var inblandad i att grunda och rekonstruera bolag, deltog han i konsortier som lånade pengar till aktier i banken och lade dem i egen portfölj.

Till broderns grämsle – Knut var barnlös – lät han emellertid inte pengarna gå i arv till nästa generation, utan lade det mesta i Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. Det gynnar svensk forskning, men framförallt har det tryggt släktens fortsat-

ta grepp om sfären, utan avbränningar vid arvsskiftet.

Knut Agathon var förutseende och bitvis briljant. Dessutom var han driftig nog att hinna med att grunda Saltsjöbaden, sponsra bygget av Stockholms stadshus och vara utrikesminister under första världskriget. Men återigen: att hävda en bank, att trygga en släktmakt – vilken skillnad gjorde det för landet? Hade inte andra kunnat fylla ut tomrummet om inte om hade varit?

På samma sätt kan man ställa frågor om nästa generation, och nästa, och kanske rentav även om dagens generation. Marcus junior var en driftig förvaltare, som styrde sfären genom den efterkrigstida blandekonominns regleringar och politiska blindskär. Peter hejdade överlåtelseerna till Volvo; dagens Marcus och Jacob verkar ha hittat en initiativrik ledning till Investor. I floran av biografier kan man möjligen sakna en som behandlar den äldre Jacob. Kanske var det så att han hade rätt i sitt motstånd mot fusionen mellan Stockholms Enskilda och Skandinavbanken? Kanske hade man på egen hand kunnat undvika upprepningen av 1878–1879 års kris i början av 1990-talet? Men, återigen, det är svårt att se att det hade förändrat så värt mycket i landets historia. Strömmen hade flutit på, även om virvlarna hade tett sig något annorlunda.

Ätminstone för lekmannen/läsaren är det häradsbövdingen som sticker ut. Marcus Wallenberg senior hörde till André Oscars andra kull, med amiralsdottern Anna von Sydow. Han var halvbror till Knut Agathon, som han följde efter in i banken och avlöste som VD 1911. I banken stod han för den brända försiktigheten. Stockholms Enskilda Bank hörde till de banker som klarade sig lindrigast igenom de stormiga inflations- och deflationsåren under och efter första världskriget, och som höll igen kreditgivningen till Kreuger, när spekulatören blev väl djärv. I båda fallen var Marcus senior den ytterst ansvarige. Men det var inte i första hand som bankman han gjorde skillnad: det var som industrialist.

Affärsbankerna blev under 1800-talets sista decennier inblandade i rader av förhoppningsfulla försök att göra affärer. Konjunkturerna svängde fram och tillbaka, och många projekt föll pladask, gamla vördnadsvärda brukskomplex lika

En klassisk vy. Asea-arbetare vid fabriken i Västerås. FOTO: SCANPIX

väl som geniala nyskapelser vid teknikfronten.

I denna händelseutveckling skulle bankerna rädda sina skinn. Det blev rekonstruktioner, det blev avstyckningar och utförsäljningar, det blev administration och det blev konkurser. Till en början var det Knut Agathon som gick in för Wallenbergarna, men så småningom hamnade allt fler av de besvärliga uppdragen hos lillebror Marcus.

Torsten Gårdlunds biografi över häradsbövdingen (han var vice, en titel som han fick efter att bortom juridikstudierna ha suttit ting på skånska landsbygden) får läsaren att

Marcus junior hyllas ofta som den store industrialisten, men med nyskapelserna gick det si och så.

baxna. I den ena trassliga härvan efter den andra redde han inte bara ut finanserna, utan lyckades också skapa det som senare tiders ekonomer har kallat utvecklingsblock eller kluster. Han såg hur olika industrier kunde komplettera varandra och han använde ägarmakten och de finansiella tjänsterna för att tvinga ihop dem med varandra.

MARCUS SENIOR började så smått med Atlas, sålde av värdefull mark, styrde bort från de krisdrabbade järnvägsvagnarna, köpte patentet på den nyuppfunna dieselmotorn och klev in med den på den ryska marknaden. Han stötte samman med H T Cedergrén, som med Allmänna Telefonbolaget hade gjort Stockholm till telefonns första massmarknad, och hjälpte honom till koncessioner i Mexico, Ryssland

och Polen – vilket i sin tur hjälpte Lars Magnus Ericsson ut i världen. Han kom in i ASEA:s värsta kris, fick bolaget på finansiella fötter, men hjälpte också till att dra igång Skandinaviska Elverk, som skaffade kunder åt ASEA:s anläggningar – ibland tack vare att Stockholms Enskilda Bank hade hjälpt städer att placera obligationslån, och i gengäld bett dem ta elverk från ASEA. På samma sätt var han med om att dra igång Norsk Hydro från en revolutionerande uppfinning, där han såg kombinationsmöjligheterna mellan behovet av konstgödsel och norsk vattenkraft. Allt detta hamnade inte inom Wallenbergssfären, åtminstone inte till en början, men det är inte huvudsaken. Poängen är att Marcus senior kombinerade ihop kluster, som annars kanske hade hamnat någon helt annanstans i världen. Det är han som är den märkvärdige Wallenbergaren; utan honom hade landets näringsliv med stor sannolikhet varit ett par internationella storföretag fattigare.

Det man däremot kan fundera över är hur han förstod så mycket av vad som komma skulle. Han är inte den ende inom sfären som försökt

spela teknik- och framtidsspelet, men utan tvivel den som haft störst framgång. Engagemanget i Atlas var faderns, André Oscars idé. Att satsa på järnvägsagnar var samma andas barn som de stora inköpen av järnvägsobligationer, men båda råkade illa ut under krisåren 1878–1879. Saltsjöbaden hade kanske inte blivit av utan Knut Agathon, men i så fall hade den burgna medelklassen nog hittat någon annanstans att bo.

Marcus junior hyllas ofta som den store industrialisten, men med

i banken och sfären. Han begrep inte heller vilken nytta broderns stiftelse skulle komma att göra, utan grämde sig över att pengarna gick hans arvingar förbi.

FUNDERINGARNA efter TV-serien behöver inte stanna vid den enskilda familjens öden och äventyr. Det man kan undra över är var nutidens ASEA-möjligheter finns; och vem ser till att det blir något av dem? Jag har hört en klok och framgångsrik riskkapitalist ställa frågan. I dag

I dag domineras den industriella världen av ekonomer som inte är mycket mer än ekonomer.

nyskapelserna gick det si och så. Datasab blev en blandekonomisk bedrävelse, Nymölla hankade sig fram med stora förluster innan bruket äntligen började gå ihop; hade det inte gjort det hade säkert andra skogsindustrier kunnat ta hand om södra Sveriges lövmassa.

Det betyder inte att Marcus senior framstår som någon odelat sympatisk figur. I biografin över Knut Agathon Wallenberg återger Ulf Olsson häradsövdingens bittra kommentarer till broderns insatser

domineras den industriella världen av ekonomer som inte är mycket mer än ekonomer. De begriper sig på befintliga företag, som de går in och köper upp och strukturerar om och säljer vidare, men deras näsa för vad som kommer att hända är inte särskilt väl utvecklad. Forskningsfrontens kommersiella möjligheter är väl förborgade för de flesta av dagens private equity-handlare. Det är ett bekymmer, för då vet vi inte var de framtida klustren dyker upp eller var de hamnar. Det blir mer av

en sinkadus om LM Ericsson får några svenska efterföljare.

Skulle det gå att göra något åt det? Ja, det finns åtminstone en möjlighet att vända och vrida på. Här och var talas det om ett Nobelinstitut – en forskningsinstitution i världsklass, ett amalgam av sådant som i dag finns på KI, KTH och universitetet, kanske rentav Handels. Det kan man ha sina dubier om, det går att resonera om risken för utarmning av den övriga akademien, men ur den industriella förnyelsens synvinkel är det ett av de bästa uppslagen vi har. Om man samlade tekniker, naturvetare, medicinare, humanister och samhällsvetare till forskning runt ett och samma lunchrum, om man befriade dem från grundutbildningen men gav dem en magisterutbildning att plocka adeptter från, då kanske vi skulle få kull efter kull av studenter som fikade sig till förtrogenhet med andra discipliners möjligheter och uppslag. Det skulle kosta mycket och ta lång tid, men om 20–30 år skulle det ha satt tydliga spår i det svenska och internationella näringslivet. Kanske.

GUNNAR WETTERBERG
Samhällspolitisk chef, SACO

KRÖNIKA | SÅ KALLAD KUNDSERVICE

Företagen vill inte tala med oss

Att få mänsklig respons och utkräva ansvar från företag blir allt svårare, anser Merete Mazzarella.

EN GÅNG I VÄRLDEN hade företagare sitt namn på en skylt ovanför dörren. Det betydde inte bara att det var de som ägde företaget utan också att det var de som personligen ansvarade för verksamheten, borgade för dess service och kvalitet. Ofta kunde kunderna stövla rakt in och framföra sina synpunkter.

I dag är det annorlunda. Har ni försökt klagat på en nätbank, ett bredbandsbolag eller ett flygbolag? Nej, man behöver inte vara en gnällspik för att det ska bli aktuellt. I dag gör vi som bekant alltmer själva: vi kan behöva mejslar inte bara för att skruva ihop möbler utan också för att få telefonin att fungera, vi betalar räkningar och bokar biljetter på nätet. Det går an, det kan till och med vara praktiskt så länge det fungerar, men bäst det är saknas en kabel eller så har vi råkat klicka till så att vi dubbelbokat biljetter eller betalat samma räkning två gånger, och då är vi i blåsten.

I bästa fall kan vi få telefonköa till kundservice och få råd av nån Richard, och eftersom råden ofta inte fungerar och samtalen ofta

bryts får vi inte sällan också tala med nån Susanne och nån Palle och nån Tina. Alla är lika oengagerade vänliga, ingen har en aning om vad de andra har sagt och framför allt är det ingen av dem som är beredd att ta något som helst ansvar. Frågar man

Företaget tar också ut en serviceavgift om mellan 20–55 euro. Då är goda råd verkligen dyra.

till slut efter någon som har både för- och efternamn och som skulle kunna tänkas vara beredd att ta ansvar svarar de att de inte vet vem det i så fall skulle vara och skyndar sig att tillägga att de åtminstone inte får ge ut sina efternamn.

Uppenbarligen kostar den här oengagerade vänligheten ändå på för personalen, för det finns företag som ser till att det också får kosta för kunden. En bekant skickade mig ett reklamblad för flygbolaget Blue1, och under rubriken "Blue1 till din tjänst" får man veta hur man bokar biljetter på nätet. Men man får också

Den leende kundtjänsten.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

veta att om man önskar personlig betjäning – till exempel för att boka plats för ensamresande barn – så kan man ringa mellan 8 och 22 och betala 1,75 euro per minut. Det är i sig ganska dyrt, omkring femton kronor, men det är bara början: företaget tar också ut en serviceavgift om mellan 20–55 euro. Då är goda råd verkligen dyra.

Vad det här visar är att företagen i dag helt enkelt inte vill tala med oss. Än mindre vill de behöva möta vår nöd öga mot öga. En god vän reste från Kuba till Frankfurt, flyget

var tio timmar försenat och eftersom hon missat sin förbindelse till Stockholm gick hon fram till en disk med skylten kundservice och flygbolagets namn – den gången handlade det om Lufthansa – och frågade om hon kunde få hjälp.

"Ni måste kontakta vår kundservice", sa personalen.

"Men det är ju vad jag just nu gör", sa hon.

"Ni måste göra det per mejl eller telefon", svarade personalen.

När hon äntligen kom hem mejlade hon – och fick ett *dontreply*-svar: "Vi hoppas att ditt problem nu är löst. Välkommen tillbaka till Lufthansa."

I en novellsamling jag skrev för ett par år sen – den heter *November* – föreställer jag mig en framtid där det allmänna nödnumret 112 fungerar så att man möts av ett bandat meddelande: "Vid hjärtinfarkt tryck 1, vid stroke 2, vid eldsvåda 3." Om vi inte mobiliserar oss nu, om vi inte kräver individer som tar ett personligt ansvar, lär det inte vara långt dit.

MERETE MAZZARELLA
Professor i nordisk litteratur

Konsten att serva en publik

TEMA-TV. Den typiska lördags-utbudet i SVT ställer frågan på sin spets om vad statstelevisionen lägger in i begreppet public service.

I den ena kanalen sänds schlagerfestivalen: ett helt igenom kommersiellt jippo uppbyggt runt den oheliga allians mellan kvällstidningar, skivbolag och tv som vi vant oss vid från de kommersiella kanalernas White Trash-produkter som Idol och Fame Factory – det vill säga underhållning som konstnärligt sett har sin främsta målgrupp i åldersgruppen 4–9 år (vilket inte hindrar programledarna från att år efter år dra olika sorters avancerade sexskämt).

Den andra kanalen tycks däremot kalkerad efter ett programkoncept från DDR-epoken, vilket denna lördag (17/2 2007) innebär att hela kvällen tydligt planlagts av någon av de så kallade genuskonsulter som SVT med jämna mellanrum låter framträda i syfte att med pedagogiskt nit upplysa den obildade massan av tv-tittare som inte anses veta sitt eget bästa. Denna kväll har man städsat queerprofessorn Tiina Rosenberg, som mellan de program som varierar den på en gång lika hypotetiska som banala åsikten att kön och sexualitet är relativa begrepp, får möjlighet att ytterligare inskräpa programmens budskap – i den mån någon tittare mot förmodan skulle ha missat det.

Det deprimerande med en sådan här tv-kväll är att den bär så tydligt vittnesmål om hur programdirektörerna ser på sin publik; som människor som inte förmår tänka själva. De tittare som inte vill bli skrivna på näsan av genuskonsulter eller andra "experter", får hålla till godo med debil dagispop.

Det är mot denna bakgrund fullt förståeligt att allt fler börjar ifrågasätta i vilken mån SVT egentligen lever upp till den stolta parollen om en fri tv i det allmännas tjänst. JOHAN LUNDBERG

Debil dagispop? Therese Grankvist i Melodifestivalen 2007.

FOTO: SCANPIX

UTBLICK | PRESIDENTVAL

Allt längre väg till Vita huset

Primärvalskampanjen har redan börjat och kandidaterna är fler än på länge.

SÅ ÄR DET DAGS igen. Med nästan ett helt år till dess att de första rösterna avläggs, med nästan två år till dess att en kvarvarande vinnare lägger handen på Bibeln och svärs in: kampen om att bli USA:s nästa president har redan inletts.

Valkampanjerna koncentreras vanligen till ett par intensiva månader med tal, diskussioner och debatter. I USA flyttas kampanjernas startpunkt nu sakta men säkert bakåt, val för val. Att det tar tid ligger visserligen i sakens natur, när 50 stater i tur och ordning först ska utse en presidentkandidat för respektive parti. Men som en följd av staternas interna konkurrens har det med tiden blivit nästan outhärdligt utdraget.

Det har utvecklats till en tradition att Iowa med sitt caucus och New Hampshire med sitt primärval är först ut på banan. 1952, då New Hampshire för första gången hamnade i centrum, hölls valet i mitten av mars; 1996 hade det flyttats tillbaka till mitten av februari, 2000 till början av samma månad, 2004 till slutet av januari, och när det går av stapeln 2008 kommer man att ha flyttat det ytterligare minst en vecka bakåt i tiden.

NEW HAMPSHIRE HÄVDAR med bestämdhet sin funktion som primärvalens startmotor, och sedan 70-talet finns till och med en delstatslag som stipulerar att den skall bibehållas. Den enorma mediala uppmärksamhet som medföljer ger ett kassainflöde som en liten stat i New England annars bara kan drömma om. När andra stater försöker sticka upp och klämma sig före reagerar man således snabbt. Stats-

vetare och kommentatorer varnar nu för att självaste nyårshelgen kommer att vara i fara när det beger sig 2012. Man föreslår reformer för att undvika den uttrötningseffekt på valdeltagarna som rimligen blir konsekvensen av till synes ändlösa kampanjer.

Med tillbakaflyttade primärval följer ett tidigare lagd förarbete för

siella videoupptagningar av kandidaterna, ofta ditlagda av motståndarsidan.

Sådant som normalt sett sorteras bort av redaktionerna kan spridas med blixstens hastighet via nätet och så småningom leta sig fram till de stora nyhetskanalerna. Under senatskampanjen i Virginia förra året drabbades den sittande senatoren

För första gången sedan 1928 kommer varken den sittande presidenten eller hans vicepresident att delta.

de många intresserade kandidaterna. För första gången sedan 1928 kommer varken den sittande presidenten eller hans vicepresident att delta. George W. Bush kommer att ha förbrukat sina två tillåtna mandatperioder; Dick Cheney har på ett tidigt stadium klargjort sitt ointresse. Någon hugad före detta vicepresident syns heller inte till, förutsatt att en viss Al Gore inte ändrar sig i sista stund. Nomineringsstriden står således helt öppen i båda partierna. Detta är också anledningen till att kapplöpningen om väljarnas gunst redan är i gång, med kampanjresor hit och dit, långa serier av torgmöten, och inte minst med en herkulisk kamp om att leja de pr-människor och konsulter av olika slag som ingen kandidat klarar sig utan i den imagebetonade tv-åldern.

Det märks också på internet att det börjar dra ihop sig. Ingen kandidat har råd att uppfattas som otrevlig, aggressiv, provokativ eller inkonsekvent – risken är stor att det i publiken står en fientlig aktivist med videokameran som vapen. Den välbesökta sajten *YouTube.com* är fulladdad med privata och kommer-

George Allen av en sådan efterhängsen videofilmare. Han tröttnade till slut, avbröt sig, vände sig mot den indisk-amerikanske aktivisten och kallade honom macaca, en term med rasistiska undertoner. Utfallet spreds till pressen och bidrog helt säkert till Allens mycket knappa förlust mot demokraten Jim Webb.

HILLARY CLINTON, som har fått mest uppmärksamhet på den demokratiska sidan, såväl i USA som internationellt, har minst av alla råd att ta lätt på det nya mediets makt. När hon tillkännagav sin kandidatur i januari gjorde hon det intressant nog just på sin hemsida – inte som brukligt är på någon avhållen eller på annat sätt relevant fysisk plats. Kommentatorer spekulerar i att det berodde på möjligheten att med nätfilmen som medium kunna redigera och tillrättalägga – Hillary Clinton kan nämligen vara ganska stel inför publik. Dessutom är hon ogillad av vänsterflanken i partiet, som bar upp den upprörde Howard Dean när det sist begav sig. Av dessa ofta unga och uppkopplade aktivister uppfattas hon som ryggradslös och otil-

Den självfulla ekonomin

MÄNNISKOR & SIFFROR. Ekonomer har förvandlat "konst till pengar, tid till ränta, sexuella relationer till pornografi, vänskap till fördelar och frihet till shopping", har det sagts. En något tillspetsad formulering av en allmänt utbredd föreställning: ekonomer är inte de största bland människovänner.

Men denna uppfattning är i dag mer felaktig än någonsin, anser ekonomen Diane Coyle, som nu kommit ut med en bok om vad hon kallar *The Soulful Science*, den självfulla

vetenskapen. Ironiskt nog är det den tekniska utvecklingen, inte minst datorernas ökade kapacitet, som har bidragit till att göra ekonomer mer människointresserade.

Med hjälp av tekniker som spelteori har de väsentligen förbättrat förståelsen för mänskligt beteende. Numera bidrar ekonomin till att lösa problem som fattigdom, global uppvärmning och miljöförändringar, hävdar Diane Coyle – som själv tidigare har skrivit en bästsäljande bok

om *Sex, drugs and economics*. Även sex och droger omfattas alltså av dagens ekonomivetenskap. Men egentligen är inget av detta särskilt nytt; utvecklingen har skett under de senaste två decennierna. Varför har denna ekonomernas förvandling i så fall gått allmänheten förbi? På www.opendemocracy.net förklarar Diane Coyle det bland annat med att ekonomer är dåliga på att kommunicera. En del kvarstår alltså innan ekonomer kan få en fulländad, ny och människonära image.

LISA IRENIUS

Självfull vetenskap.

Redan van i talarstolen. Barack Obama slog igenom på allvar när han under valkampanjen 2004 framträdde på demokraternas konvent i Boston.

FOTO: SCANPIX

börligt makthungrig. Clinton är möjligen favorit, men att hon skulle vara ett självskrivet val för demokraterna är långtifrån en självklarhet, inte minst eftersom hon har ett par motståndare som säkert kommer att sätta käppar i hjulen för henne.

Barack Obama, som är förhållandevis ung och blev senator för Illinois så sent som 2005, har blivit särskilt omtalad. Han är inte den förste svarte amerikan som vill uppnå det högsta ämbetet – Jesse Jackson är en känd föregångare – men han är den ende hittills som har en hyfsad chans. Han slog igenom med sitt uttrycksfulla tal vid demokraternas konvent 2004 och har sedan dess bara ökat sin popularitet i partiet. Hans kritik mot kriget i Irak har, till skillnad från hans motståndares,

varit konsekvent. Med sin välformulerade och hoppingjutande framtoning har han imponerat på många. Han är orutinerad, betydligt mer än vad John Kennedy var på sin tid, men ger ändå ett auktoritativt intryck.

Kvar sedan 2004 finns också John Kerrys vicepresidentkandidat John Edwards, en före detta skadeståndsadvokat och senator, som kommer att kampanja till vänster om de flesta övriga med bland annat utbyggnad av hälsovårdsförsäkringen på kravlistan. Tyngst meriterad i fältet är Bill Richardson, tidigare kongressman, FN-ambassadör, energiminister och numera guvernör för New Mexico. Richardson har, i likhet med många i sydväst, mexikanskt påbrå, vilket kan vara en viktig fördel.

VILKEN STRIDSFRÅGA kommer att stå i centrum? Irakkriget, såklart. Från ett stabilt majoritetsstöd är det nu betydligt fler som vill se ett slut på insatsen och ta hem trupperna. Något ljus vid horisonten tycks inte skönjbart i dagsläget, snarare tvärtom – frågan kan alltså utvecklas till ett verkligt sänke för de republikanska kandidaterna.

För något år sedan trodde de flesta att John McCain, senator från Arizona och den sittande presidentens gamle fiende från nomineringsstriden 2000, skulle bli oslagbar i ett huvudval och att hans svårigheter återigen skulle uppstå i kampen om nomineringen. McCain har nämligen en tendens att sätta sig på tvären, också gentemot partikamrater, vilket har givit honom många motståndare. Nu har

han, som Vietnamveteran och patriot av den gamla stammen, argumenterat för en ökning av truppstyrkan i Irak. Hans motsträviga stil blir således problematisk i primärvalen; detsamma gäller hans Irak-åsikter i ett eventuellt huvudval.

Det öppnar för Rudy Giuliani, staden New Yorks före detta borgmästare, som vann uppskattning för sitt ledarskap i samband med 11 september-attackerna. Hans framtoning som brotts- och terrorismbekämpare kommer att verka till hans fördel. En kandidat med ett borgmästarskap som enda politiska merit har aldrig tidigare blivit vald till president, men då skall man komma ihåg att staden New York har åtta miljoner invånare och att Giuliani således hade ansvar för fler medborgare än de flesta guvernörer har. Dock kommer han att med sin liberala inställning i värdefrågor (abort, homosexuellas rättigheter) få problem med vissa strömningar i partiet, vilket kan ge utrymme åt en tredje kandidat, kanske senatoren för Kansas, Sam Brownback, eller Mitt Romney, före detta guvernör för Massachusetts. Den senare har dock en allvarlig belastning i och med sitt medlemskap i mormonernas kyrka Jesu Kristi kyrka av sista dagars heliga, som många amerikaner ser på med misstänksamhet.

KOMPLIKATIONERNA är lika många som medborgarna i det vidsträckta landet, och framtiden ligger i dunkel. Opinionsundersökningar vid den här tidpunkten avspeglar framför allt kändisskap och är således tämligen meningslösa. När kandidaterna hamnar under lupp och väljarnas intresse vaknar på allvar, kommer saker och ting att förskjutas. Den upptrampade, mångförgrenade, vindlande och allt längre vägen till presidentämbetet har hur som helst anträtt.

OSKAR LIDÅKER
Frilansskribent

BESSERWISSE | AV ANDERS MATHLEIN

INBLICK | VALUTAKURSPOLITIK

EMU-argumenten har varit missvisande

Debatten om valutaunionen måste ta hänsyn till makroekonomiska skillnader.

EUROBAROMETERN som publicerades i november 2006 visar att EU-medborgarna i ökad utsträckning är kritiska till euron och dess effekter på ländernas ekonomier. Sedan september 2002 har andelen av euroområdets befolkning som anser att euron haft negativ påverkan ökat med nästan 10 procentenheter till 38 procent, medan andelen som anser att euron har haft positiva effekter minskat till 48 procent. Den helt dominerande nackdel som invånarna i Europa tillskriver introduktionen av euron är att priserna har stigit, medan de främsta fördelarna anses vara att utlandsresor blir enklare och mindre kostsamma, att det blir lättare att jämföra priser och att Europas plats i världen förstärks.

Att befolkningen i euroområdet är skeptisk till euron är inte helt överraskande, eftersom den ekonomiska utvecklingen under de senaste åren har varit mindre bra i flera medlemsländer med låg tillväxt och hög arbetslöshet. Utrikeshandeln inom euroområdet har inte utvecklats på det positiva vis som den ekonomiska litteraturen förutsäger, även om det finns tendenser till ökad handel.

De opinionsundersökningar som SCB genomför visar att motståndet mot en svensk EMU-anslutning är kompakt. Endast 35 procent av väljarna skulle ha röstat ja till att införa euron som valuta i Sverige enligt den senaste mätningen. En förklaring till detta kan vara att svensk ekonomi har utvecklats på ett bättre sätt än EU:s genomsnitt sedan 1999 – den ekonomiska tillväxten är högre i Sverige och arbetslösheten är lägre. Denna observation används ofta i den ekonomisk-politiska debatten som ett argument mot svenskt medlemskap i EMU. Ett gemensamt drag i denna debatt är att Sverige jämförs med hela euroområdet. Frågan är om detta är en relevant och heltäckande jämförelse. Ett potentiellt problem är att det finns mycket stora skillnader mellan svensk ekonomi och euroområdets ekonomi. Slutsatser som dras från en sådan jämförelse riskerar att leda till felaktiga rekommendationer angående den ekonomiska politiken.

HUR STÅR SIG ARGUMENTET att Sverige utvecklats på ett bättre sätt än EU, om vi i stället jämför med enskilda medlemsstater som Danmark, Finland och Irland? Dessa tre

länder är precis som Sverige små, öppna ekonomier men har valt helt olika valutapolitik. Detta gör att valutapolitikens inflytande på den ekonomiska utvecklingen renodlas på ett mer likartat vis än då vi jämför med euroområdets genomsnitt. Danmark har ett undantag från Maastrichtfördraget och tillåts stå utanför det tredje steget i EMU så länge landet önskar. Finland och Irland anslöts till EMU vid dess bildande 1999. Om den svenska flytande växelkursen spelar den avgörande roll som debatten ibland ger intryck av, borde den svenska ekonomiska utvecklingen vara avsevärt bättre än den i Danmark, Finland och Irland.

Låt oss börja med att granska den ekonomiska tillväxten (mätt som

Grymt bra? Åsikterna om EMU går isär. FOTO: IBL

förändringstakten i real BNP i inhemsk valuta) under perioden 1999 fram till i dag. Enligt Eurostat var den genomsnittliga ekonomiska tillväxten under perioden 1999 till 2005 högre i Sverige, Finland och på Irland än i både Danmark och euroområdet. Finland och Irland, som båda deltar i eurosamarbetet, har haft högre tillväxt än Sverige i genomsnitt under perioden. Gemensamt för tre av länderna och för euroområdet är emellertid att tillväxttakten har avtagit över tiden. Det är bara för Danmark som vi finner en ökning; den årliga tillväxttakten har ökat med 0,4 procentenheter då vi jämför 1999 och 2005.

Vad gäller arbetslösheten finns det ingen tydligt identifierbar skillnad mellan de länder som har valt att delta i EMU och dem som har valt att stå utanför. Det finns inte heller några stora skillnader vad gäller investeringstakten i Danmark,

Sverige och Finland. Den genomsnittliga investeringstakten är drygt tre procent sedan 1999. För EU och euroområdet är dock investeringsviljan lägre, upp mot en procentenhet lägre i genomsnitt. Som väntat har Irland mest investeringar i Europa. Valutapolitiken spelar tyd-

mellan länderna. I övrigt finns det mycket få empiriska studier som kan påvisa ett samband mellan valet av valutapolitik, det vill säga valet mellan fast och rörlig växelkurs, och makroekonomisk utveckling. Det finns varken ett starkt samband mellan valutakurssystem och eko-

Den nationalekonomiska forskningen har inte funnit något kausalt samband mellan växelkurssystem och den ekonomiska utvecklingen.

ligen ingen stor roll på detta område heller. Investeringstakten är inte högre för Sverige än i länder som deltar i EMU.

Inför folkomröstningen argumenterade ja-sidan kraftigt för att den svenska räntan skulle bli betydligt högre än i euroområdet om nej-sidan segrade. Denna förutsägelse inträffade dock inte. Svensk kort och lång ränta har periodvis legat något högre än i euroområdet, men det finns också perioder med lägre svensk ränta.

SLUTSATSEN AV DENNA ANALYS är att svensk ekonomisk utveckling inte framstår som exceptionell i ett europeiskt perspektiv. Den avviker inte i någon betydande utsträckning från den ekonomiska utvecklingen i Danmark, som för en fast växelkurs mot euron, eller den i Finland och Irland som båda deltar i EMU. Tolkningen av dessa resultat är att valet av valutakurspolitik är en viktig, men inte avgörande, faktor för ett lands ekonomiska utveckling. Annars borde Finland och Irland, såväl som Danmark, ha utvecklats sämre än Sverige sedan slutet av 1990-talet. Penning- och finanspolitik såväl som strukturpolitik spelar också betydelsefulla roller. Det är således kombinationen och utformningen av den ekonomiska politiken i sin helhet som har betydelse.

Dessa resultat är, emellertid, inte överraskande. Den nationalekonomiska forskningen har inte funnit något kausalt samband mellan växelkurssystem och den ekonomiska utvecklingen. Det finns studier som pekar på att länder med omfattande utrikeshandel vinner på att ingå i en valutaunion, men storleksordningen på dessa positiva effekter är däremot mindre säkra. På samma sätt visar ny forskning att konjunkturen i två länder samvarierar mer, om utrikeshandeln är omfattande

nomisk tillväxt eller mellan valutakurssystem och arbetslöshet. För utvecklingsländer finns det däremot empiriska resultat som visar att rörlig växelkurs leder till en högre produktivitetstillväxt under förutsättning att det finansiella systemet är väl utbyggt.

VAD FÖRKLARAR att de fyra länder vi fokuserat på uppvisar en bättre ekonomisk utveckling än genomsnittet i euroområdet? Gemensamt för dem alla är att de har drabbats av svåra budgetproblem och därigenom tvingats genomföra reformer som förbättrat ekonomins funktionssätt och återställt budgetbalans. Danmark och Irland gick igenom kraftiga budgetsaneringar under andra halvan av 1980-talet, medan Finland och Sverige drabbades av finanskris och valutakris under början av 1990-talet. De reformer som då genomfördes gav underlag för en mer positiv ekonomisk utveckling än på den europeiska kontinenten. Det finns inget som motsäger att euroområdet som helhet kan få samma positiva ekonomiska utveckling som de fyra länder vi studerat här.

Sammanfattningsvis kan konstateras att den svenska ekonomiska utvecklingen inte nödvändigtvis beror på det svenska utanförskapet utan är ett resultat av den förda ekonomiska politiken. På samma vis finns det inte heller stöd för argumentet att svensk ekonomi skulle ha utvecklats mer positivt vid ett medlemskap i EMU. Det är fullt möjligt att Sverige hade haft exakt samma ekonomiska utveckling även vid ett svenskt EMU-medlemskap. Den enda rimliga tolkningen är att Sverige varken vunnit eller förlorat på att stå utanför EMU.

MICHAEL BERGMAN
Docent i nationalekonomi vid
Köpenhamns universitet

INBLICK | I MÖRDARENS SPÅR

Deckare på dekis

Kjell Häglund har sett ett av de sorgligaste dramastycken som SVT visar i år.

ENSAM, ALKOHOLISERAD och med ett enda brottsfall kvar till pensioneringen, vilken inget annat har att erbjuda än mer ensamhet och alkohol. Det är utgångspunkten för Helen Mirrens mordutredare Jane Tennison i den sjunde och allra sista omgången av *I mördarens spår* (*Prime Suspect 7: The Final Act*), som sändes i Storbritannien i höstas, och som kommer att visas i SVT i påsk (och även finns utgiven på dvd).

Och tragiken tilltar under de två avsnittens 184 minuter. Under en knapp halvtimme kvar får vi veta att Tennison, besinningslöst berusad, har försökt förmå sin enda och högst tillfälliga "vän", mordoffrets fjortonåriga klasskompis, att dricka whisky med henne. Och strax dessförinnan har vi sett henne, mitt på eftermiddagen, snubbla omkull en barstol i fyllan.

Detta är alltså rätt långt ifrån den skarpa kriminalarhjärna som övervann polisstationens diskriminerande mansmobb i den första *Prime Suspect*-serien 1991. Och om man tycker att alkoholiseringsverkar ha eskalerat överdrivet snabbt sedan den förra serien (2003) bör man erinra sig att Tennison redan i *Prime Suspect 4* för tio år sedan, i samband med en abort (och den mest tårarande av hennes misslyckade kärleksrelationer), lät vanan att varva ned med vardagsvin glida över i missbruk.

Att Tennison slutligen valde, eller tvingades välja, polisarbetet framför privatlivet tycks ha genererat åtskilliga extrarynkor av sorg i det resignerade, känslösa ansiktet Helen Mirren uttrycker i *Prime Suspect 7: The Final Act*.

Rent tv-mässigt är det inte mycket till kriminaldrama. Story och regi är sedvanligt gjorda med omsorg, men mordfallet upptar inte tillnärmelsevis lika mycket av speltiden som de sorgset långsamma, strådraderade skildringarna av alkoholismen, ensamheten, faderns svåra sjukdom och Tennisons hopplösa aliering från släkt och kolleger.

DET MEST SPÄNNANDE i serien är inte heller det tragiska kriminalfallet utan hur den sociologiska sömmen har vänts ut och in, om man jämför med hur premiärklassikern 1991 bars upp av starka feministiska underströmmar.

Nu är det Jane Tennison som är dinosaurien, den känslöstumma bromsklossen, medan en yngre, manlig och modernt empatisk chef

Slutet är nära. Helen Mirren i den sista omgången av *I mördarens spår*.

© GRANADA INTERNATIONAL

oroar sig och vill hjälpa henne utan att kunna tränga igenom hennes självdestruktiva, *old school*-mässiga slutenhet.

I en sekvens, eller jag kanske ska säga konsekvens, stöter Tennison på Bill Otley – Tom Bells ärkechauvinistiske rollgestalt som blev Tennisons bittra fiende i *Prime Suspect 1* – på ett AA-möte. Och det är Bill som insisterar på en fika, som vill prata om det som hände då, som vill be om ursäkt av hela sitt hjärta. Det är en tänkvärd ironisk glimt av hur snett en äldre generation ibland kunnat påverkas av samhällets ökade jämställdhet: medan mannen fått understöd för att tillgodogöra sig ett större känslösaende har kvinnan tvingats till så många upp-

Allt är utmärkt skrivet och balanserat, i enskilda scener snudd på mästertligt ...

offringar för att få plats i en fientlig mansvärld att hon frusit sönder inifrån.

Och på kontoret vankar Tennisons unga chef av och an i frustration över detta faktum och över att han inte fått möjligheten att bräcka hennes mur och erbjuda sitt stöd: "Why doesn't she just ... Even the smallest things she doesn't tell anyone. I mean, ordinary, human ... Did you know her father was ill? No. Old school, that's Tennison, battered, burnt-out... Dinosaurs! What do they do when they leave, they drink themselves to death, that's what."

En annan betydande detalj i *Prime Suspect 7* är hur man tydliggör och intensifierar både Tennisons

och alla andra mordfallsinblandades sorger genom att låta känsloutbrotten pågå på långt håll. Allt detta emotionellt expressiva material blir så in- och djupgående att det känns mer som Ken Loach eller Mike Leigh än som de tidigare *Prime Suspect*-omgångarna.

Sista halvtimmen är urstark, när Tennison äntligen får AA-mötena att funka och samtidigt förmår råta ut det sista avgörande frågetecknet i mordfallet. Men vägen dit kan tyckas svår att följa. Allt är utmärkt skrivet och balanserat, i enskilda scener snudd på mästertligt, men för att känna in de dimensionerna krävs att man sett – och har i hyfsat färskt minne – ett flertal av de tidigare Tennison-serierna.

Och om man i synnerhet håller den allra första *I mördarens spår*-omgången i minne blir man som mest belönad, i fråga om både Tennisons dinosauriestatus på den jämställdhetssträvande stationen och Tom Bells gripande gästspel, hårt märkt av ålder och sjukdom (han avled elva dagar före den engelska tv-premiären).

Allt sammantaget gör *Prime Suspect 7: The Final Act* till ett av de sorgligaste stycken dramatelevision vi kan se på SVT i år. Och hur idiotiskt det än låter skulle jag så gärna vilja se Tennison i ännu en, allra sista, roll ... pensionerad, nykter och specialinkallad för ett extra svårt serie-mordfall. Ju mer jag tänker på det, desto mer övertygas jag om att ansvariga ITV-producenter begär tjänstefel, om de inte försöker övertala Helen Mirren med ett härresande arvode.

KJELL HÄGLUND

Redaktionschef på *Residence* samt kolumnist och tv-kritiker

Runforskning möter queerteori

ANNORLUNDA STEN. Ett oväntat initiativ har tagits i svensk runforskning. Professor Henrik Williams, Sveriges ledande runolog, prövar nu att använda ett queerperspektiv i sin forskning. Queerteorin utvecklades från början för att undersöka konventionellt sett avvikande sexuella preferenser. Williams har vidgat begreppet och menar att Våringestenen i Rönö, Södermanland, möjligen är en queer runsten. Nu handlar det inte, som man skulle kunna tro, om en analys av stensens könsmonster i form av dess böjningar av feminina och maskulina substantiv, utan om huruvida stenen ska ses som en "riktig" runsten eller ej. Våringestenen har av en rad tidigare runologer setts som avvikande, både till utformning och inskrift. Detta problem vill Williams lösa genom en diskussion kring normalitet i runstensvärlden: kan det finnas "onormala" runstenar? Genom att använda queerbegreppets konstruktivistiska kunskapssyn, det vill säga att förutsätta att föregivet objektivt existerande sanningar enbart är subjektiva konstruktioner, hoppas Williams kunna undvika att behöva definiera vissa runstenar som annorlunda, eller i värsta fall som icke-runstenar. Ett minst sagt annorlunda försök att förnya svensk runforskning, eller kanske ett djärvt försök att hotta upp en i mångas ögon ganska mossig disciplin?

Våringestenen.

Även känd under sitt signum Sö133.

FOTO: HENRY THOMANDER

Apropå ett insnöat Sverige

ODÖDLIG SPRÅSKRÖNA. Professor Geoffrey Pullum försökte redan 1991 i en essä spåra och slå hål på myten om att eskimåer skulle ha massor med ord för "snö". Antalet har ökat dramatiskt sedan mytens födelse 1911, från fyra till hundratals. I *Dictionary of the West Greenlandic Eskimo Language* nämns två ord för snö, *aput* och *qanik*.

RED.

INBLICK | SVENSKA KURDER

Från motstånd till framgång

Kurderna tycks alltmer välrepresenterade i offentligheten. 1960- och 70-talets humana flyktingpolitik gjorde att många intellektuella hamnade i Sverige.

I EN TUNN SKRIFT från Kulturrådet, utgiven 1996, står det så här om kurder: "Kurderna i Sverige utgör inte någon enhetlig grupp. Deras bakgrund är skiftande. Men gemensamt för dem är deras goda anpassning i det nya landet."

Ändå kom de inte till Sverige för att bli svenskar. De kom för att få bli kurder. För att få tala sitt språk, skriva sina dikter och tillägna dem sina hjältar. En del kom för att kämpa för ett fritt Kurdistan, andra för att tjäna lite pengar. Gemensamt var att de snart skulle åka hem igen. Att anpassa sig var inte det primära. Kanske var det inte ens meningen.

– Jag vill inte bli svensk, jag tänker inte så. Hade vi velat assimilera oss kunde ju min familj ha stannat kvar i Turkiet och blivit turkar i stället, säger komikern och skådespelaren Özz Nüjen.

Tio år efter att Kulturrådets skrift om kurder i Sverige gavs ut är det ändå uppenbart att man var sanningen på spåret; barnen till de kurdiska flyktingar som anlände på 1970- och 80-talet har inte bara "anpassat sig" till det nya landet utan också på ett ovanligt självklart sätt intagit den svenska offentligheten. Med den kurdiska identiteten lika intakt som hos sina föräldrar. Därtill med en utpräglad känsla för det svenska språket. Förutom Özz Nüjen finns där ståupp-kollegan Shan Atci, skådespelerskan Nisti Stêrk, journalisterna Dilsa Demirbag-Sten, Evin Rubar, Mustafa Can och Zanyar Adami, politikerna Gulan Avcı och Sakine Madon. Och så förstås Darin Zanyar, sammetsögd tvåa i tv-programmet "Idol" 2004 – och superhjälte för alla kurder när han vid ett tillfälle sjöng med en kurdisk flagga på jackan.

– Vi vet vad våra föräldrar och vårt folk har gått igenom. Vi känner ett ansvar gentemot andra unga kurder, att visa dem att de också kan gå långt om de bara vill, förklarar Gulan Avcı, integrationssamordnare för folkpartiet i Stockholm.

För många är ordet "kurd" fortfarande förknippat med mordet på Olof Palme, och några av de mest omskrivna hedersmorden på unga flickor. Men egentligen är det något helt annat som den kurdiska gruppen i Sverige borde uppmärksammas för; på många sätt är just den gruppen beviset för att multikulturalismen fungerar, denna numera så

ifrågasatta idé om att det går att leva tillsammans, eller åtminstone sida vid sida, trots kulturella och religiösa olikheter. Deras erfarenheter, och deras framgångar, kan också ses som ett bevis för att den tillåtande – vissa skulle säga naiva – flyktingpolitiken som rådde på 1960- och 70-talet, besatt en styrka som glömts bort i dagens, mer slutna Sverige.

SOM KURD ÄR DET SVÅRT att inte vara politisk, har Darin sagt i en intervju. Och vid sidan av arbetskraftsinvandringen på 60-talet är det framför allt de politiskt aktiva kurder som kommit till Sverige. Många av dem hade suttit i fängelse för sina ords skull, och därför överförde de till sina barn insikten att språket är nyckeln till överlevnad; att möjligheten att säga och skriva vad man vill inte bara får förbli en abstrakt rättighet utan är något som måste utnyttjas och erövrats gång på gång. Också för analfabeter, de som varit för fattiga för att gå i skola eller som förnekats möjligheten att studera på sitt eget språk, var det ofta självklart att barnen skulle få den utbildning de själva gått miste om.

Men medan det är kurdiskan, det förbjudna modersmålet, som utgjort centralpunkten för föräldrarnas längtan står deras barn stadigt i svenskan.

Och så nu plötsligt, när det egentligen är för sent, har drömmen om att en gång kunna återvända "hem" fått ny näring.

– Vår generation har missat att sätta värde på svenskan. Vi var så koncentrerade på kurdiskan att vi aldrig riktigt lärde oss svenska. Den nya generationen har inte den belastningen. Identiteten som kurd är lika viktig bland ungdomarna, liksom behovet att uttrycka sig, men det kan lika gärna vara på svenska, säger Nedim Dagdeviren, poet och föreståndare för det kurdiska biblioteket i Stockholm.

– För våra föräldrar levde drömmen om att återvända hem kvar fram till i slutet av 90-talet. De kände sig som gäster i det här landet och tog aldrig svenska språket på allvar. Men nu har de förstått att barnen blir kvar, även om de själva

återvänder en dag, förklarar Gulan Avcı, som kom med sin familj från turkiska Kurdistan när hon var fem år gammal.

NÄR DEN SVENSKA LÄKAREN Selahattin Rastgeldi på 1960-talet bildar en svensk-kurdisk kommitté till stöd för den kurdiska saken får han genast med sig representanter från tongivande organisationer som Kungl. Vetenskapsakademien och Röda Korset.

Den "svenske" läkaren. Ja, det står så på baksidan av hans bok *Det glömda kriget. Rapport från Irakiska Kurdistan från 1967*. Så fort gick det på den tiden att inlemmas i den svenska samhällskroppen. Var man svensk medborgare så var man också svensk.

Inte minst genom Rastgeldis arbete föddes medvetenheten i Sverige om kurdernas utsatta situation. Sedan 60-talet har de anlänt i vågor, i takt med att omständigheterna tvingat iväg dem hemifrån. Hur många kurder som i dag bor i Sverige är svårt att säga, eftersom de i statistiken registreras efter medborgarskap och inte etnicitet. Medan vissa hävdar att det rör sig om 20 000 menar andra att det snarare är 60–70 000. För många av dem var ankomsten till Sverige som att komma till himlen, berättar Nedim Dagdeviren. Och porten till detta rike öppnades redan på Arlanda.

– Vi flydde från ett land där vi inte fick existera. Och så kommer vi till Arlanda och polisen ringer efter en kurdisk tolk. Vilket erkännande!

De nyanlända går på kurs för att lära sig svenska. En av de första meningarna de övar in är "jag kommer från Kurdistan" – ett yttrande som skulle ha gett åtta års fängelse i Turkiet. Och när världens första dagis för kurdiska barn startar i Tensta 1984, känns det nästan som om drömmen om ett fritt Kurdistan gått i uppfyllelse, säger han.

Bemötandet från det svenska samhället skapade en tilltro till det nya landet, som åtminstone hos de något äldre, politiskt aktiva kurder fortsätter att tycka vara i det närmaste intakt; i brist på lojalitet med något annat befintligt land har många av dem tagit till sig Sverige "utan reservationer", som Nedim Dagdeviren uttrycker det.

Att så många intellektuella och politiskt aktiva hamnade i Sverige

Känd röst. Darin uppträder när SVT fyller 50 år, 21 oktober 2006.

FOTO: SCANPIX

är knappast en slump. Sverige hade på den tiden en humanare flyktingpolitik än många andra länder i Europa och var inte heller medlem i Nato, det vill säga inte allierat med Turkiet, fienden.

En annan anledning för den kurdiska intelligentian att söka sig till Sverige var möjligheten att ge ut böcker och tidskrifter på kurdiska. Det är inte för inte som Stockholm har kallats för Kurdistans litterära huvudstad. Med hjälp av generösa statliga bidrag kunde författare – ibland för första gången – ge ut verk på det egna språket. Något som naturligtvis skulle ha lett till fängelse i Turkiet, för såväl författaren som förläggaren. Samtidigt gav friheten upphov till en rad nya ordkonstnärer, för vilka motivationen var språket snarare än behovet att uttrycka sig litterärt – att skriva böcker på kurdiska blev en patriotisk gärning. Och de unga kurder, intelligentians barn, fortsätter att hitta kraft i språket. För Özz Nüjen, som kom till Sverige när han var åtta år, blev humorn och de snabba replikerna det främsta vapnet på vägen genom det nya landets alla labyrinter. Han var en "damp-unge", säger han. En sådan som hela tiden hade kontakt med olika sjuksköterskor och specialister – som alla talade svenska.

– Men när jag växte upp i Rinkeby på 80-talet fanns det gott om svenskar där. Sen i nian fanns det två kvar. Det är svenskarna som inte vill integreras, inte invandrarna.

– Jag har alltid fått höra av mamma och pappa att jag inte ska berätta för någon att jag är kurd. Och den rädslan fanns kvar när vi kom till Sverige, fortsätter han. Jag tror det är därför som det finns en

Kurdistan. Därtill runt hundra tusen i Azerbajdzjan och Armenien.

Gemensamt för många kurder, såväl i Kurdistan som i diasporan, är känslan av ett slags underläge, konstaterar Barzoo Eliassi, av att aldrig ha blivit erkända som folk och därmed inte heller som individer. I detta klimat frodas nationalismen vars bärande element är drömmen om ett fritt Kurdistan, om ett "hem" som är precis så varmt och tryggt som ett hem ska vara. Men denna längtan efter en egen nationalstat har också, säger han, ett janusansikte som lägger hinder i vägen för jämställdhet mellan kvinnor och män.

– Trots att den nationalistiska gemenskapen utger sig för att vara horisontell är det sällan fallet, vare sig bland kurder eller bland andra grupper med nationalistiska anspråk. Det är kvinnor som definierar gränsen för diasporan, och som är bärare av den kulturella identiteten. Kurdistan är vår "moder", säger vi ofta, och därför kan vi till exempel inte tillåta att kurdiska tjejer skaffar svenska pojkvänner, medan kurdiska män däremot kan ha svenska tjejer. Inte alla kurder tänker så men ganska många.

Att sakna statsbildning gör att man nästan måste hävda sig, anser Nedim Dagdeviren. Framgången blir en motståndshandling, riktad mot dem som förnekat kurderna deras rätt att existera. För många i den unga generationen har den egna karriären också blivit ett sätt att kompensera för föräldrarnas motgångar i det nya samhället – som visserligen lät dem komma hit, men sen aldrig riktigt släppte in dem.

Och så nu plötsligt, när det egentligen är för sent, har drömmen om att en gång kunna återvända "hem" fått ny näring. Utvecklingen i norra Irak, där de kurdiska regionerna redan tidigare hade långtgående autonomi, innebär ett stort kliv på vägen mot ett fritt Kurdistan, ett land för alla kurder, med eget parlament, med demokratiskt valda ledare och en egen ekonomisk bas. Även om självständighet än så länge inte är det främsta målet för regeringen i södra (irakiska) Kurdistan har president Massoud Barzani deklarerat att självbestämmande för det kurdiska folket är en legitim och laglig rättighet. Fast frågan är hur många som verkligen kan tänka sig att flytta dit, till kurdernas "heliga land", som Özz Nûjen uttrycker det. Han kan det inte, konstaterar han, och det kan inte Barzoo Eliassi eller Gulan Avcı heller.

– Men det kommer nog att bli populärt att åka dit på semester, säger Barzoo Eliassi.

ÅSA NYQUIST BRANDT
Frilansjournalist

sådan otrolig frihetstörst bland kurder. En sådan revanschlusta. Vi vill visa världen att vi finns och att vi är att räkna med.

IDENTITETEN är bara naturlig i en värld där man inte behöver kämpa för den – det vill säga ingenstans. Därför måste den uppfinnas och definieras om och om igen. Enligt Barzoo Eliassi, som är doktorand vid Institutionen för socialt arbete på Mithögskolan, pendlar många kurdiska ungdomar mellan den svenska och den kurdiska identiteten.

– Zygmunt Bauman har sagt att människor numera strävar efter att undvika en solid identitet. Identiteten är inget man har, det är inget substantiv utan ett verb. Det handlar om att "bli" lika mycket som att "vara".

– Dagens ungdomar är sociala navigatörer och växlar mellan att till exempel vara kurd och svensk, fortsätter han. Över huvud taget är de flesta ungdomar mångkulturella och globaliserade. De hittar olika globala uttryck och anpassar dem till den lokala kontexten. Hur man klarar av detta har mycket med det sociala kapitalet att göra och vilka kontakter man har inom samhällshierarkin.

Själv tvingades Barzoo Eliassi och hans familj att lämna iranska Kurdistan, när byn förstördes och fadern dog. Barzoo var två år gammal, när familjen anlände till det flyktingläger i Irak där de sedan tillbringade 13 år. I dag är han 28 och forskar i identiteter bland kurdiska ungdomar i Sverige.

DE BRUKAR KALLAS världens största folk utan land. Beräkningarna skiftar, men det lär finnas mellan 20 och 40 miljoner kurder i de delar av Turkiet, Iran, Irak och Syrien som utgör

KRÖNIKA | PRAT OM PENGAR

Gamla ord gör det fula lite finare

Pengar pratar man inte om. Det är en god regel som förhindrat många pinsamheter. Men det är skillnad på pengar och pengar. Nyrika personer väcker vår avund, men också vårt förakt. Gamla, ärvda pengar däremot luktar inte, och om de gör det så luktar de friskt av lantliga gods. Eller så sprider de en bouquet av ädla viner eller låter oss andas in atmosfären i anrika salonger. Men, som sagt, inte ens gamla pengar talar man om. Nja, vissa kan faktiskt inte låta bli. Banker och politiker skulle knappast ha något alls att tala om annars.

Hur löser de det?

Bankerna är elegantast. För vanliga strävsamma småkunder lägger de orden så att kundernas dygda handlingar lyfts fram: de talar om deras *sparande*. För mer lönsamma, och inte alltid så dygda kunder gäller det att höja abstraktionsnivån långt över luktnivå, och då handlar det om *tillgångar* eller – om man vill vara strikt dubbelknäppt formell – så har *tillgodo-havande* den rätta klangen.

Politikerna har det svårare när de talar om sina undersåtars pengar (och några andra har de ju egentligen inte). Men en sak förstår de: gamla pengar är finare än nya. I varje fall är gamla ord på något sätt finare än nya. Politiker som talar om pengar använder ett så ålderdomligt språk att orden verkar hämtade direkt från ett idylliskt femtiotal, långt innan pengar blev ettör och nollor.

"... det är skillnad på pengar och pengar. Nyrika personer väcker vår avund, men också vårt förakt."

I retorikens värld vill politikerna se till att undersåten får en slant över. Det ska helt enkelt bli mer pengar i lönekuvertet. Kanske leder det på sikt till att undersåten får en tjockare plånbok. I bästa fall lite pengar på kistbotten. Men konstigt nog är det mer moraliskt tveklaktigt att samla pengar på hög. I varje fall är det inte bara de som har pengar på bankboken som ska ha något att handla för. Själva vänder politikerna på varje krona.

Ännu mer nostalgiskt blir det när somliga drömmar sig tillbaka till naturhushållningens tid och vill *samla i ladorna*. Har man riktig tur kan man någon enstaka gång få höra gammelmunkar som talar om *kupongklippare*. Och de menar absolut inte klippare utan de har frammanat en bild av forna tiders aktieägare som i april varje år satt med aktiebrev och sax för att gå ner på banken och hämta utdelningen. Men gamla pengar behöver inte vara stora förmögenheter. *Inte ett rött öre* tyder på att den åldrade talaren ser en välputsad kopparslant för sin inre syn. Pengar är i retorikens värld lika konkreta som det mynthav Joakim von Anka dyker i.

Att något är konkret och påtagligt och gammalt tycks vara en god kompensation för "sådant talar vi inte om". Det gäller inte bara pengar. Det är inte lätt att välja mellan gamla sjukdomar som pest och kolera, men det är direkt motbjudande att välja mellan moderna farsoter som hiv och ebola. Gamla sjukdomar är ändå bäst.

Och egentligen är det systematiskt. I vårt fredsälskande helneutrala och helalliansfria land är krig och vapen något som vi varken säljer eller talar om. Men, å andra sidan, ingenting är så fint som gamla vapen: gärna också med gammalstavning: swärd, hielm och skiöld. Det är sådana ting som får pryda väggarna i riddarhuset, som sitter på våra anrika regementens logotyper och som pryder uniformsmössor. Där ser vi inte några lasersikten, några bamseroboter, några haubitsar eller några jas-plan. Det är med gamla vapen som med gamla pengar. Orden var bättre förr.

LARS MELIN
Docent i nordiska språk

DEBATT | FEMINISMEN

Liberalism och feminism går inte ihop

I dagens jämställdhetsdebatt suddas de ideologiska gränserna ut. Feminismens strukturtanke är dock omöjlig att acceptera från ett högerperspektiv, anser Karolin A Johansson.

JAG STÅR FRAMFÖR HYLLAN med feministisk litteratur och försöker – med öppet sinne – känna samhörighet med titlarna framför mig. Jag tummar på *Dead End Feminism* och *Paternal Tyranny*, men medkänslan med mina klarsynta (?) systrar Elisabeth Badinter och Arcangela Tarabotti vill inte riktigt infinna sig. Återvändsgränd och tyranni? Det känns varken framåtsyftande, upplyftande eller lockande. I stället klämmer jag lite på boken *Are women human?* av Catharine A MacKinnon, men det förefaller vara ett ändlöst tragglande, tjtande och teoretiserande av svaret ja.

Vigdis Songe-Møllers *Philosophy Without Women* får mig däremot att stanna upp. Namn som Ayn Rand, Simone de Beauvoir, Elisabeth Anscombe, Mary Wollstonecraft, Martha Nussbaum, Catherine Trotter Cockburn och Marie de Gournay dyker upp i mitt huvud. Författaren måste väl ändå ha valt fel titel? Jag tittar vidare i de långa hyllorna med feministisk litteratur, läser baksidor och framsidor och slumpvisa sidor. Gender. Queerteori. Könskamp. Patriarkat. Systrar. Och jämställdhet.

NÅGON EGENTLIG OPPOSITION mot de idéer som förmedlas i den feministiska litteraturen syns sällan, i synnerhet inte i den partipolitiska debatten. Från vänster är det en självklarhet att prata feminism och jämställdhet. Från höger (med undantag av kristdemokraterna) likaså, vilket ur ett ideologiskt perspektiv kan få en del märkliga konsekvenser. Oavsett vilken väg feminismen väljer finns där ett ideologiskt fundament som gemensam nämnare: tanken att kvinnor som kollektiv är underordnade män som kollektiv och att detta förhållande bör ändras. Man talar som bekant om en strukturell ordning baserad på könstillhörighet.

Redan det första ledet i den grundläggande arbetsdefinitionen, att kvinnor som kollektiv är underordnade män som kollektiv, ger utrymme för vissa funderingar. Hur omfattande är egentligen denna underordning? Består det strukturella i att fördomar vidareförmedlas lite tanklöst, eller på att den patriarkala maktens övergripande tankestruktur påverkar oss alla och att vi därmed som individer inte tänker riktigt klart – att vi kort sagt inte vet

En riktig feminist? I så fall är Anders Borg ingen riktig moderat, hävdar Karolin A Johansson.

FOTO: SCANPIX

vårt eget bästa? Problemen med att säkerställa vad det första ledet innebär, får konsekvenser för det andra ledet, nämligen frågan om hur förändringen av det ojämställda förhållandet mellan könen ska ske.

Feminism-pusslet låter sig inte läggas innan man förklarat hur jämställdhet ska uppnås. Genom marknad eller stat? Genom frivillighet och upplysning eller lagstiftning? Eftersom förtrycket av kvinnor definitionsmässigt uppfattas som strukturellt blir svaren oftast därefter: jämställdhet uppnås med politiskt styrda ingrepp snarare än individorienterade, frivilliga åtgärder; därav förklarar för socialt feministisk feminism, radikalfeminism, socialistisk radikalfeminism – kärt barn har som bekant många namn.

ATT FEMINISMENS kollektivistiska synsätt tilltalar allehanda politiker på vänstersidan är från detta perspektiv inte konstigt. Att vissa centerpartistiska politiker kan känna sig lockade av ett kollektivistiskt och feministiskt mischmasch är egentligen inte heller något att höja på ögonbrynen åt. De socialliberala folkpartisterna kan å sin sida motivera sitt feministiska ställningstagande genom att hänvisa ända tillbaka till 1700-talets Mary Wollstonecraft. Men hur kan en kristdemokratisk eller moderat politiker göra detsamma? Från kristdemokraterna är svaret att det inte är möjligt. Partiet utgår i stället från en syn där den enskilda personen och familjen står i centrum, inte personens kön.

Från moderaterna kommer däremot mer svajande besked. Som parti är inte moderaterna feminis-

tiskt. Man sätter andra ord på de problem som man tycker sig se. Men det har genomförts jämställdhetsprojekt internt i partiorganisationen för att synliggöra och komma åt "strukturer". Och det finns flera medlemmar som kallar sig feminist. Bland de nuvarande moderata ministrarna säger sig såväl finansminister Anders Borg som justitie-

"Feminism-pusslet låter sig inte läggas innan man förklarat hur jämställdhet ska uppnås."

minister Beatrice Ask vara feminist, den senare dock med en liten reservation. Men är det egentligen ideologiskt möjligt?

Med tanke på det moderata partiets utveckling till de "nya moderaterna" och den ökade ideologiska bredden det har inneburit, förefaller svaret vara att "det beror på". En person som tydligt visar på att det både går, och inte går, är just Anders Borg. För den moderate partimedlemmen Anders Borg anno 2007 är feminismen fullt möjlig att ta till sig, utan att han behöver rucka på några ideologiska värderingar. Men för Anders Borg anno 1990, blir det desto svårare. Anledningen är att det, för att citera Borg själv "beror på vad man lägger in i begreppet liberal".

I det senare fallet, med en klassiskt liberal grund, står begreppen feminism och liberalism i direkt konflikt med varandra. Klassisk liberalism åsyftar här den ursprungliga kontraktsteorin som starkt värnar den negativa friheten, alltså fri-

het från inblandning av annan part i individens liv. För en socialliberal är det däremot möjligt att, utan att fråga sin ideologiska hållning, motivera ingrepp i den privata sfären. Två typiska folkpartistiska exempel på detta är ersättning för mamma- och pappamånader samt jämställdhetskrav vid kommunala upphandlingar.

I KORTHET HANDLAR DET om att två grundläggande frihetsbegrepp ställs mot varandra. Antingen menar man att staten ska stå neutral i förhållande till människors livsprojekt så länge dessa inte kränker någons rättigheter, eller också utgår man från tanken att staten mer aktivt ska ingripa för att rätta till de kränkningar sta-

Karolin A Johansson.

ten själv tycker sig se. För en person med klassiskt liberala värderingar finns ingen möjlighet att gå balansgång mellan de olika synsätten. Den negativa friheten ger helt enkelt inte det utrymme.

Här sätts i stället tilltron till att individen ska kunna fatta egna kloka beslut genom fria val. Men samtidigt som man slår fast detta, blottläggs nästa konflikt mellan liberalism och feminism: Det är omöjligt att acceptera strukturtänkandet utan att ställa detta mot den klassiskt liberala tanken om institutioner. Detta, eftersom grunden i strukturtänkandet bygger på uppfattningen att strukturer reproducerar sig själva och väljer åt oss. Med andra ord eliminerar strukturateorin individens möjlighet att fatta egna beslut, och därmed omöjliggörs också den liberala grundtanken att institutioner är ett resultat av människors fria val.

Trots att det på detta sätt finns en tydlig ideologisk motsättning mellan feminism och delar av det politiska fältet förs denna debatt mycket sällan. När valet står mellan att gå in i debatten med sin ideologiska övertygelse, eller som en, för stunden uppfattad, god aktör, tycks rösten falla på det senare.

KAROLIN A JOHANSSON
Frilansskribent och konsult

DEBATT | STATEN PÅ VILLOVÄGAR

Myndighetsexplosionen är en chimär

De som hävdar att vi får allt fler, och allt mer politiska, myndigheter är fel ute. Problemet är snarare att statsförvaltningen inte anpassats till europeiseringen, skriver Bengt Jacobsson.

FÖR NÅGOT ÅR sedan började debatten om den så kallade myndighetsexplosionen. SVT:s samhällsmagasin *Agenda* levererade en salva mot Myndighetssverige. I programmet talades det om ett "myndighetsraseri", det vill säga att det skulle ha skett en väldig expansion av antalet myndigheter under 2000-talet. *Agenda* hade forskat om detta, hävdades det. Det påstods också att myndigheterna i dagens Sverige agerar mer politiskt än myndigheterna under tidigare perioder. Denna argumentation har fått fäste i ganska vida kretsar, och tycks nu i hög grad styra tänkandet inom den sittande regeringen. Till exempel genomsyrar den direktiven till den nya förvaltningsutredning som regeringen genom Mats Odell förärade offentligheten som en tidig julkupp i december förra året.

Att det skulle ha skett en kraftig expansion under senare år i antalet myndigheter är dock helt enkelt inte sant. Journalisterna på *Agenda* bort-

Och att hävda att det skulle vara fel att myndigheterna talar för "sina" frågor blir lite konstigt. Skulle inte arbetsmiljöverket arbeta för att förbättra arbetarskyddet, barnombudsmannen arbeta för barnens villkor och djurskyddsmyndigheten agera för att stärka djurskyddet? I fall det står i glesbygdsverkets instruktion att den "... har till uppgift att genom påverkan på olika samhällssektorer verka för goda levnadsförhållanden och utvecklingsmöjligheter för glesbygds- och landsbygdsbefolkningen", måste väl tjänstemännen där försöka göra detta. Man kan visst ha uppfattningen att sådana aktiviteter är olämpliga, men då bör de avlägsnas från instruktionen. Det är ju genom att inrätta vissa myndigheter och genom att lägga ner andra som regeringar traditionellt har försökt styra. Man bygger in vissa intressen och verksamheter i samhällsorganisationen, och man rensar ut andra (nedläggningen av Arbetslivsinsti-

Bengt Jacobsson.

tutioner (eller delar av myndigheter) vars lojalitet förmodligen är starkare med europeiska regelverk och europeiska organisationer, än den är med den svenska staten. Inom konkurrenspolitiken håller den svenska byråkratin på att vävas djupt samman med den europeiska, men sådana tendenser finns också inom flera andra områden. Att vi får sådana "trojanska hästar" i förvaltningen försvårar för regeringar som skulle vilja styra. Så man skulle kunna hävda att det ligger något i påståendet att politiken håller på att rinna iväg från politikerna, men förklaringarna till detta hänger mer samman med europeiseringens och internationaliseringens dynamik än med enskilda generaldirektörers maktlystnad.

NÅGOT SOM FÖRSVÄRAR ambitionen att skapa en effektiv förvaltning är – paradoxalt nog – just de mångaåriga försöken att effektivisera förvaltningen. Under lång tid har den svenska staten byggt styrsystem som rent tekniskt håller hög klass, och som har kunnat få oss att framstå som de mest moderna ute i världen. Men dessa styrsystem har i hög grad kommit att bli irrelevanta ur verksamheternas perspektiv. Det är system som slukar massor av resurser och energi och som producerar planer, redovisningar, målformuleringar en masse, men som i hög grad har kommit att leva sina egna liv. I boken *Stat på villovägar* visar Göran Sundström hur styrsystemen har vuxit fram, och det är en historia om en idémässigt sammansvetsad grupp av teknokrater som har "kört sitt race", utan att nämnvärt låta sig bekymras av de signaler som har kommit om att det finns stora problem med dessa system.

Delvis som följd av det som ovan beskrivits har regeringen överbelastats. Vi brukar skryta med en svensk modell med ett litet och smidigt regeringskansli, men riktigt så ser det inte ut i dag. Regeringskansliet är varken litet eller smidigt. Det har vuxit; dels som en följd av EU-arbetet, dels som en följd av att

det ägnar så mycket tid åt intern styrning.

Grundproblemet menar jag är att regeringen har ägnat alltför mycket energi åt att försöka öka förmågan att styra, och alltför liten energi åt att försöka reducera behovet av att styra. Det vi skulle behöva är en långtgående delegering, kombineras med ett byggande av förtroende och tillit mellan enheterna i staten. Vi har nu en situation där många frågor hanteras alldeles för högt upp i hierarkin, där relationerna mellan enheterna (departement och ämbetsverk) förutsätts bygga på misstro och där följaktligen den andre ständigt måste kontrolleras.

REGERINGSKANSLIET borde ägna mindre tid åt att försöka fullända styrningen inom staten och ägna mer tid åt att försöka påverka det som händer i samhället utanför. Regeringen skall ju tillsammans med sina myndigheter på ett så klokt sätt som möjligt försöka påverka hur politiken formas. Varken organisation eller styrsystem är anpassade till den nya situation där politiken växer fram på europeiska arenor. Regeringen skall ha en förmåga att analysera omvärlden, att reflektera kring möjliga utvecklings- och handlingslinjer och att diskutera på vilket sätt nationella intressen bäst kan tillvaratas. Det finns mycket som talar för att regeringskansliet i dag både är för stort och för sektorisat för att klara sina uppgifter.

Samtidigt som villkoren för staten och statsförvaltningen har förändrats, har tänkandet kring statens organisering stått märkligt stilla. Och vi tycks inte se att de stora potentiella fördelar som ligger i den svenska förvaltningsmodellen förblir outnyttjade. Modellen gör det ju möjligt att i stor utsträckning delegera verksamhet (till verken) utan att man för den skull fransäger sig möjligheter att styra. Det finns således ett antal frågor om regeringens styrning och statsförvaltningens arbete som förtjänar uppmärksamhet och diskussion. Att då driva teserna om "myndighetsraseriet" och om att ämbetsverken är alldeles för politiska, är att hamna ungefär så fel som man kan.

BENGT JACOBSSON

Professor i företagsekonomi, aktuell med boken *Från hemvävd till invävd. Europeiseringen av svensk förvaltning och politik*, skriven tillsammans med Göran Sundström.

"Att det skulle ha skett en kraftig expansion under senare år i antalet myndigheter är dock helt enkelt inte sant."

såg från den information som skulle ha förstört deras "story". Antalet statliga myndigheter har inte ökat utan minskat med en tredjedel under de senaste femton åren. Antalet statsanställda har under samma period minskat med en tiondel. Den andra tesen – att förvaltningen har blivit mer politisk jämfört med tidigare – har inte heller den något starkt empiriskt stöd. Den som hävdar att myndigheterna har förvandlats från neutrala ämbetsverk till ideologiska statsapparater har måhända glömt AMS-byråkratin, Kjell Öbergs engagemang för invandrarfrågorna, Rexeds och Grönwalds arbete vid socialstyrelsen, konjunkturinstitutets centrala roll i den ekonomiska politiken etcetera. Exemplet kan mångfaldigas. Jag vill nog hävda att 1960- och 1970-talets generaldirektörer var väl så politiska som dagens. Det verkar snarast vara färre verksamheter som har en politisk bakgrund i dag än för halvtannat decennium sedan. Cheferna för de nya myndigheter som har kommit till under 2000-talet är nästan alla experter, som forskare eller jurister.

tutet är ett exempel på sådan politisk styrning genom organisering).

NEJ, PROBLEMET I DAG i förvaltningen är helt andra än det befarade myndighetsraseriet och alltmer politiserade myndighetsledning. Det mest uppenbara är europeiseringen och internationaliseringen, som kraftigt reducerar handlingsutrymmet för det nationella. Staten har i hög grad blivit en regelföljare i Europa och världen. Man kan säga att EU har organiserat om i den svenska förvaltningen, fast vi i hög grad låtsas som att ganska litet har hänt. Politiken formas inom många områden någon annanstans, och alldeles för ofta är vi inte alls med när dagordningar etableras och frågor växer fram. Vi reagerar på förändringar snarare än att försöka förutse och påverka vilka förändringar som skall komma till stånd. Vi har inte organiserat regeringskansliet och statsförvaltningen så att vi kan arbeta i det nya landskapet på ett ändamålsenligt sätt utan låtsas i stället att det mesta ändå kan förbli vid det gamla.

En konsekvens av europeisering- en är också att vi har fått en del myn-

HUR FRIA ÄR KONSTERNA?

De statliga stödsystemen för kulturproduktion är avsedda som instrument för att gynna den konstnärliga friheten men kan också få negativa konsekvenser i form av estetisk och politisk likriktning. Skapandet av system med tydliga belönings- och bestraffningsmekanismer riskerar att leda till anpasslighet och därmed bristande dynamik i samhällsdebatten och kulturlivet.

Att manövrera en atlantångare

NÄR KULTUR BLIR POLITIK | Den borgerliga regeringen kommer att förändra kulturpolitiken, men frågan är på vilket sätt och i vilken utsträckning. En tidigare medarbetare till Marita Ulvskog på kulturdepartementet beskriver kulturpolitiken som en atlantångare, som man endast med stor möda lyckas ändra riktning på. Kulturen kan måhända ses som ideologiskt neutral, men inte kulturpolitiken, skriver MarieLouise Samuelsson.

Om kulturföreningen Södra Fot i Skarpnäck, i södra Stockholm, vill få bidrag i fortsättningen "krävs en

utförlig redovisning av de åtgärder som föreningen vidtagit för att säkerställa att den fortsatta verksamheten bedrivs på ett professionellt och opolitiskt sätt". Bakgrunden är att föreningen arrangerat en allsångskväll med kampsånger mot regeringsalliansen, sångerna var alltså politiska och därför anses Södra Fot-föreningen inte längre berättigad till stöd via skattemedel.

Så har det refererats i notisform i morgontidningarna, och Billy Östh, ordförande i Skarpnäcks stadsdelsnämnd och moderat kommunpolitiker i Stockholm, bekräftar att Södra Fot, för att få föreningsstöd, måste bevisa att de bedriver "opolitisk" verksamhet. Han ser inga problem med att "flera miljoner" av skattemedel ges till exempel till Teatern, trots att det säkerligen finns de som skulle kunna utläsa ett politiskt förhållningssätt ur teaterns val av uppsättningar som "Vävarnas barn" eller verk av Sara Lidman.

Av

MarieLouise Samuelsson

Frilansjournalist.

Om än inte direkt partipolitiskt, som ovan nämnda allsång.

Billy Östh ser inte heller några problem med redovisningskravet eller med att definiera vad som är politiskt. Han är heller inte det minsta rädd att bli anklagad för att censurera, begränsa eller styra. För honom verkar det i stället handla om att *sortera*: politiskt i egna högen, opolitiskt i den andra. Billy Östh får därmed anses vara en ovanlig röst i den eviga kulturpolitiska diskussionen. I den handlar det som bekant ofta om att definiera vad som är kultur, och att till exempel allsång bör räknas in under kulturparaplyet är annars en utbredd åsikt, från vänster till höger.

Skälen att expandera kulturbegreppet och sudda ut gränser mellan "högt och lågt" är, förutom allmän välvilja, ekonomiska (kultur får gärna vara så lönsam som möjligt), men skälen är också politiska. Också här kan sägas ske en expansion av

begreppen, som förskjuter betoningen från kultur till politik.

Och tendensen att bredda kulturbegreppet underlättar politiseringen av själva kulturen till något mer allmänt, att kultur förses med målsättningar som "jämskillighet, integration och mångfald" eller "entreprenörskap och frihet", är tämligen tvärpolitiskt accepterat och finns med i riksdagsbesluten.

I ett kulturklimat av konsensus kring goda avsikter finns förstås också misstänksamheten, från höger en underliggande misstro mot kulturarbetare som politiserar, lika med vänster och mossiga 68:or, från vänster misstänklighets borgerliga politiker som kulturfientliga ekonomister, men var kulturen slutar och var politiken tar vid är sällan så enkelt att avläsa som Billy Östh tycker.

Det kan, för att ta ett mikroexempel ur den kulturpraktik där de politiska målen ska förverkligas, illustreras med att Statens Kulturråd nu har bestämt att Arundhati Roys roman *De små tingens gud* (1999) ska vara en av titlarna i satsningen "ny utgivning av klassisk litteratur för skolans bruk". Skolorna ska, enligt direktivet, erbjudas "lit-

teratur som speglar andra delar av världen än den västerländska". Därför måste man, enligt Statens kulturråd, inkludera också "yngre" litteratur än vad som vanligen definieras som klassiker.

Detta initiativ har, uppenbarligen, inte varit helt lätt att tolka, för lagen har varit passiva, de flesta har helt enkelt inte brytt sig om att föreslå titlar. Och trots att litteraturstödet ska vara ett efterhandsstöd där förlagen alltså söker pengar, har arbetsgruppen vid Statens Kulturråd själv bestämt att Roys roman ska ges ut som "skolklassiker".

Cay Corneliusson, handläggare på Statens Kulturråd förklarar detta med nya arbetssätt, att urvalsprocessen är "en dynamik, ett givande och ett tagande" och när det gäller valet av just Arundhati Roy med att man tolkat uppdraget som att gynna sådant som inte har klassikerstatus i "vår kultur". Det behöver inte ens vara sådant som är klassiker i andras kultur, det ska vara en "nyinriktning" som lyfter fram det som har "klassikerkanäle", som alltså har potential att bli en klassiker. Och eftersom förlagen, uppenbarligen, har varit passiva i denna dynamiska dialog så har, åtminstone i svenska

Angbåt i stå. Inte heller kulturpolitiken är lätt att få dit man vill. Inspelning av filmen *Fitzcarraldo* av Werner Herzog i Peru, juli 1981.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

skolor, Arundhati Roy erövrat klassikerstatus. Och denna positiva stämpel ges med samma självklarhet som när Billy Östh dödskallemärker Södra Fot.

STYRNING? JA, och det uppfattas av politiker och rätt många konstnärer inte ens som särskilt konstigt.

– Självklart ser en regering till att dess kulturpolitiska mål genomsyrar den statliga kulturpolitiken, säger styrelseordföranden vid Statens Kulturråd, socialdemokraten Anna Hedborg.

Och tillägger, som alla gör, att det alltid är "kvalitet" som går först. Ledamöter till arbetsgrupperna väljs av styrelsen och sitter på begränsade perioder, högst tre gånger tre år. När det gäller litteraturstödet är det en av de former som överlevt längst. Med jämna mellanrum attackeras det dock för sådant som jäviga arbetsgrupper eller att stödet går också till de stora, rika förlagen.

"Självklart ser en regering till att dess kulturpolitiska mål genomsyrar den statliga kulturpolitiken."

Anna Hedborg, styrelseordförande vid Statens kulturråd.

När det gäller det sistnämnda är det oundvikligt, stödet är inte utformat för att säkra de mindre förlagens fortlevnad, utan är just ett titelstöd. Att det ges till både "rika och fattiga" gör att vissa kallar det ett kulturpolitikens barnbidrag, men den jämförelsen är ofullständig, det utbetalas ju knappast till alla. Ett generellt stöd till allt utgivet har provats i Norge, men resul-

terade i vad som måste kallas överproduktion av tryckt dramatik som åtminstone väldigt få var intresserade av att köpa eller låna på bibliotek.

När litteraturstödet infördes i Sverige 1975 föregicks det av en debatt där Per Ahlmark förespråkade den generella modellen. Detta att stötta allt skulle, enligt Ahlmark, kunna förhindra politisk styrning genom statliga beslut som påverkade utgivningen och utbudet.

– Att det blev den selektiva modellen berodde helt enkelt på de ekonomiska förutsättningarna, pengarna hade inte räckt till att stötta allt, säger Gunnar Svensson som var aktiv i kulturpolitiken den gången, bland annat som statssekreterare hos kulturminister Bertil Zachrisson.

Gunnar Svensson beskriver så här i efterhand 1960- och 70-talet som en lysande tid för både socialdemokratin och kulturen, *Nationalencyklopedin* kom till, liksom *En Bok*

inte ansågs kontroversiellt, att vilja stödja kulturen".

Litteraturstödet kom, precis som övrig kulturstödspolitik, till för att motverka entydigt kommersiella krafter, samtidigt var det ett resultat av påtryckningar också från bokbranschen, som då ansågs vara i en kris som knappast kan sägas råda i dag, om man ser till antalet utgivna titlar. *Print-on-demand*-tekniken har minskat tryckkostnaderna, vad som däremot blivit dyrt är den alltmer nödvändiga marknadsföringen.

Även om just litteraturstödet fortfarande är rätt allmänt omhuldat och behövt finns det de som betackar sig. I stödet ingår att biblioteken får ett friexemplar av de kvalitetsstämplade titlarna, vilket inte alltid är välkommet. På reportage i Örnsköldsvik för några år sedan med besök på det nya, fina biblioteket fick jag klart för mig att "de där kulturrådsböckerna" uppfattades som besvärliga. Inte bara hantering, som uppackande, utan att utskicket uppfattades som "påbud uppifrån". Varför skulle "dom i Stockholm" bestämma vad som skulle finnas på hyllan över nyinkommet? Och vad man skulle kunna kalla regional och kommunal makt över kulturen har tilltagit sedan kulturen blev ett eget politiskt område.

Den geografiskt fördelningspolitiska ambitionen fanns i och för sig från början, men vad som tillkommit är andra definitioner, kommuner och landsting är i hög grad med och finansierar kulturpolitiken. Därför vill man också ha valuta för pengarna i form av bestämmanderätt, med ett resultat som inte alltid märks, från Stockholmsperspektivet.

Gunnar Svensson talar, rätt bekymrat, om dagens flytande gränserna mellan kultur och fritid, om hur kommunpolitiker har "obefintlig rörelsefrihet" och tvingas välja Robert Wells-galor, framför den så kallade "finkulturen", som tenderar att demoniseras. I kulturpolitiken talar man ofta om byråkrater, men Gunnar Svensson är mer oroad, inte minst på regional nivå över kulturkonsulterna, lyhörda för krav från det lokala näringslivet och folkdjupet.

BLIR DET DÅ något systemskifte i kulturpolitiken, utifrån den nya regeringen? Ja, återgår vi till det både ifrågasatta och omhuldade litteraturstödet har det redan i liten skala förändrats inom sin modell. Denna vår sker, på prov, sammanslagning av de två arbetsgrupper som hittills arbetat var för sig, dels med översatt litteratur, dels med svensk skönlitteratur. Allt för att stärka målsättningen att motverka floden av anglosachsisk utgivning.

Men det ligger också betydligt större förändringar i den nya kulturpolitiska luften, som att litteraturstödet kommer att ses över rejält. Inte bara för att modellen präglas av det allmänpolitiska dilemmat, att efterfrågan och uppdraget ständigt växer och utvidgas, samtidigt som resurstilldelningen inte hängt med.

Nej, Anna Hedborg, som fram till i sommar sitter som Kulturrådets styrelseordförande tycker själv att litteraturstödet är förlegat, även om hon inte närmare vill precisera hur det ska omformas i framtiden. Och inte minst, kulturminister Lena Adelsohn-Liljeroth flaggar för förändringar:

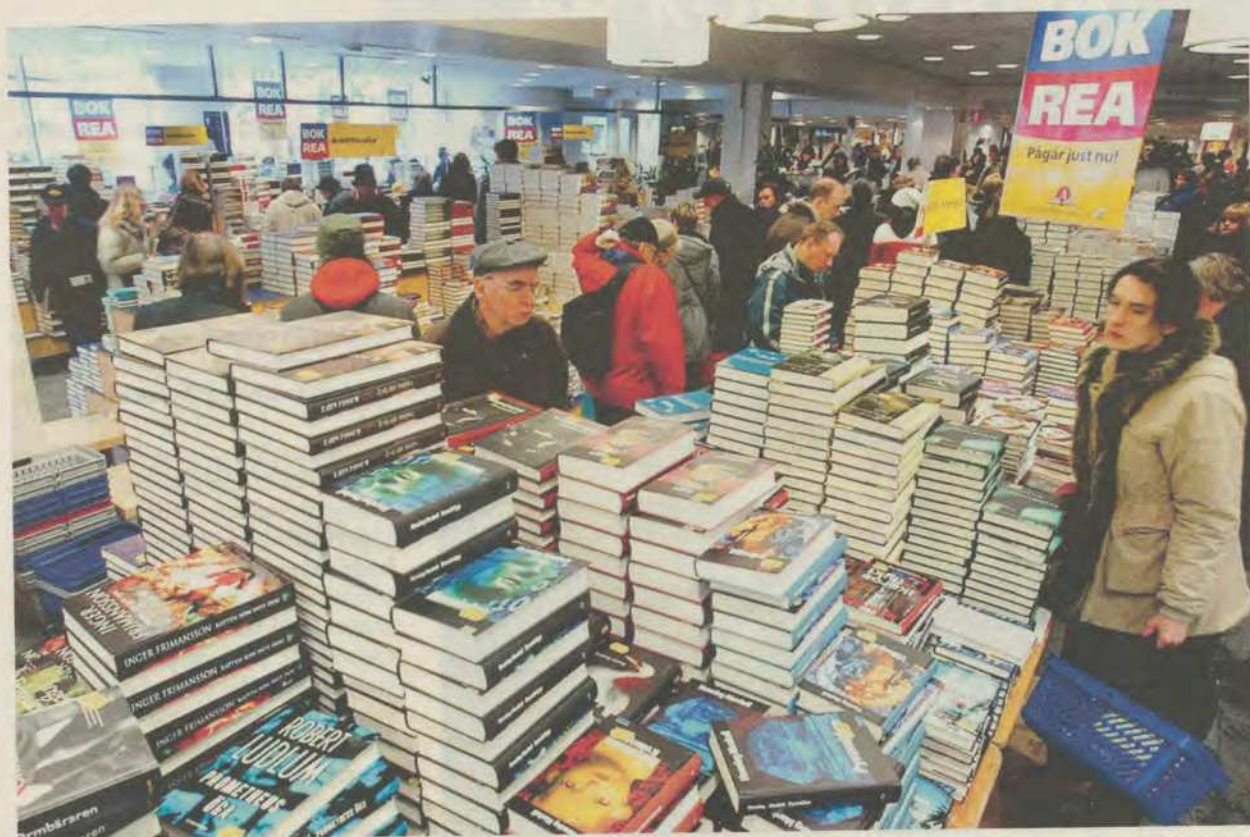
– I den stora, övergripande kulturpolitiska utredning som vi nu skriver direktiv till, är det osannolikt att alla delar av kulturområdet kommer att kunna behandlas i särskild ordning. Därför talar det mesta för att sådant som litteraturstödet hanteras separat.

På frågan om hennes kommande kulturpolitiska prioriteringar inte oundvikligt innebär någon form av politisk styrning menar Adelsohn-Liljeroth att man "visst kan tänka sig en kulturpolitik som inte detaljstyr den konstnärliga verksamheten".

– Det är i själva verket en viktig del av den kulturpolitik jag vill föra.

Nej, *detaljstyrning* av konstnärlig verksamhet är knappast trolig. Men därmed inte sagt att det, om någon vill det, skulle vara möjligt att befria kulturen från politiken och från prioriteringar som trots allt är synonymt med styrning. Och det är i sig inte särskilt konstigt att politiken finns med; kulturen kan måhända ses som ideologiskt neutral, men knappast kulturpolitiken.

Om dess mål verkligen vore att ge

Ingen brist på böcker. Men alla överlever inte på marknaden av egen kraft.

FOTO: SCANPIX

förutsättningar för den icke-politiska, icke-partibundna kulturen skulle ju till exempel kulturdepartementet avvecklas och ersättas med indexreglerade transfereringar direkt från finansdepartementet. Och kulturpolitik har, från Zachrissons tid och framåt, definitivt etablerats som *politiskt* område. Kulturen används, också av dem som vill att kulturen ska vara "opolitisk", gärna som ekonomisk motor, som "lokaliseringsfaktor" och som gynnande det lokala näringslivet.

En dyster tolkning, apropå detta tillstånd av kulturell nytta och lönsamhet, gjordes på 1990-talet av den engelske författaren och politikern George Walden i boken *The new elites* (De nya eliterna):

Talesättet att högern har segrat ekonomiskt och vänstern kulturellt är en av tidens mer övertygande klyschor, men den förbiser det viktigaste, att segrarna har gjort en deal. Näringslivet och den moderna vänstern delar motviljan mot allt som är exklusivt, näringslivet eftersom det drömmer om tillväxt och inte vill utestänga en enda kund, jämlikhetsivrarna av uppenbara skäl. Båda dyrkar de stora talen, massmarknaden respektive masskulturen. Båda jagar i all oändlighet det populistiska genomsnittet. Av olika skäl är massans önskningar och behov heliga för båda, för jämlikhetsivrarna är den ideologiska klienten, för affärsmännen betalande kunder.

ÅTERVÄNDER VI till svensk kulturpolitik och mer positiva utgångspunkter finns en tämligen tvärpolitisk överenskommelse om att kultur

ska främja individers "livskvalitet", yttrandefrihet, kulturarv och bildning, jämställdhet och mångfald, yttrandefrihet. Frågan är förstas hur det går att kombinera med en annan uttalad målsättning, konstnärernas självständighet och frihet. Hur går konstnärligt egensinne ihop med anpassning till likriktade, politiska mål och ambitioner?

I en debatt om kulturpolitik i *GöteborgsPosten* beskrev journalisten Björn Gunnarsson förra året kulturen som ett område som, till skillnad från andra, är ideologiskt användbart: "På konstkulturen kan politikerna ställa krav om positiv särbehandling och genusmässig rättvisa och förvänta sig att bli åtlydda, vilket de inte lika lätt kan på områden där verkliga förändringar skulle göra betydligt större nytta, som arbets- och bostadsmarknaden."

Gunilla Thorgren, författare och dramatiker och under Marita Ulvskogs kulturministertid, statssekreterare på kulturdepartementet, tycker tvärtom att Gunnarsson att de politiska kraven är en självklarhet ur ett demokratiperspektiv. Hon hävdar också att talet om "kulturens egenvärde" kan användas som mantra för att bevara en manlig, skyddad kultursfär:

– Jag är trött på att i hela mitt liv ha fått se vita, heterosexuella mäns dilemman gestaltade på teaterscenerna och aldrig kvinnornas!

Hennes och Marita Ulvskogs ambition var att ändra på detta:

– Kulturdepartementet har tre styrmedel, pengarna, regleringsbrevet och så mål- och resultatdialogen med institutionerna. En del nervösa kulturministrar före oss hade haft

en vana att bara ge mera pengar när någon klagade att de hade minus i budgeten, det blev alltså en belöning att missköta sig. Ingen har givit mer pengar till kulturen än vad Marita gjorde, men de fick inga pengar automatiskt, om de inte kunde uppfylla målen.

Styrning? Ja, visst:

– Det är en ryggmärksreflex hos kulturinstitutioner att kräva mer pengar och samtidigt vilja bestämma precis vad de vill göra med pengarna. Det är visserligen en sund reflex, men samtidigt oacceptabel, det handlar ju om skattemedel och då har man ändå ett samhällsupp-

Ingen har givit mer pengar till kulturen än vad Marita gjorde, men de fick inga pengar automatiskt, om de inte kunde uppfylla målen.

drag, som till exempel att medverka till att teatrar och musikscener inte bara framför det som har skapats av vita män. Att deras referensramar får avgöra vad som är kvalitet är en subtil form av förtryck.

Och lika gammal som kulturpolitiken själv är striden om definitionerna, vad är kultur? Och om kvalitet ska premieras, vad är kvalitet?

Alla kulturdiskussioners nestor, Bengt Göransson, minns med en fnysning "då det fanns därfinckar som skulle göra allt, särskilt det folkliga, till kultur, och som ville jämställa teater med skogspromenader". Göranssons "därfinckar", som Göran Palm, kom från vänster, men det finns andra exempel på att det är

folket som ska definiera vad som är kultur. Som när moderaternas Gunnar Hökmark rök ihop i kulturpolitisk debatt med *Svenska Dagbladets* kulturredaktör Leif Carlsson, också han högerman. Hökmark drev i skriften *Den nya given* definitionen att kultur blir kultur först när kulturen möter konsumenten. Medan Leif Carlsson var rätt säker på att kvaliteten på Operans uppsättning av *Karmelitsystrarna* var oberoende av om det bara var några få som såg den. Men de som *inte* tar del av kulturen, barn eller vuxna, har alltid varit en motor i kulturpolitiken, tillgängligheten är ett av honnörsorden, att nå de dittills inte intresserade.

– 1985 hoppade centerns Olof Johansson upp i en debatt på Handelshögskolan och ville införa fri entré för studenter till Dramaten, berättar Bengt Göransson.

– Jag svarade att det kulturpolitiska problemet snarare är att studenterna värderar några starköl högre än teaterbiljetter. Man ville också spela gratis för dem fattiga, säger Bengt Göransson som gärna problematiserar denna, säkerligen goda, avsikt:

– Om man säger att kultur är för dyr så respekterar man inte kulturens värde. På den tiden jag var kulturminister ville man också bussa invandrare och andra från förorten till Dramaten, med motiveringen att det var för långt dit. Men man pratade ju om människor som inte hade några problem att ta sig från Tensta till Ikea i Kungens kurva för att handla, så avståndet och pengarna kunde ju knappast vara det kulturpolitiska problemet.

I dag tänker inte Bengt Göransson i termer av vänster eller höger när det gäller kulturpolitik, hans resonemang påminner mer om den tidigare citerade George Waldens.

– I tider av nyliberalism blev alla mer eller mindre nyliberaler, i tider av vänstersväng påverkades alla i den riktningen. Men nu när samhället har förvandlas till en enda stor butik då blir också kulturpolitiken och kulturen *kundrelationer* och att vara sådant som vänster eller höger blir sådant som säljer, bra eller dåligt.

Lika stor betydelse som politikens eventuella styrning har, enligt Bengt Göransson, den anpassning till vad som efterfrågas, som sker när någon söker anslag. En det blöta-fingret-i-luften-beteende, som gör att ansökningar förses med de rätta, dörroppnande nyckelorden.

– Man lär sig snabbt vilka ord och områden man ska använda och beskriva, när man söker pengar för att sätta upp en pjäs!

Kommer det att bli ändring på detta nu? Precis som kring forskning och högre utbildning finns hos många en önskan om avpolitisering,

eller snarare avsocialdemokratise- ring, av kulturen. Alliansregeringen har ju också förutskickat detta, men vad är det som säger att inte Lena Adelsohn-Liljeroths tal om "fri- het" och "entreprenörskap" bara förvandlas till nya kodord, att kul- turvärldens byråkrater och konsul- ter snabbt lär sig använda dessa lite oftare än till exempel "mångkultur" och "genus"?

Kring kulturens kodord råder dessutom konsensus. Att, som Lena Adelsohn-Liljeroth och alli- ansen vill, stärka barnkulturen och barnlitteraturen är så tvärpolitiskt accepterat att det knappast ses som ideologi, men självklart är det just politik, en av de i kulturpolitiken inskrivna målsättningarna. Och vem skulle drömma om att vara emot barnkultur? Kulturpoliti- kens imperativ är ju påfallande of- ta att vara god, att vilja väl, samt att fostra, milt, men i "rätt" rikt- ning.

Om socialdemokraternas förflut- na gällande kulturell "folkfostran" kan Gunnar Svensson berätta om sina misslyckade försök att som ung SSU:are hålla föredrag, mot "vecko- tidningseländet" och att försöka förändra smak från "röda stugor och älgar" till mer avancerad konst.

Bengt Göransson beskriver det som att arbetarrörelsen efter ett tag upptäckte att Brecht hade fel, om maten och moralen.

– Han har visserligen rätt i att om man är hungrig då finns ingen jävla moral, men det är inget som säger att man blir en bättre människa bara för att man är mätt.

LÄMNAR VI HISTORIEN och för- söker avläsa framtida, kulturpoliti- ska avsikter är det inte bara frågan hur utan om kulturminister Adel- sohn-Liljeroth kommer att agera för att åstadkomma vad hon och alli- ansregeringen förutskickat, att min- ska politisk styrning av bland annat

kultur. En rimlig gissning är att några kulturinstitutioner kommer att få nytt styre. Statens Kulturråd, spindel i finansieringsnätet, styrs nu, förutom av Anna Hedborg som styrelseordförande av vd Kristina Rennerstedt, pålitligt s-märkt, bland annat tidigare statssekrete- rare hos Laila Freivalds. Frågan är om det, ur Adelsohn-Liljeroths syn- punkt, "hjälp" att flytta på perso- ner, om det inte blir symbolhand- lingar eller rentav politisering i annan riktning, av sådant som, exempelvis, skoldistribuerad skön- litteratur och allsång. Helt enkelt: Hur ska en politiker bryta ned poli- tiska strukturer, utan att samtidigt själv skapa nya sådana?

Och Gunilla Thorgren känner sig, ur *sin* synpunkt, rätt lugn, detta eftersom hon och Marita Ulvskog hann så långt, med jämställdhets- planer och annat.

– Den process som nu är igång- satt, när det gäller det jag kallar

demokratifrågorna, jämställdhet, integration och mångkultur, de stoppas ju inte upp i första taget av en ny kulturminister, säger Gunilla Thorgren som jämför processen med en atlantångare. En som hon och Marita Ulvskog mödosamt bax- ade i "sin" riktning.

– Vi lade ner jättemycket jobb på att få institutionerna att leva upp till intentionerna, politik tar ju tid, men att det skulle vara så jävla trögt!

Frågar man kulturjournalisten Björn Gunnarsson sitter själva kul- turen fast i ett moment 22: "Kon- sten ska vara fri, men samtidigt är den motvilligt men med snöd nöd- vändighet infogad i så starka struk- turer att den i praktiken är ofri."

Och den kulturpolitiska atlant- ångaren och de av tidigare kultur- ministrars intentioner genomsy- rade institutionerna, är sannolikt inte så lätta, för Lena Adelsohn-Lil- jeroth eller någon annan, att avpro- grammerna. ■

Statligt sanktionerad subjektivitet

BESTÄLLNINGSKONST | Målet att främja konstnärlig kvalitet skapar också likriktad medelmåttighet.

I Tyskland har den statliga kulturpolitiken bland annat resulterat i en drivhusmässig litteratur som slentrianmässigt uppehåller sig vid död, vansinne, äckel eller kroppsliga perversiteter.

I bland får vi fortfarande syn på Historien, dock mest som en bisarr illustration från det kalla krigets dagar: som när den ame- rikanska säkerhetstjänsten efter andra världskriget subventio- nerade den abstrakta expressionismen inom måleriet, eftersom man trodde att den kunde förmedla västliga värderingar till den östeuropeiska intellektuella eliten. Mark Rothkos och Jackson Pollocks verk reste med hjälp av en organisation med namnet Congress for Cultural Freedom, till stor del finansierad av CIA, till galle- rierna i Paris och Västberlin, varifrån deras rykte skulle spridas till Warszawa och Prag, helst hela vägen till Moskva. På liknande vägar skickades Dizzy Gillespie, Benny Goodman och Louis Armstrong till östeuropeiska konserthallar – inte som representanter för det "andra Amerika", som den socialistiska propagandan bru- kade kalla den improviserade musikens mästare, utan som idoler för en gränslös, västlig, subversiv individualism.

Den ideologiska fienden, som den moderna konsten – eller snarare friheten att få uttrycka sig själv utan någon som helst formell begränsning – skulle skaka om i grunden, finns inte kvar. Projektets polemiska spets bröts redan för några decennier sedan. Ändå fortsätter den stat- liga subventioneringen av modern konst i alla västliga länder, kanske med undan- tag av just Förenta Staterna, och det sker

Av
Thomas Steinfeld

Kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

i allt större omfattning. Det gäller fram- för allt för Tyskland. Stödet till de tyska kolgruvorna ska upphöra senast år 2018, den tyska bonden får vänja sig vid kon- kurrensen från Sverige och Sydafrika, och universitetet dominerar av kampen om forskningsanslag från industrin. Men kon- sten? Än så länge råder inte minsta tvivel när det gäller den nya konstens rätt till subventioner med hjälp av offentliga medel. Gentemot litteratur, teater, bild- konst och klassisk musik betar sig stat och samhälle fortfarande så lammfromt som om den gamla skillnaden mellan profant och sakralt fortfarande funnes kvar, över- flyttad till konsten som kyrkans mest naturlige arvtagar.

Den tyska staten – kommunerna, de enstaka delstaterna och förbundsrepubli- ken själv – spenderar runt 75 miljarder kronor per år på kulturlivet, omfattande allt från folkhögskolor till operahus. Ingen har dock någonsin räknat ut vad som läggs ut på att främja och distribuera ny konst. Och det är svårt att här gissa sig fram, eftersom det finns flera hundra olika finansieringskällor och subventionspro- gram. Den officiella statistiken räknar sig

till exempel fram till mer än tretusen kul- turpriser, fördelade på inte mindre än nio- tusen enstaka utmärkelser, med en omsättning på nästan 500 miljoner kro- nor. Mer än femhundra priser tillägnas enbart litteraturen, från Büchner-priset, Tysklands högsta litterära utmärkelse värd nästan 400 000 kronor, till ett otal kommunala småpriser som för det mesta inte ger mer än tio- eller femtontusen kro- nor. Antalet statliga konstpriser har vuxit med femtio procent enbart under de gångna tre åren. Det finns ett dussin *Lite- raturhäuser* – Litteraturens hus –, där för- fattare läser för en mer eller mindre talrik publik eller deltar i paneler; det finns offentliga, statligt finansierade *Künstler- häuser*, stora anläggningar där konstnärer kan bo, arbeta och presentera sig själva, såväl inom landet som i Italien, Frankrike och Förenta Staterna. I september varje år är det litteraturfestival i Berlin, i okto- ber är det musikfestival i Donauesching- en, i november är det dansfestival i Mün- chen.

Hur många tyska konstnärer och intel- lektuella finns det som tjänar ihop åtmins- tone det nödortfuga genom att resa runt från pris till pris, från stipendium till sti- pendium, från festival till festival? Flera hundra? Eller flera tusen? Ingen vet. Men det finns förvånansvärt många som är beroende av en sådan inkomst, som bru- kar infinna sig efter att man kommit i åtnjutande av ett första offentligt pris – en

visserligen oregelbunden, men ändå ganska pålitlig inkomst, utan vilken de flesta professionella författare, musiker och bildkonstnärer inte skulle kunna överleva. Det enda som krävs för detta är en någorlunda regelbunden produktion, vänliga recensioner och ett icke alltför excentriskt uppträdande. Resten kommer av sig själv. Och då har vi inte ens börjat tala om de flera hundra statligt anställda kulturbyråkrater som håller i gång hela denna gigantiska verksamhet.

NÄR DET GÄLLER KONST existerar en illusion som är gemensam för alla västliga länder; att den helt enkelt finns till som om den vore någon oändligt kostbar naturkraft, värd allt stöd och all uppmärksamhet. Men saken är mer komplicerad än så. Ty understöd av konst i den massiva omfattning som är fallet i länder som Tyskland och Sverige förändrar själva konsten i sig på ett fundamentalt sätt. Detta understöd får inflytande på föremål och perspektiv, påverkar teknik och form, förskjuter själva genren. Och mer än så! Detta understöd skapar en konst som annars aldrig hade blivit till. Själva främjandet blir till en förnyande, skapande kraft, utan vilken allting skulle ha fortsatt i gamla hjulspår. Och detta skapande sker uppenbarligen utan någon riktig plan, utan syfte att kanske underminera ett fientligt samhälle, skenbart utan pedagogisk avsikt eller politisk målsättning. I Tyskland talar man i dessa dagar om ett förslag i förbundsdagen att ändra själva grundlagen. Kulturen ska, en gång för alla, definieras som "Staatsziel" – som "statligt mål". Men faktiskt har vi redan levt med ett sådant under flera decennier, utan att det har varit nödvändigt att formalisera det.

Tittar man på enstaka aktiviteter inom främjandet av konsten är det lätt att se hur det förändrar konstlivet liksom konsten själv – till exempel under litteraturtävlingen i österrikiska Klagenfurt, som inom de tyskspråkiga länderna är det traditionellt viktigaste evenemanget för ny prosa. Under juni månad varje år möts där arton mer eller mindre unga, mer eller mindre okända författare för att vinna ett av fyra eller fem pris i form av en uppläsningstävling. Var och en vet att första pris nästintill garanterar en framgångsrik karriär som författare, åtminstone för några

När det gäller konst existerar en illusion som är gemensam för alla västliga länder; att den helt enkelt finns till som om den vore någon oändligt kostbar naturkraft ...

år framåt. Men man vet också vilka villkor som gäller: trettio minuter för att läsa upp en text, inför en livs levande jury som måste reagera omedelbart efter uppläsningen, allt inför en publik på flera hundra människor som sitter där i studion, dessutom inför kanske flera hundratusen åskådare framför tv-apparaterna i Tyskland, Österrike och Schweiz.

Denna tävling började för länge sedan producera sin egen litteratur. Den är

mycket personlig, subjektiv, ofta indiskret, eftersom kandidaten helt uppenbart tävlar inte enbart med sin text utan också som föreläsare, som människa i besittning av en viss karaktär och som måste imponera på juryn. Texterna siktar mot det starkt effektfulla och måste utgå från en begränsad tid – senast efter fem eller tio minuter brukar de därför uppehålla sig vid död, vansinne, äckel eller kroppsliga perversiteter. Dessutom måste texterna fungera som ett enbart till hälften inlöst löfte; bakom dem måste ett större verk finnas och antyd. Tävligen låter därmed en mycket speciell beställningskonst uppstå, visserligen i en ganska fri och demokratisk mening, men ändå – en beställningskonst. Självfallet har dessa texter för länge sedan hittat ut till förlagen och på bokmarknaden, där de numera utgör en icke ringa del av den tyska samtidslitteraturen.

ORDET "BESTÄLLNINGSKONST" verkar inte passa i en demokratisk stat. Det påminner om feodala förhållanden eller privata mecenater, eller åtminstone om socialistisk propaganda och totalitär likriktning. Framför allt verkar "beställningskonsten" inte tillhöra den moderna föreställningen om konsten som en sfär där människan kan förverkliga sig själv, hävda sitt innersta jag, möta sig själv utan gränser och villkor. Tydligt är denna frihet enbart ena sidan av ett mer komplicerat förhållande. Ty vari består denna "beställningskonst" om inte i en offentligt sanktionerad subjektivitet? Visserligen tar sig staten inte an kulturen som en mecenat av äldre typ som kräver att ett visst föremål skall gestaltas på ett visst sätt.

Men redan genom den skarpa gränslinje som i vårt samhälle dras mellan vardagslivet och Konstens rike tillskrivs konsten ett statligt uppdrag: att gestalta själva den individuella friheten (som har till följd att främjandet av konsten gynnar det starkt individuella eller till och med excentriska gentemot det allmänt acceptabla eller representativa).

Denna frihet är en frihet utan stora avsikter. Konstens befrielse från uppgiften att omedelbart stödja och förhålliga herraväldet vad gäller stat och religion avslutades i stort sett för tvåhundra år sedan. Alltsedan den klassiska avantgardekonsten från början av nittonhundratalet finns ingenting längre att vinna på detta frontavsnitt – med undantag för, som "The Congress for Cultural Freedom", i kampen mot totalitära samhällssystem. Men när det gäller den stora friheten finns inte mycket kvar att vända sig emot. Den har blivit lika allmänt närvarande som abstrakt. Och när man främjar den uppstår en sfär av mild godtycklighet inom vilken var och en får – och måste – syssla med vad han eller hon tycker om att syssla med. Det enda som håller denna sfär samman är den statligt subventionerade plikten att verkligen vara fri.

Vad denna frihet praktiskt betyder för de flesta konstnärer kan studeras i den tyska författarinnan Judith Hermanns också internationellt mycket framgångs-

Västliga ikoner. Dizzy Gillespie (överst) och Jackson Pollock fick stöd av CIA för att det individualistiska idealet skulle spridas i Östeuropa efter andra världskriget.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

rika böcker. Ty hur livnär sig hjältarna i dessa berättelser? De flesta är mellan trettio och fyrtio år gamla, somliga har tillfälliga, mestadels oklara arbetsuppdrag – som projektanställd dramaturg på en teater i någon provinsstad, som författare på en föreläsningsresa för Goetheinstitutet. Men ingen enda har en fast anställning. De lever ett beskedligt, men behagligt liv, ett liv mellan slottet Wiepersdorf i Brandenburg (ett studiecentrum främst för författare) och Goetheinstitutet i Calcutta, mellan en podiumsdiskussion i Tutzing och ett stipendium i Villa Massimo, det tyska konstnärshuset i Rom.

När det gäller dessa livsformer är gestalterna i Judith Hermanns böcker ganska representativa. De har en borgerlig, nästintill trygg existens. Det finns ett estetiskt mellanskikt i Tyskland, hundratals icke helt okända, men icke heller särskilt kända konstnärer, som även i sin konst helt tydligt talar om den statliga subventioneringens effekter: i gestalt av medelmåttiga diskussionsinlägg och medelmåttiga romaner, i gestalt av en bildkonst helt beroende av ironiska infall, i gestalt av att någon gång ha upplevt någonting långt

Subversiv individualism? Number 22 av Jackson Pollock (1950).

FOTO: AKG/SCANPIX

borta (murens fall, den 11 september i New York, en revolt på Haiti), för att sedan kunna berätta om det med inlevelse och viktig min; jag har varit där. Många gånger har det hävdats att den nutida tyska litteraturen saknar erfarenhet, och denna brist beror förmodligen åtminstone delvis på just denna livsform – och på en konstnärlig frihet utan klara perspektiv, en frihet som inte kräver mer än kanske en mänsklig gemenskap som på något sätt upplevs som positiv.

DET FINNS BARA FÅ konstnärer som kan överleva utan statligt stöd. Det gäller även för de allra mest välkända. Författaren Ingo Schulze skriver romaner som blir bestsellers, men eftersom det tog honom sju år för att skriva den senaste, är också han beroende av subventioner. Kammarorkestern i München tillhör världens bästa små ensembler och med relativt mycket nyskriven musik på programmet, men den skulle inte kunna existera en enda månad utan statligt stöd. Ty det faktum att det statliga kulturfrämjandet gynnar ett estetiskt mellanskikt betyder inte att all subventionerad konst måste vara medelmåttig. Nej, Ingo Schulzes roman *Neues Leben* är ett mästerverk som kommer att finna läsare under decennier,

likaså kammarorkesterns inspelning av den tatariska komponisten Sofia Gubaidulina stycke *Sieben Worte*. I sådana fall är det en stor lycka att stödet finns – men subventioneringen av det utomordentliga måste gå hand i hand med subventioneringen av det medelmåttiga. Ty det statliga kulturfrämjandet får inte sätta

Det finns inget demokratiskt sätt att bestämma vad som är konstnärlig prestation, i vilket fall inget sätt som inte genast skulle provocera en oändlig debatt.

skarpa gränser, det får inte skilja mellan det hyggliga och den stora konsten – man får inte uppträda som en feodalherre som behandlar konsten efter eget skön och behov, med skarpa och kanske orättvisa omdömen som kan skada en konstnär i grunden.

Men på så sätt uppstår också ett problem – vilken konst är värd att främjas och vilken konst skall förvägras stöd? Det finns inget demokratiskt sätt att bestämma vad som är konstnärlig prestation, i alla fall inget sätt som inte genast skulle provocera en oändlig debatt. Staten må skapa, genom skillnaden mellan finansiering och icke-finansiering, genom en ram

för konsten, men den kan inte bestämma över vad som innefattas av ramen. Och hela företaget blir faktiskt ännu mer komplicerat, därför att en stor del av den nutida konsten – och då främst bildkonsten – i form av installationer och liknande syftar till att upplösa gränsen mellan just konsten och det vanliga livet. Till sist finns enbart ett enda allmängiltigt kriterium för att skilja mellan konstnär och amatör: ett pris, ett stipendium, deltagandet vid en festival eller en konstnärlön. Tyvärr betyder det också att konstnärens beroende av det statligt subventionerade kulturlivet i dag är betydligt större än vad hovkonstnärens beroende av fursten någonsin kunde bli.

ATT DET INTE ÄR LÄMPLIGT att bestämma över konsten om man enbart dömer efter formella kriterier är en erfarenhet varje deltagare i kulturlivet gör – konstnären så väl som kritiken, byråkraten så väl som publiken. Varje kritiker som någon gång har deltagit i en jury känner till den spänning som uppstår mellan fackexperten och representanterna för den finansierande institutionen. Ty dessa tjänstemän eller politiker – gärna på kommunnivå – tycker om att förväxla ämbete och person; de älskar att producera åtminstone ett svagt återsken av mecenasens glans samtidigt som de föredrar det populära framför det anspråksfulla. Fackexperten funderar kanske i estetiska kategorier, politiken hör hellre ett positivt eko i pressen. Inte sällan spricker en jury av denna anledning.

Även kulturlivets överväldigande kärlek till skvallret är ett resultat av disproportionen mellan estetiska och institutionella kriterier. Ty det finns inget sätt att överbrygga detta svalg annat än genom personliga förhållanden, genom kontakter och informella sammanslutningar, genom den mer eller mindre öppna vänskapskorruptionen. Det är sant – man kan försöka lösa problemet genom att göra det till en personfråga, genom att anställa "intendenter" eller "konstnärliga chefer" inom själva den främjande organisationen. En sådan funktionär utrustas med licens att bestämma, något statliga organ

inte själva kan definiera; han får rätt att vara orättvis, till och med grym, allt för att skapa de nödvändiga skillnaderna. En verklig lösning på problemet är en sådan chef dock inte. Ty han – eller hon – förvandlar inte enbart det statliga stödet till en subjektiv fråga utan också varje argument för eller emot ett konstverk.

Det är hög tid för en debatt om främjandet av konsten. Och just de som är mest intresserade i att det statliga stödet för konsten fortsätter eller kanske till och med utvidgas borde vara mest angelägna om att det äntligen också kastas ett ljus på vad det alstrar i form av en modern beställningskonst. ■

Mellanhänderna formar konsten

OSYNLIG MAKT | En ny, allt större, yrkesgrupp har fått betydande inflytande över Frankrikes konstliv. Det är mellanhänderna, professionella marknadsaktörer, som påverkar vem som får ställa ut var och vem som blir framgångsrik. Offentligt stöd till konsten bör inte söka konkurrera med privata mellanhänder utan söka vägleda dem i deras verksamhet, skriver Nathalie Heinich.

Vi är spontant benägna att föreställa oss att den estetiska relationen är tvåställig, mellan ett verk och en mottagare, men det rör sig i själva verket om en tre-ställig relation mellan verken, publiken och en rad förmedlingsprocesser – publicering, spridning, organisation, produktion, kommentarer, materiella och mentala ramar. Dessa processer förmedlas av individer som fungerar som mellanhänder i konstvärlden, en roll som har blivit allt viktigare för den samtida konsten, särskilt i Frankrike, men som man ofta undervärderar eller till och med bortser från.

Att de kulturella mellanhänderna är osynliga är särskilt påfallande i myndigheternas kulturpolitik, både

Av
Nathalie Heinich

Sociolog verksam vid CNRS (Nationella forskningsrådet), Frankrike. Inriktad på konstsociologi och identitetssociologi. Hennes senaste bok är *L'Elite artiste. Excellence et singularité en régime démocratique* (Gallimard, 2005).

Översättning: Svante Hansson

med förslag och projekt som är allt mer provocerande, vilket tenderar att öka riskerna för en brytning med den ickespecialiserade publiken. Att en konstnär som nyligen inbjöds att ställa ut i en konsthall i Schweiz föreslog att han skulle utföra sitt uppdrag genom att spränga lokalen i luften, ligger helt i linje med permissivitetens paradoxen. Man kan bara hop-

DRAC) och projektledare hos regionala myndigheter. De är verksamma i en tillväxtsektor med allt mer specialiserade akademiska utbildningsgångar. Dessa förhållanden är tämligen okända, trots att de har stora konsekvenser, en del skadliga men andra goda: modernisering av museer, inrättande av särskilda tjänster i de stora museerna för att främja en demokratisering av museibesöken, insatser för att öka antalet offentliga beställningar av konst, inrättande av artotek (institutioner för utlåning av konstverk, mest grafik), konstnärstodäder och en rad andra stödåtgärder (hjälp till debututställningar, tilldelning av ateljéer, stipendier för utlandvistelser med mera).

DET SKULLE VARA intressant att göra en sociologisk undersökning av denna yrkesgrupp, inte bara dess morfologiska profil (storlek, åldersfördelning och socialt ursprung, examina, löneförhållanden och så vidare) utan också den praxis som håller på att utvecklas i fråga om inval i gruppen, kollegial utvärdering, kompetensbestämning och så vidare. På det sättet skulle man få bättre grepp om både det starka ömsesidiga beroende som präglar en ny yrkesgrupp, som ännu inte är särskilt strukturerad av ett examenssystem och som är relativt obetydlig till sin storlek, vilket innebär att många av dess medlemmar känner varandra personligen. Allt detta leder till en ganska hög grad av konformitet, obrottslig lojalitet, när yrkesgruppen ifrågasätts utifrån, och en välbeprövad metod för korporatistiskt försvar i konstens och kulturens namn. Men det leder också till en betydande rivalitet som framför allt tar sig uttryck i en konkurrens om att upptäcka nya, okända begåvningar, det vill säga artister som antingen är utlänningar (vilket åtminstone till en del förklarar varför franska artister uppmärksammas så sällan) eller mycket unga. Resultatet har blivit en uppseendeväckande förnyring av de konstnär-

er man satsar på, med risk för lansering av ungdomar som knappt har hunnit avsluta sin utbildning och inte har hunnit bevisa sitt värde på marknaden eller sina personliga utvecklingsmöjligheter, bortsett från att de har visat att de förstår spelreglerna. Om man därtill lägger en grundmurad elitism, som gärna döljer hatet mot folkets bristande kultur bakom en förbittrad kamp mot konservatism i konsten, får man en knappt karikerad bild av en yrkesgrupp som inte är särskilt intresserad av att ifrågasätta sig själv.

En annan undersökning som borde göras gäller hur de expertkommissioner som har till uppgift att fördela anslag och understöd fungerar. Bildkonsten har det tveklaktiga privilegiet att sedan 1982 ha om hand av den enda avdelning i kulturministeriet som är uteslutande inriktad på samtida skapande och bemannad av statsansatta "inspektörer" som sitter i kommissioner med uppgift att fördela stödet, ett förhållande som Yves Michaud har diskuterat i boken *L'Artiste et les commissaires* (1989). På alla andra områden – bokutgivning, film, teater – finns det kollegiala kommissioner, huvudsakligen sammansatta av konstnärer. Hur rekryteras dessa experter? Hur fattar de sina beslut? Hur avvägs fördelningen mellan å ena sidan "social" och "humanitär" hjälp och å andra sidan stöd åt konstnärlig förtjänst? Finns det en politik för att främja mångfald och kompensation? Ser man till att olika konstnärliga stilar och tendenser är representerade i kommissionerna (i bästa fall), eller låter man rekryteringen göras genom att befintliga medlemmar i gruppen spontant får välja in nya? Det innebär i så fall en reproduktion av samma kriterier, för att inte säga samma personer. Detta är frågor vars svar skulle vara upplysande för både de berörda tjänstemännen och deras skyddslingar.

De nya yrkesgrupperna på det

Institutionerna är benägna att överse med – eller till och med själva anstifta – överträdelser av deras uppgift och befogenhet att legitimera och integrera konstvärlden, vilket leder till att konstnärerna tävlar med varandra med förslag och projekt som är allt mer provocerande ...

centralt och decentraliserat (i regioner, departement och kommuner, som alla har sina särskilda kulturbudgetar). Det gäller både för de privata mellanhänderna, det vill säga professionella marknadsaktörer, som kulturministeriet ibland tycks vilja tränga undan, och offentliga mellanhänder, vars existens ministeriet mycket väl känner till (eftersom det rekryterar och avlönar dem) men vars betydelse och insatser det tycks underskatta.

De offentliga mellanhändernas osynlighet är uppenbar i det som jag med avseende på den samtida konsten kallar *permissivitetens paradoxen*. Den innebär att institutionerna är benägna att överse med – eller till och med själva anstifta – överträdelser av deras uppgift och befogenhet att legitimera och integrera konstvärlden, vilket leder till att konstnärerna tävlar med varandra

pas att de ansvariga tog tillfället i akt att för en gångs skull utöva sin rätt att säga nej.

Man är inte tillräckligt klar över att en ny yrkesgrupp uppstod och utvecklades på 1970- och framför allt 1980-talet, när vänstern kom till makten i Frankrike. Den har gjort sig gällande också i förlagsvärlden, kulturminnesvården och teatern men är särskilt märkbar inom bildkonst och skulptur, där antalet statligt avlönade tjänstemän har mångdubblats samtidigt som de har fått mycket bredare uppgifter än de som utfördes av den traditionella kåren av museitjänstemän. Det är utställningskommissarier, direktörer för konsthallar och regionala fonder för samtida konst (Fonds Régionaux d'Art Contemporain, FRAC), konstnärliga rådgivare i regionala kulturdirektioner (Directions Régionales des Affaires Culturelles,

Konst som yrke. Gallerister, utställningskommissarier, konstnärliga rådgivare, projektledare med flera utgör en ganska ny yrkesgrupp men påverkar konsten i stor utsträckning.

FOTO: STEPHANE CARDINALE/CORBIS/SCANPIX

kulturella området är naturligtvis medvetna om att det finns privata mellanhänder – kritiker, handlare, samlare. Men det förefaller som om de anser att statens insatser inte bör inskränka sig till att hjälpa dessa i deras mest innovativa och följaktligen mest riskabla företag, utan att staten i vissa fall bör träda i stället för dessa aktörer, genom att bygga upp offentliga samlingar av den allra nyaste konsten eller ställa ut konstnärer som först nyligen – eller ännu inte – har kommit ut på den privata marknaden.

På detta sätt har det skapats ett slags parallell konstmarknad för verk som i första hand riktar sig till museerna och inte till marknaden ...

På detta sätt har det skapats ett slags parallell konstmarknad för verk som i första hand riktar sig till museerna och inte till marknaden, enligt en analys av Raymonde Moulin i boken *L'Artiste, l'institution, le marché* (1992). Dessa verk är ofta svåra att placera hos enskilda människor: installationer, uppträdanden, video, monumentalverk. Resultatet blir en viss standardise-

ring av valen, styrd framför allt, när det gäller verken, av att de hör hemma i en viss genre och, när det gäller konstnärerna, av att de har funnit en plats i den samtida konstvärlden – som också är mycket speciell till sin karaktär och slutet i sig själv: De offentliga institutionerna är i själva verket benägna att belöna konstnärernas integration i denna värld snarare än kvaliteten i deras verk.

Denna "bubbla" för offentlig konst, utvecklad parallellt med den privata marknaden, är särskilt

Frankrike är statens egendom oföretterlig, vilket betyder att det som en gång har köpts av staten inte under några omständigheter får avyttras igen. Därigenom griper de regionala kommittéerna in på den omedelbara marknaden och tar på sig enskilda samlares ekonomiska funktion, samtidigt som verken blir låsta och inte längre kan cirkulera på den nationella och internationella marknaden. Verk vars värde borde ha bevisats genom den långsiktiga marknadsutvecklingen blir alltså orörliga, och nästan osynliga, därför att de är svåra att ställa ut och därför visas sällan. Detta är till skada för både den nationella marknaden och konstnärernas arbete.

I FRANKRIKE gör staten sina insatser i form av inköp och blandar därigenom samman museipolitik, konstnärshjälp och konstens demokratisering. Men museernas magasin är i dag överfyllda och nästan omöjliga att överblicka, konstnärerna är en allt större och därför allt fattigare grupp, och i folkets breda lager är man inte särskilt intresserad av samtida konst, i den mån man inte är avgjord motståndare till den.

Det skulle därför vara bättre att låta verken cirkulera på utställningar i konsthallarna och inskränka museernas inköp till ett mindre antal verk av central betydelse, utan att man försöker täcka hela den samtida produktionen, vilket är konstkritikens uppgift.

DET ÄR PÅ DE PRIVATA mellanhänderna man bör koncentrera de offentliga insatserna i syfte att förstärka eller vägleda dem i deras verksamhet snarare än att konkurrera med dem. Man bör uppmuntra mecenater och stiftelser och gynna donationer till museerna i stället för att träda i samlarnas plats, fördela villkorsbestämd hjälp till gallerierna i stället för att ingripa omedelbart på marknaden genom inköp, ge konstförlagen ekonomiskt stöd för utgivning av utställningskataloger i stället för att låta ett offentligt förlag som inte behöver betala ersättning för reproduktionsrätten göra det. Dessa förslag formulerar principerna för en ny politik, som inte skulle innebära att staten slutade stödja kulturen utan bara att stödet omorienterades och ambitionerna begränsades. ■

Nationella och lokala särarter är alltmer centrala ingredienser i dagens europeiska filmer. Ändå försöker EU och andra aktörer skapa en gemensam filmpolitik, som inte sällan definieras gentemot amerikansk film. Men utan Hollywood skulle den europeiska filmen aldrig överleva, säger filmvetaren **THOMAS ELSAESSER**. Han ifrågasätter auteurbegreppet och förespråkar en mer konkurrensinriktad och storskalig europeisk filmproduktion.

Europeisk film behöver Hollywood

Av

Adam Marko-Nord

Frilansskribent.

Det är en regnig dag i södra Stockholm. Lite förkyld tar Thomas Elsaesser emot i en sparsamt inredd övernattningslägenhet som han disponerar vid sina besök här. Lägenheten är nästan tom,

och endast en laptop och några böcker på skrivbordet tyder på att någon faktiskt bor här.

Thomas Elsaesser är professor vid avdelningen för Media och Kultur på universitetet i Amsterdam, och innehar sedan 2005 den nyinstituerade Ingmar Bergman-professuren vid Stockholms universitet.

– Jag tycker väldigt mycket om den här staden, berättar han, samtidigt som han förbereder en kopp kaffe åt mig. Själv dricker han bara te på grund av förkylningen.

– Titta till exempel på den här gården – kanske inte så speciell för dig, men för mig som kommer från Amsterdam är en sådan här bakgård ganska unik. Så mycket utrymme och grönska. Och så förstås barnvänligheten, den är typiskt svensk. Jag hoppas att upprustningen som verkar pågå här inte kommer att förstöra Stockholms egenart.

Uttalandet slår mig som typiskt för en man som kanske har funderat mer än någon annan på vad som utgör den europeiska filmkulturen och på hur den förhåller sig till den nationella europeiska filmen såväl som den amerikanska. Thomas Elsaesser anses vara en av dagens mer centrala filmteoretiker, och hans forskning sträcker sig från den allra tidigaste filmhistorien till moderna, digitala medier. I hans senaste bok *European Cinema* (2005) analyseras detta begrepp grundligt ur ett kulturellt, ekonomiskt och sociologiskt perspektiv. En grundidé är att egenartade nationella kulturer och kulturutövare sätter prägeln på europeisk film, eller, annorlunda uttryckt, att det är detaljerna som utgör helheten.

– I och med EU har det nationalspecifika draget i all europeisk kultur blivit allt starkare. Det har uppstått en vilja bland medlemsstaterna att försöka ta fasta på vilka de "är", det vill säga sina traditioner, lokala företeelser och geografiska förutsättningar, innan de slukas av den övernationella organisation som EU har blivit. Eftersom beslutsfattare i Bryssel själva inser detta, uppmuntras lokala kulturyttringar, vilket har lett till ett slags nykonstruktion av idén om nationalidentiteten. Här spelar film och tv en mycket stor roll. Dessa medier har alltid haft en väldigt stark position som nationsbyggare, och nu förmedlar de denna nya bild av olika europeiska regioner. Jag ser det som ett slags postnationalism, där olika särarter lyfts fram och exploateras. Det är ett led i en nytolkning av nationalstaten men också ett verktyg för att marknadsföra regioner och städer för turister.

Men om europeisk film är en samlande term för de olika europeiska ländernas alltmer nationalistiskt inriktade filmproduktioner, är frågan vilken giltighet termen har. Har begreppet europeisk film någon verklig legitimitet i dag?

– Det tycker jag nog. Det är ett viktigt område inom filmteorin, och begreppet är relevant inom dagens diskussioner om filmproduktion och EU:s filmsatsningar. Men man kan förstås ifrågasätta begreppet, och vid närmare granskning är det långt ifrån tydligt vad det egentligen innebär. Traditionellt har termen "europeisk film" använts som ett samlingsnamn på olika nationella filmskolor – den tyska filmen, den svenska filmen och så vidare. Man brukar också räkna olika tidsbundna filmtrender till europeisk film, som den franska nya vågen och den italienska neorealismen. Summan av alla dessa vitt skilda trender blir i många sammanhang lika med "den europeiska filmen". Och termen fyller visserligen en funktion i till exempel filmutbildningar, där elever ska ges en överblick av den europeiska filmhistorien. Men i begreppet ligger

också en implicit idé om vad de olika nationella filmtraditionerna har definierat sig emot, vilket i princip alltid har varit den amerikanska filmen, åtminstone sedan 1920-talet.

– Utgångspunkten för min forskning är att försöka analysera vad europeisk film verkligen är i dag. Trots dagens nynationalistiska strömningar försöker ju faktiskt EU och andra aktörer föra en övergripande europeisk filmpolitik. Vad innebär egentligen denna? Vilken typ av europeisk film är det man försöker skapa? Europeisk film är ett väldigt komplext begrepp. Jag vet inte om jag lyckats analysera det helt och fullt, säger Elsaesser och skrattar.

Ändå borde han vara den rätte att studera just detta. Thomas Elsaesser är född i Tyskland, utbildad i England och Frankrike och numera bosatt i Holland. Med en diger akademisk karriär, som har fört honom runt världen som gästprofessor vid ett tiotal universitet i Europa, Mellanöstern och Amerika, har han ett nästintill unikt perspektiv på den europeiska filmen och hur den uppfattas såväl inom som utanför Europa.

HAN FÖRSÖKER UNDVIKA de gängse definitioner och generaliseringar som präglar den europeiska synen på den egna filmhistorien. Bland annat vänder han sig mot den mycket välrotade föreställningen att europeisk film till stor del baseras på den enskilde, geniale filmskaparen – den så kallade autoren. Auteurbegreppet, som föddes under 1950-talet i Frankrike kring den intellektuella grupp kritiker som skrev för tidskriften *Cahiers de Cinema*, lyfter fram den enskilde filmskaparen som den unika upphovsmannen till filmiska verk. Denna föreställning har satt sin prägel på snart sagt allt europeiskt filmskapande och utgör en grund för de kvalitetsbegrepp som används i nationella filmstödsformer.

Men för Elsaesser har alltså auteurbegreppet

inte längre särskilt stor relevans. Är det dött i dag?

– Auteurbegreppet var redan från första början en komplex idé som, trots sin starka europeiska anknytning, också var väldigt amerikansk. De franska nouvelle vague-auteurerna som Jean-Luc Godard och François Truffaut var ju djupt influerade av amerikanska regissörer. Det var långt ifrån en teori eller arbetsmetod för hur en europeisk film skulle kunna skapas eller upprätthållas, och det föll också snabbt sönder till en sammanfattande term som inbegrep regissörer som egentligen inte hade så mycket gemensamt och som representerade vitt skilda saker. Man ska heller inte glömma den ursprungliga betydelsen av ordet auteur, nämligen författare. Den romantiska bilden av författaren som outsider och ensamvarg var modellen för auteurerna. För Bergman är det lätt att se Strindberg som en förebild. Fellini modellerade sin karriär utifrån idén om renässansmänniskan och allkonstnären som skapar filmkonst, regisserar teater, målar och skriver.

– Men i dag finns många amerikanska, asiatiska och afrikanska regissörer som också arbetar utifrån idén om filmskaparen som auteur. Sedan 1970- och 80-talet är dessutom filmregissören tvingad att fungera på annat sätt, mer som entreprenör och affärsman. Med andra ord tycker jag inte att dagens situation inom filmen går att se utifrån ett auteurperspektiv, och jag har medvetet försökt att se saker och ting från ett annat håll.

THOMAS ELSEASSERS SLUTSATSER om den europeiska filmen är inte särskilt positiva. Enligt honom befinner den sig i en identitetskris, men varken de statliga filmstöden, filmteoretikerna eller branschen försöker få den på rätt köl igen. Aktörerna inom europeisk film är alltför fast i invanda mönster, så fast att de i allmänhet inte ens lyckas se sin egen situation sådan den verkligen är.

– Ibland upplever jag den europeiska filmen som lite avdomnad. Jag brukar säga att den europeiska filmbranschen är som en excentrisk miljonär, som har råd att betala för sin egensinnighet och aldrig behöver se sanningen i vitögat. Vi är tillräckligt rika för att kunna fortsätta att drömma oss bort. Men i själva verket är sanningen för det första att vi är fullständigt beroende av det vi upplever som det stora hotet mot vår filmproduktion, det vill säga amerikansk film, och för det andra att vi knappt ens försöker konkurrera och skapa en stark, egen industri. Detta är den viktigaste frågan i dag, menar jag: Varför lyckas Europa inte skapa filmer som européer vill se? Varför lyckas vi inte konkurrera? För att besvara den frågan måste man se saker ur ett annat perspektiv, som inte har så mycket med auteurs och europeisk identitet att göra utan mer med ekonomiska och sociologiska strukturer.

EUROPAS DUBBLA FÖRHÅLLANDE till amerikansk film är ett tema som Elseasser ofta återkommer till och som sammanfattas i undertiteln till hans bok om europeisk film: *Face to Face with Hollywood*. Här beskriver Elseasser hur vi försöker skydda oss från amerikansk film genom protektionistiska EU-satsningar på inhemsk film, samtidigt som den europeiska filmens infrastruktur, det vill säga biograferna, är helt beroende av de amerikanska kioskvärtarna för att överleva. Den amerikanska filmen kan inte enbart betraktas som en motståndare utan

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

"Den europeiska filmbranschen är som en excentrisk miljonär, som har råd att betala för sin egensinnighet och aldrig behöver se sanningen i vitögat. Vi är tillräckligt rika för att kunna fortsätta att drömma oss bort."

Thomas Elsaesser anser att den europeiska filmen är avdomnad och behöver vakna upp.

också som en definierande kraft för europeisk film. För Elsaesser är amerikansk film inte *the Other*, utan snarare *the significant Other*, det vill säga Europas äkta hälft.

– Jag menar att de filmgenrer som normalt förknippas med europeisk film, som nämnda nouvelle vague i Frankrike, eller "konstfilm" och "nationell film", till stor del har uppkommit på grund av Europas strävan efter att definiera sig mot amerikansk film. Vi har länge försökt vara något annat, något som "dom", alltså amerikanerna, inte är. Nu har vi en situation där amerikansk film och europeisk film speglar sig i varandra. Så det skulle vara naivt att tro att europeisk film skulle blomstra, om vi på något sätt blev av med den amerikanska filmen. För det första skulle hela det statliga och överstatliga filmstödet omedelbart raderas, eftersom det baseras på biografintäkter som i huvudsak består av biljettförsäljning från amerikanska filmer. För det andra skulle vi inte längre ha några biografier att visa våra filmer på, eftersom dessa förstas skulle gå i konkurs om de inte fick visa amerikansk film. Ändå försöker många länder,

exempelvis Frankrike, fortfarande lagstifta för att skydda den inhemska publiken mot amerikansk film. Detta är också ett i min mening odemokratiskt förmynderi gentemot filmpubliken, som faktiskt medvetet väljer att se amerikanska filmer. Den viljan kan vi inte lagstifta bort! Tvärtom måste vi studera vad det är som gör amerikansk film så attraktiv och analysera var europeisk film brister.

ETT AV ELSAESSERS första forskningsfält var den tidiga tyska filmen, och fortfarande beskriver han den legendariska tyska filmstudion UFA som ett av de bästa exemplen på hur europeiska filmproducenter har lyckats nå ut till hela världen med sina filmer. Erich Pommer, som ledde UFA under dess storhetstid på 1920- och 30-talet, var kanske den förste att fundera över hur europeiska filmer skulle kunna nå en maximalt stor publik. För honom blev lösningen att satsa på samproduktioner med andra europeiska filmstudior och att få stjärnor från flera länder att medverka.

– UFA och Erich Pommer är väl värda att stu-

dera. Ta till exempel *Faust* från 1926. Här spelade svenske Gösta Ekman huvudrollen och Emil Jennings, som redan var ett namn i USA, rollen som Mefisto. Man försökte också få med Lillian Gish, en av de stora kvinnliga skådespelerskorna i USA, men eftersom hon krävde att få ta med sig sin egen cinematograf föll samarbetet. Denna satsning var tydligt avsedd att skapa en internationell succé, 1920-talets motsvarighet till *Sagan om Ringen* om man så vill. Filmen fylldes med specialeffekter, delvis avsedda att locka publik men också att visa upp den europeiska filmproduktionens styrka för konkurrenten USA.

Exemplet med storfilmen *Faust* är intressant ur flera perspektiv. Filmen regisserades av F. W. Murnau, allmänt erkänd som en av de främsta filmskaparna någonsin, inte minst tack vare filmer som *Nosferatu* och *Sunrise*. Murnau brukar också betraktas som en av de tidiga tyska auteurerna, en stor konstnär som satte en unik prägel på sina verk. Men när det gäller *Faust* syns också en tydlig ekonomisk ambition. Det är en av de tidigaste, marknadsmässiga filmsatsningarna.

– Återigen kommer vi in på denna brytpunkt, som blir så tydlig just inom filmproduktion, nämligen den mellan kultursfären och den ekonomiska sfären. Till vilket läger ska film egentligen räknas? Om man, som Frankrike, räknar film som en framför allt kulturell företeelse, verkar det orimligt att på samma gång stipulera vad som är "rätt" kultur och att lagstifta bort det som inte faller inom mallen. Om man å andra sidan räknar film som en i första hand ekonomisk produkt, som ska tillverkas och säljas precis som vilken annan vara som helst, måste man också börja analysera situationen utifrån denna synvinkel och på allvar försöka konkurrera marknadsmässigt. Ta till exempel flygplanstillverkaren Airbus, som har skapats som ett europeiskt svar på den amerikanska dominansen inom kommersiell flygplanstill-

"Vi måste börja öppna ögonen och försöka se hur flera europeiska länder kan samproducera filmer med europeiska teman och europeiska miljöer, som kan appellera till en världspublik."

verkning. Genom en kraftig satsning har Europa lyckats bli konkurrenskraftigt och i vissa fall till och med gått om Boeing, som tidigare varit väldigt dominant på marknaden. Det är sådana försök jag efterlyser inom europeisk film!

Elsaessers kritik av europeisk filmproduktion är väl värd att fundera över. Många samtida filmskapare i Sverige och andra europeiska länder kan nog känna igen sig i hans beskrivning av filmbranschens identitetskris. Över hela Europa startas olika stödprogram lika fort som de läggs ner, och de statliga filminstitutens riktlinjer omformuleras med bara några års mellanrum. I slutet av 2006 annonserade den nytilträdde vd:n för Svenska Filminstitutet, Cissi Elwin, en strategi som ska bevilja färre filmer stöd, samtidigt som dessa filmer i stället ska få större summor än tidigare. Detta i kontrast till tidigare år, då rekordmånga filmer har producerats i landet. Ambitionen är att stärka kvaliteten på den svenska filmproduktionen och se till att filmerna verkligen får de medel som krävs.

Trots den goda tanken att erbjuda ordentliga resurser, helt i linje med Elsaessers idéer om nödvändigheten av ett mer industriellt tänkande, invänder många att denna inriktning lätt

kan slå över och komma att enbart prioritera erfarna producenter, till nackdel för unga, debuterande filmskapare. Detta tycks vara den industriella filmproduktionens baksida, där storsatsningar som till exempel evighetsserierna om Beck och Wallander tenderar att äta upp en stor del av stödpengarna. Visserligen skapar de en stabil industri, men de ger litet tillbaka i form av kvalitet och mervärde.

Den här typen av filmserier präglar numera den europeiska filmproduktionen och har till viss del ersatt de ofta framgångsrika men också kritiserade "europuddings", som producerades under 1990-talet. Dessa storbudgetfilmer finansierades av flera nationella filminstitut, och var samarbeten mellan olika europeiska produktionsbolag som ville skapa filmer för en så bred publik som möjligt. Men i sin strävan att attrahera så många olika intressen som möjligt blev filmerna ofta kvalitetsmässigt urvattnade och allmänt utskälda av kritiker.

– Oavsett vad man tycker om så kallade europuddings från kvalitets synpunkt, anser jag att dessa filmer ändå är seriösa svar på en genomtänkt analys av vad europeisk film behöver göra. Ta till exempel den tyske producenten Berndt Eichinger, som har producerat filmer som *Rosens namn*, *Andarnas hus* och *Fröken Smillas känsla för snö*, för att nämna några. Oavsett vad man tycker om det kvalitetsmässiga resultatet i dessa filmer, är Eichinger ändå en person som verkligen har försökt ta upp kampen med amerikansk film och skapa något eget. Men han är väldigt ensam i denna strävan, och eftersom hans filmer sällan får positivt bemötande vare sig från den akademiska världen, filmfestivaler eller branschen, tror jag att även han kommer att tröttna.

– Europuddings har blivit ett så negativt laddat begrepp att väldigt få ens vågar försöka sig på produktioner i den riktningen. Jag tror att detta är ett misstag. Vi måste börja öppna ögonen och försöka se hur flera europeiska länder kan samproducera filmer med europeiska teman och europeiska miljöer, som kan appellera till en världspublik. Se på Steven Spielberg, som med *Schindlers List* och *Saving Private Ryan* har gjort precis detta, låt vara från ett amerikanskt perspektiv. Men dessa filmer behandlar två av Europas mest historiskt definierande situationer, de

Made in Europe. Filmen *Rosens namn* var ett försök att göra en europeisk storfilm.

FOTO: SCANPIX

utspelar sig i Europa och har också skapats i samproduktion med europeiska produktionsbolag. Varför finns ingen europeisk Steven Spielberg?

SKYMNINGEN HAR FALLIT utanför fönstret under vårt samtal, och Thomas Elsaesser måste förbereda sig inför undervisningen vid Stockholms universitet, där han i dag ska handleda uppsatsskrivande filmstudenter.

Vi skakar hand, och jag beger mig ut i vinterkvällen med frågan varför det inte finns någon europeisk Spielberg i huvudet. När man ställer sig den frågan, måste man gå tillbaka i tiden och betänka den situation som Spielberg – och de flesta, större amerikanska regissörerna – kommer ifrån, nämligen den amerikanska filmindustrins så kallade gyllene era under 1970-talet. Då letade de stora studiorna aktivt efter unga och lovande regissörer med ljus och lycka. Utan att ha gjort så mycket mer än enkla kortfilmer kunde regissörer som Coppola, Spielberg och George Lucas plötsligt få leda långfilmsproduktioner, där de kunde förverkliga sina egna idéer utan alltför mycket inflytande från äldre producenter.

Detta är bakgrunden till den amerikanska filmens starka position i dag. Och är det inte detta vi borde eftersträva, i stället för att konstruera allt mer rigida regler som ger enbart erfarna producenter och regissörer tillgång till allt större budgetar? Visst är idén att den europeiska filmbranschen måste bli starkare och mer lik en traditionell industri rimlig, men är inte risken stor att det konstnärliga innehållet försvinner i processen? För däri tycks filmproduktionens paradox ligga: ju mer industriell och marknadsmässig en film anstränger sig för att vara, desto mer livlös, oattraktiv och tråkig blir den ofta. Många av de kommersiellt sett mest framgångsrika filmerna har medelstora budgetar men ett fantastiskt innehåll, ta bara svenska exempel som *Fucking Åmål*, *Jalla! Jalla!* och *Hip hip hora!*.

Med detta i åtanke får Svenska Filminstitutets senaste initiativ – att dra upp riktlinjer för ett nytt stödprogram för just debutantfilmare, med fyrtio miljoner kronor öronmärkta för fem långfilmer – betraktas som ett steg i rätt riktning. Kanske finns det trots allt chanser för en europeisk Spielberg. Men då måste nog de europeiska instituten bli mer konsekventa i sina satsningar och inte ständigt och nervöst ändra strategi. Varken superregissörer eller succéfilmer föds över en natt.

Den siste atenaren

ANTIKT IDEAL | Att vara först med något är i vår kultur ett säkert sätt att skriva in sig i historieböckerna. Den som är sist med något får däremot sällan erkännande. Få har därför hört talas om John William Godward, den siste konstnären i den akademiska tradition som framhöll klassisk grekisk och romersk konst som ideal.

Målaren John William Godward (1861–1922) gjorde ringa väsen av sig, när han levde, och föll bokstavligt i glömska efter sin död. Hans målningar såldes länge billigt på auktioner – när hans tavlor i mitten på 1980-talet såldes för summor runt 200 000 kronor trodde man att toppen var nådd. I dag har emellertid intresset för Godwards konst ökat och värdet mångdubblats. Bland Godward-entusiaster finns exempelvis Andrew Lloyd-Webber (som inte bara är musikalkmakare utan även hängiven och kunnig samlare av viktorsiansk konst). 1995 köpte han en av Godwards vackraste bilder, *Dolce far niente*, där en ung kvinna sömnigt ser på betraktaren vilandes vid en näckrosdamm. När Lloyd-Webber betalade drygt fem miljoner kronor för målningen skrev *The Daily Telegraph* roat att det var "det galnaste priset vi kommer att få se i år" och kallade kvinnan på bilden "en edvardiansk sidan tre-flicka", fast påklädd – vilket enligt tidningen gjorde det höga priset än mer omotiverat.

Men Lloyd-Webber var inte galen. Godwards målningar håller fortfarande samma höga priser – mellan tre och sex miljoner, en trettiofaldig prisökning på tjugo år. En av lockelserna med Godward, och anledningen till att folk är beredda att betala så mycket för ett så pass okänt namn, är kanske att han fortfarande känns "ny". Hans målningar är ännu inte uttjatade av att ha använts i reklamkampanjer eller tryckts på oändligt många gratulationskort och kylskåpsmagneter. Han förekommer inte ens i konstlexikon, och man kan därför fortfarande skaffa sig ett personligt förhållande till hans bilder, vilket är svårt med en stor del av konsten från samma tid (jämför exempelvis med de samtida Monet eller P. S. Krøyer).

Godward omges av en näst intill mystisk aura genom att inte bara vara oomskriven utan dessutom närmast försvunnen ur historien som sådan. Under sitt liv föräddades han, utöver sin dödsannons, en enda tidningsnotis.

Av
Therese Bohman

Frilansskribent och litteraturkritiker på *Aftonbladet*.

John William Godward? (1861–1922) Förmodat självporträtt. Detalj från *Waiting for an Answer*, 1889.

© ART RENEWAL CENTER

enda tidningsnotis. Dessutom gjorde hans familj sitt bästa för att utplåna minnet av honom efter hans död. De ansåg att han dragit så mycket skam över familjenamnet att de helt slutade nämna honom, och hans mor gick så långt att hon klippte bort honom från samtliga familjefotografier. Det finns därför inga bevarade bilder på Godward. Den enda ledtråden till hur han såg ut är ett förmodat självporträtt i en av hans tidiga målningar.

1988 utkom boken *John William Godward: The Eclipse of Classicism* av professor Vern G. Swanson, vilket fortfarande är den enda bok som finns om Godward. Den är ett försök att sammanställa alla fakta som finns att tillgå: gatuadresser där Godward bott eller hyrt ateljé, exakta belopp för tavelförsäljningar och datum för utställningar. Boken är slutsåld och har blivit så eftertraktad att de enstaka exemplar som dyker upp till försäljning på

talets måleri, håller med om att efterfrågan och intresset för allt slags figurativt måleri har ökat de senaste åren. Wood driver också ett galleri i London som är specialiserat på viktorsiansk konst – en verksamhet som var betydligt mindre lönsam bara för femton år sedan.

JOHN WILLIAM GODWARD föddes som äldste son i en välbärgad viktorsiansk familj. Hans far arbetade i försäkrings- och bankbranschen, och Godward förväntades följa efter. Hans yngre bröder inrättade sig i familjetraditionen men Godward, som tyckte om att teckna redan som ung, tjtade sig i stället till en kvällskurs i arkitektur. Arkitekt var ett yrke hans familj kunde acceptera, men när studierna ledde vidare till teckningskurser började hans familj dra öronen åt sig – att teckna nakna kvinnor ansågs de vara snudd på skandalöst. Även om Godward bodde kvar hemma hos sina föräldrar tills han var 26 år, hade han anmärkningsvärt dålig kontakt med dem. Han var blyg och tillbakadragen, en drömmare som fullständigt saknade kontakter i Londons konstliv. Via sina modeller (en trio systrar som var modeller *par préférence* i London vid denna tid, och poserade för storheter som Leighton, Sargent och Millais) kom han i

Godward omges av en näst intill mystisk aura genom att inte bara vara oomskriven utan dessutom närmast försvunnen ur konsthistorien som sådan. Under sitt liv föräddades han, utöver sin dödsannons, en enda tidningsnotis.

internet i dag kostar upp till otroliga 1500 dollar.

Att Godward har smugit sig in och uppför prisskalan är antagligen en samverkan mellan en konstpublik som längtar efter klassiskt, figurativt måleri och det faktum att hans tavlor är av mycket hög kvalitet. Konsthandlare har börjat omvärdera inte bara Godward utan många andra av de sena klassicisterna – konstnärer som tidigare avfärdats som banala kitschmålare. Christopher Wood, konstvetare och författare till en rad böcker om det sena 1800-

kontakt med Whistler, som blev en ingång till konstkreterna. Godward fick möjlighet att delta i utställningar, där han – mest beroende på den gemensamma förkärleken för antika miljöer i marmor – ständigt jämfördes med Sir Lawrence Alma-Tadema (1836–1912), en konstnär han ofta avfärdades som en sämre kopia av. Till skillnad från Alma-Tadema ogillade Godward allt slags uppmärksamhet och höll sig borta från både press och sällskapsliv. Han hade bara några få nära vänner och tycks helt enkelt ha varit alltför

upptagen med sitt arbete för att knyta några djupare kontakter med omvärlden.

Redan i sina första bilder påbörjade han det som skulle bli hans livsverk: En lång rad målningar, så konsekvent utförda i stil och motiv att det vid en första anblick kan vara svårt att skilja dem åt (vilket i sig gör honom lätt att särskilja från Alma-Tadema, som arbetade med betydligt mer varierade kompositioner – ingen som sett mer än en bild av de båda konstnärerna skulle kunna blanda ihop dem).

I stort sett alla Godwards målningar innehåller samma element: En vacker ung kvinna, draperad i färgstarka tyger, lättjefullt placerad på en marmorveranda med utsikt över Medelhavet. Kvinnorna i hans målningar tycks befinna sig i ett tillstånd på gränsen mellan sömn och feber och ser ofta rakt på betraktaren, med blossande kinder och halvsänkta ögonlock. Trots den påtagliga sensualismen har de inte mycket gemensamt med sekelskiftets hungriga femme fatales, för även om atmosfären i Godwards målningar bygger på ett slags soltrött, snudd på kvalmig erotik, är det inte främst sexualitet hans idealkvinnor utstrålar; snarare ömhet, medkännande, omhändertagande – antagligen de kvalitéer han drömde om att hitta hos en kvinna i verkligheten. Godward arbetade med samma modeller under långa perioder och förälskade sig i flera av dem, vilket naturligtvis delvis kan ha berott på att han träffade få andra kvinnor.

Det märkligaste och mest fascinerande med Godwards konstnärskap är att det knappast går att tala om en konstnärlig utveckling hos honom. Hans snäva motivkrets var konstant under hela hans liv, och de få förändringar som förekom var mycket subtila. Strax efter sekelskiftet blev de

Konsthandlare har börjat omvärdera inte bara Godward, utan många andra av de sena klassicisterna – konstnärer som tidigare avfärdats som banala kitschmålare.

stränga arkaiska miljöerna lite mjukare, när han introducerade blommor som ett element i tavlorna, givetvis återgivna med botanisk exakthet. Att de oftast förekommande växterna är vallmo och vinrankor gör den drömska stämningen i målningarna än mer påtaglig. Några år senare adderade Godward fruktstilleben till sina målningar. Han var väl medveten om sin tekniska skicklighet och roades av att måla vindruvor där en druva hade fått sin matta hinna lite bortskrapad. Så höll han på: lade till och plockade bort, ur en begränsad uppsättning rekvisita – påfågelsolfjädrrar, djurskinn, mosaiker, antika urnor och kolonner – och det är så man enklast avgör när hans målningar är tillkomna: En modell draperad i ett prickigt höftskynke signalerar att det är en tidig målning, medan bitar av vattenmelon på ett fat berättar att det är en sen. Det går även att datera Godwards målningar efter vilken av de fyra-fem kvinnor han arbetade med som var modell.

Ungefär 1905 slutade Godward att stäl-

Nerissa. Olja på duk, 1906.

Ismenia. Olja på duk, 1908.

Dolce far niente. Olja på duk, år okänt.

la ut i London, och flyttade 1910–12 till Rom. Trots att det redan då var högst otidsenligt att ägna sig åt klassicistiskt måleri hade intresset för Godward hållit i sig bland *the nouveau rich*, den nyrika samhällsklass som gjort sig förmögenheter på industrialismen, och det var på detta intresse Godward tjänade sitt uppehälle. Men den brittiska konstscenen hade förändrats snabbt, och den mer trendkänsliga publiken tappade intresset för det klassiska måleriet. Som jämförelse kan nämnas att Picasso målade sin *Flickorna i Avignon* 1907 och att London vid den här tiden sjöd av nybildade konstnärsgupper som alla hade börjat omfamna de nya modernistiska idealen. 1911 bildades *Camden Town Group*, en sammanslutning postimpressionistiska konstnärer, och 1914 fick England sin motsvarighet till de italienska futuristerna i den kortlivade rörelsen vorticismen, som likt sina italienska kollegor tillbad det moderna livet, hastighet och teknologiska framsteg. Gruppens grundare var Ezra Pound, och vorticismerna var den första brittiska konstnärssammanslutning som ägnade sig åt abstrakt konst.

Samtiden blev alltså mer och mer ointresserad av Godwards måleri, och själv vantrivdes han i London. Man höll dessutom på att anlägga en fotbollsplan med läktare intill hans bostad, och Godward, som föredrog lugn och ro, stod inte ut med oljudet från byggnadsarbetet. Den största orsaken till Godwards flytt till Rom var emellertid att han var djupt förälskad i en av sina modeller. Hon var en ung italiensk kvinna som gick under smeknamnet *Dolcissima* ("Den ljuvliga") och hade kommit till London för att arbeta som modell men börjat längta hem till sin familj. *Dolcissi-*

ma – urskiljbar i hans verk som den mörklockiga kvinnan med beslöjad blick – blev Godwards musa och hans sinnebild av kvinnlig skönhet, på samma sätt som Jane Morris hos prerafaeliterna. Godwards familj tyckte att förhållandet var skandalöst, och relationen till familjen blev därmed ännu kyligare. Bara Godwards yngre syster Nin behöll kontakten med honom. Nin levde som ensamstående mor, vilket för övrigt inte heller gillades av familjen, och för att ge henne ekonomisk trygghet överlät Godward upphovsrätten till en stor del av sina målningar på henne. Färglitografier och handkolorerade fotografyrer hade blivit populära och kunde dra in betydande summor.

I Rom hyrde Godward bostad och atelier i Villa Strohl-Fern: Ett märkligt, labyrinthartat hus i nygotisk stil, med en trädgård full av ovanliga växter, slingrande stigar och terrasser. Villan var uppförd av en excentrisk fransman, vars tanke var att huset skulle inhysa en konstnärskoloni. Bland de mer kända hyresgästerna fanns den store ryske porträttkonstnären Ilja Repin och den tyske symbolisten Arnold Böcklin (som placerade villan i en av versionerna av sin mest kända målning *Dödens ö*). Den excentriske innehavaren Strohl-Fern älskade romerska antikvitet och hade hela trädgården full av dem, och det var antagligen detta gemensamma intresse som gjorde att den tillbakadragne Godward, utan särskilda kontakter, fick hyra in sig hos honom. Karaktäristiskt nog märks ingen större skillnad i Godwards måleri efter flytten till Rom. Möjligheten att vistas i den typ av miljö han älskade så mycket borde ju rimligtvis ge avtryck i hans konst, men kanske var Godwards kärlek till de antika miljöerna

In the Days of Sappho. Olja på duk, 1904.

SAMTLIGA BILDER: © ART RENEWAL CENTER

helt och hållet fiktiv – de perfekta marmorverandorna fanns i hans huvud, inte i Italien.

Det är oklart hur mycket Godward egentligen målade under vistelsen i Rom. Efter första världskrigets start blev kontakterna med gallerister i London svårare att sköta, och det saknas uppgifter om hans produktion. Konstscenen i Rom var också turbulent vid denna tid, men Godward verkar ha förblivit lika världsfrånvärd som tidigare. Omedveten om spänningarna i staden nöjde han sig med att kyligt konstatera att uppskattningen av klassicister inte längre var vad den varit. Sedan avlöste tragedierna varandra. Sonen till favoritsystern Nin hade skadats av senapsgas i första världskriget och avled 1919. När Godward reste tillbaka till London för att närvara vid begravningen fick han veta att hans bror, som liksom God-

ward efter den – höll på att förfalla, och dess övriga hyresgäster var modernister.

MEN ÅTERKOMSTEN TILL LONDON var än värre. Nu var ingen längre intresserad av Godwards konst, och dessutom blev både hans fysiska och psykiska hälsa snabbt sämre. Han levde isolerad, slutade nästan att äta, drabbades av magsår, sömnlöshet och depression. Dessutom drogs han med en känsla av otrygghet och upplevde att slutet var nära, både för honom och för hans konst. Han hade inga andra intressen än sitt arbete, inga vänner, och konstvärlden framstod som alltmer främmande och fientlig. Hellre än att se sin konst försämrats och att fortsätta leva med känslan att hans samtid skratade åt honom, tog Godward sitt liv. Han gasade ihjäl sig 1922, 61 år gammal. I sitt avskedsbrev påstås han ha skrivit att det

tycks ha varit lika monotont som hans konst, präglad av en konstant malande ångest och oro. Det finns inget koketterande med ångesten, vare sig i Godwards konst eller liv, inget behov av att visa upp den, framstå som den plågade och missförstådde konstnären – tvärtom. Godward var artig och vänlig och angelägen att hålla sig väl med alla människor. Trots sin extrema estetiska konsekvens tycks han också ha varit magnifikt ointresserad av att strida för sin konst. Hela hans liv kännetecknas i stället av ett slags non serviam-attityd; ett stilla motstånd genom att vägra rucka på sin estetiska övertygelse. Den antika drömvärlden i Godwards måleri var inte bara en verklighetsflykt, den var nödvändig för hans överlevnad. När samtiden föreföll som en värld stadd i upplösning, där inga av de värden Godward höll högt längre räknades, blev den värld som han skapade i sin konst en kompensatorisk verklighet, en metod och motvikt mot en samtid i förfall och – enligt Godwards otidsenliga skönhetsideal – förföljning. I efterhand, med kunskap om det både konstnärligt och världspolitiskt turbulenta tidiga 1900-talet, framstår hela hans livsgärning som en tyst protest.

TACK VARE sin goda ekonomiska situation slapp Godward retirera till kommersiellt porträttmåleri, vilket andra klassicister fick göra när samtidens intresse dalade. Att bredda sin motivkrets en aning hade antagligen öppnat för en större publik och fler köpare – Godwards tekniska förmågor och svindlande skicklighet som stoffmålare kunde lätt ha gjort honom eftertraktad för olika slags beställningsverk – men det intresserade honom inte. I stället ägnade han 40 år av sitt liv åt att med få och små variationer måla ett och samma motiv. Han kan liknas vid en holländsk 1600-talskonstnär som specialiserat sig på en väldigt specifik typ av stilleben, för att till slut kunna utföra det med fullständig perfektion. Godwards enda motiv och intresse var klassisk skönhet, den vackrare värld han skapat åt sig själv som substitut för den verklighet han inte längre kände igen sig i.

Godward och hans generationskamrater var alltså de sista att omfamna klassiskt grekiska och romerska ideal, och Godward var kanske den absolut siste – de flesta av hans kollegor var äldre. Med Godward tar det slut: Fem hundra år av antika ideal i den västerländska konsten ger vika för modernismen, som i stället hyllade helt nya, och i grunden motsatta, värden: Fascinationen för det spontana, det slumpmässiga, vilda, brutala och okontrollerade är själva antitesen till allt vad Godward stod för, både konstnärligt och som person. Med den vetskapen är det lätt att läsa in en ödesmättad stämning i Godwards bilder, en påtaglig känsla av förgånglighet och undergång, en anstrykning av annalkande höst i den tunga sommarluften.

Marmortempler må vara byggda för evigheten, men de unga kvinnorna, blomorna och frukten levde på lånat tid redan från början. ■

Med Godward tar det slut: Fem hundra år av antika ideal i den västerländska konsten ger vika för modernismen, som i stället hyllade helt nya, och i grunden motsatta, värden: Fascinationen för det spontana, det slumpmässiga, vilda, brutala och okontrollerade är själva antitesen till allt vad Godward stod för.

ward levte som ungkarl hela livet, skulle gifta sig med en betydligt yngre kvinna. Godward kände sig förrådd och övergiven av alla. Hans kärleksaffär med den italienska modellen hade tagit slut, hans hälsa försämrades, och han beslutade sig för att återvända till London. "Rom har förlorat sin charm", var hans lakoniska förklaring till uppbrottet, vilket antagligen betydde att Villa Strohl-Fern – vars innehavare nu var för gammal för att bry sig om att hålla

inte fanns plats i världen för både honom och Picasso.

Vid sin död fick Godward den då vanliga diagnosen "melankoli". I dag skulle den antagligen ha lytt "avoidant personality disorder", en diagnos som kännetecknas av tillbakadragenhet, extrem ängslighet i sociala situationer och rädsla för att bli avvisad. Godward var ingen temperamentsfull konstnär och hade inga djupa depressioner. Hans självstillstånd

"Che" – från mördare till myt

POLITIK OCH PROPAGANDA | Ernesto "Che" Guevara är åter ett hett namn.

Trettionio år efter sin död har Che tagits över av kulturindustrin. Framför allt har Hollywoods vänster förvanskat bilden av Che. Han som avskydde kapitalismen och demokratin och hoppades utplåna storstäder i USA med sovjetiska atomvapen används i USA och övriga västvärlden för att sälja allt från T-shirts till underkläder och gardiner.

Fallet Che är ett av samtidens bästa exempel på att intellektuella, konstnärer och medelklassungdomar inte vill veta hur något förhåller sig; att man inte bara håller fram en felaktig bild av en person utan till och med kan tillskriva någon personens egenskaper som står i klar kontrast till hur denne egentligen agerade. I en tid när skolans historieundervisning nästan försvunnit, exempelvis i Sverige, riskerar vi att allmänhetens bild av historiska skeenden utformas av framgångsrika filmer. Desinformation från Hollywood får ett enormt genomslag.

KUBANERNA OCH FIDEL CASTRO har haft en enorm propagandaframgång i Hollywood. Många minns säkert Oliver Stones *Comandante*, en sorts beundrande närporträtt av Castro från 2003. *The Motorcycle Diaries* från 2004, regisserad av brasilianaren Walter Salles och producerad av Robert Redford, blev en stor kassasuccé. Den filmen framställer Che som ett moraliskt föredöme, som symbol för frihet, rättvisa och medkänsla med de svaga; inte som den hänsynslöse fanatiker historien visar att han var. Nu senast har den amerikanske regissören Steven Soderbergh tillkännaggett att han ska göra två långfilmer om Che Guevara med arbetsnamnen *The Argentine* och *Guerrilla*. Huvudpersonen kommer att spelas av Benicio del Toro. Inspelningen börjar i Mexiko under våren 2007, och den lär ha en budget på 70 miljoner dollar. Den som försöker att visa en historiskt riktigare bild av Che riskerar att bojkottas av kritiker och distributörer, vilket händer med en film från 2005, *The Lost City*, regisserad av den kubanskamerikanske skådespelaren Andy García.

Myten om Che byggdes upp av Castro,

Av
Inger Enkvist

Professor i spanska vid Lunds universitet med forskningsinriktning på spansk och spansk-amerikansk litteraturvetenskap under 1900-talet.

men för att förstå denna konstruktion måste man också känna till Ches bakgrund. Che hade svår astma sedan barndomen och fick växa upp mycket fritt. När sjukdomen var besvärlig tillbringade han långa perioder sängliggande och läste äventyrsböcker. Han studerade senare medicin med måttlig entusiasm och avbröt studierna flera gånger för resor

grund av astma, utnämndes av Castro till "comandante", major, och Che blev känd för att vara hård mot sina underlydande. Efter intåget i Havanna i januari 1959 hade Castro inom loppet av några månader samlat all makt i egna händer, och han utnämnde Che till den ena höga befattningen efter den andra. Först fick Che ansvar för utrensningen av militärer och poliser som tjänstgjort under Batista. Han skrev under 600 till 800 dödsdomar utan synbar vanda. Utländsk press kallade honom "slaktaren från La Cabaña".

Han ledde en tid omvandlingen av det tidigare framgångsrika kubanska jordbruket till statliga centraliserade jordbruk av sovjetisk modell, vilket gjorde att produk-

Inget i hans bakgrund eller personlighet antyder att han skulle vara stoff till en myt.

inom Argentina och sedan längs Anderna upp till Venezuela. Inget i hans bakgrund eller personlighet antyder att han skulle vara stoff till en myt. Han varken arbetade eller studerade systematiskt. Hans framtidsplaner var ytterst vaga, och man skulle kunna säga att han drev runt i tillvaron tills han vid tjugosju års ålder i Mexiko träffade bröderna Castro.

MELLAN 1956 OCH 1958 ledde Fidel Castro ett uppror baserat på ett mycket litet antal män i Sierra Maestra. Trots att större delen av det kubanska samhället ville återgå till demokratin genom att få bort diktatorn Fulgencio Batista och trots att det vid den här tiden fanns flera motståndsgupper i landet, är det numera bara Castros revolutionärer som omnämns. Inte heller nämns det att den kubanska militären gjorde relativt svagt motstånd. Che deltog entusiastiskt i kampen och utmärkte sig genom sitt dödsförakt. Han, som inte gjort militärtjänst i Argentina på

tiviteten sjönk snabbt. Därefter placerades Che som riksbankschef och senare industriminister, vilket i ett slag gjorde honom till chef över bortåt 400 företag, eftersom mer än 80 procent av den kubanska ekonomin hade förstatligats redan något år efter maktövertagandet. Han fungerade också som resande ambassadör för att skaffa Kuba utrikeshandelskontrakt. Che bidrog till Kubas snabba ekonomiska nedgång genom att applicera först sovjetiska och sedan kinesiska recept. Kuba gick från att 1959 ha haft Latinamerikas tredje högsta BNP per capita till att ligga kring den tredje lägsta tjugo år senare. Che tog omedelbart efter revolutionen initiativ till en lag mot "lösdriveri" och till inrättandet av arbetsläger. Ett mycket stort antal kubaner dömdes till långa straff i de här lägren; exempelvis homosexuella, bönder, som opponerade sig mot att fräntas sin jord, och industriarbetare, som inte gillade militariseringen av fabrikena.

Ikön i storformat. Kulten kring Che Guevara lär göra många diktatorer gröna av avund.

FOTO: J.L. CEREJIDO/EPA/CORBIS

Che hade alltså ingen militärutbildning men blev major, ingen juridisk utbildning men fick rätt att skriva under dödsdomar, ingen ekonomisk utbildning men utnämndes till chef för riksbanken, ingen erfarenhet från företag och produktion men blev industriminister och ingen kunskap om utrikeshandeln men fick i uppdrag att främja den. Av beundrarna betraktas utnämningarna som bevis på hans stora kapacitet. För en ung person kan han tyckas vara beviset på att man kan nå framgång utan att först behöva studera och skaffa sig erfarenhet, om man blir "upptäckt" av en person med makt, på samma sätt som många film- och tv-stjärnor blir upptäckta.

CHE VAR OERHÖRT BEUNDRAD på sextiotalet, och det är två egenskaper som speciellt framhävs: han undandrog sig inte faror och skaffade sig inte materiella

Che var obekvämt för Castro medan han levde, men som död visade han sig vara mycket användbar.

privilegier som hans underlydande inte hade. Han var också mer bildad än de flesta kubaner i rebellarmén. Men när en nutida läsare tar sig an Ches dagböcker, artiklar och utläggningar om gerillakrigföring, slås man av att innehållet är osofistikerat för att komma från en så berömd

person. De politiska skrifterna upprepar idéer från sovjetiska och kinesiska föreläsningar och är nästan oläsliga. Dagböckerna och resebreven är omedelbara snabba anteckningar, helt annorlunda än de politiska skrifterna. Che beskriver i de senare dagböckerna sin auktoritära ledarstil men märker tydligen inte själv hur nedlåtande han varit mot underlydande, eftersom han varken döljer eller ursäktar detta beteende. Han lever helt i dogmernas värld och verkar ha en mycket hög uppfattning om sig själv. Carlos Franqui, en av gerillaledarna som senare tagit avstånd från Castro och flytt utomlands, säger om Che:

[F]örst trodde han sig vara Revolutionen själv. Om man tänkte annorlunda än han, var man en småborgare. Sedan trodde han att han var socialismen, och om man kritiserade Sovjetunionen eller Öststaterna, var man en antikommunist och en lögnare. Om man sade att det frivilliga arbete, som han kopierat från Sovjetunionen, hade misslyckats där och att det inte längre tillämpades, hörde han en inte. Om man talade med honom om vikten av motståndsrörelsen i kampen mot Batista, om de storartade insatserna, de tusentals döda, och om hur motståndsrörelsen skickat människor, vapen, pengar, ammunition och journalister till Sierra Maestra, förnekade han betydelsen av detta. Han trodde på bondekriget i ber-

gen och påstod till och med att gerillan bestod av arbetare, och om man genmålade att det 1958, när gerillan retirerade, inte fanns en enda lantarbetarfamilj i den, hörde han inte eller brydde sig inte om det (...). Han hade alltid rätt, och det han sa var sanningen. Om erfarenheten, som i det sovjetiska fallet, visade att han hade fel, tog han till en ny dogm, i det här fallet den kinesiska. Hans arrogans och förakt mot andra, som han betraktade som underlägsna, var välkända, och han behandlade dem illa.

CHE VAR EN KARISMATISK och beundrad ledare, men hans insatser var inte framgångsrika. Han kom också i konflikt med olika medarbetare, och när han höll eldfångda tal i FN i New York 1964 och i Alger 1965, utan att först ha inhämtat Castros godkännande, var hans meteoriska karriär på Kuba slut. Castro blev rasande över att Che lade sig i utrikespolitiken som han ansåg sig ha ensamrätt till. Han föreslog nu att Che, som var så entusiastisk för uppror i tredje världen, i hemlighet skulle ansluta sig till gerillan i Kongo. De cirka nio månaderna i Kongo blev en mardröm. De kongolesiska upprorsgrupperna ville inte samarbeta med kubanerna, och tropiska sjukdomar samt brist på mat var dagliga bekymmer. Che vägrade att återvända till Kuba efter misslyckandet och fick föras tillbaka med milt tvång. Castro hade en ny plan färdig, näm-

ligen att Che skulle starta en gerillarörelse i Bolivia, som också den skulle vara hemlig.

För att förstå vad som hände i Bolivia måste man känna till att Castros närmaste medarbetare hade för vana att försvinna en efter en. Två nyutkomna böcker med information från den kubanska säkerhetstjänsten är avslöjande i det här avseendet. Bland Castros så kallade kamrater från Sierra Maestra försvann redan 1959 den omtyckte Camilo Cienfuegos i en flygolycka, och Huber Matos fick ett 20-årigt fängelsestraff för att ha kritiserat Castro. Kubas mest omtyckte och beundrade militär, Arnaldo Ochoa, avrättades efter en skenrättegång liksom Castros högra hand, Tony de la Guardia, som ansvarade för spioneri, understöd av upprorsgrupper och vapenköp. Tvillingbrodern Patrio de la Guardia dömdes till 20 års fängelse. Kort efteråt dog den fängslade inrikesministern José Abrantes i vad som officiellt betecknades som hjärtinfarkt. Castros allt-i-allo inom polis- och spionerivärlden på Kuba, Manuel Piñero, omkom i slutet av 90-talet i en mystisk bilolycka.

Vet man allt det här, framstår det som hände i Bolivia på ett nytt sätt. När Che skickades till Bolivia, hade bolivianerna genomfört en jordreform, de hade en de-

fångatas. Många bedömare kallar Ches bolivianska upprorsförsök för Castros mästardrag. Castro gjorde sig av med en medarbetare som han ville ha bort, men han behövde inte själv stå som ansvarig. Samtidigt hade Castro kunnat ta åt sig äran, om Che mot förmodan skulle lyckas överleva Boliviaäventyret, eftersom han hade bekostat och utrustat expeditionen.

HÄR BÖRJAR NU FIDEL CASTROS förvandling av Che Guevaras liv till myt. Jätteaffischer med Che sätts upp i Havanna. Alla skolbarn ska ha Che som ideal. Alla föremål eller platser han haft kontakt med utmärks och vördas. Che är inte alls Castros ideal, men han är användbar för Castros syften. Sovjetunionen vill inte ha några gerillauppror i Latinamerika och har klargjort detta för Castro, som är helt beroende av sovjetiskt stöd och har lämnat över kontrollen på Kuba till sovjetisk militär och säkerhetstjänst. Castro har offentligt stött Sovjetunionens invasion av Tjeckoslovakien, vilket gjort att bilden av Kuba som frihetens och oberoendets land har mist trovärdighet. I den situationen lanserar Castro en bild av sin regim personifierad i Che som idealistisk upprorsman. Che var obekvämd för Castro

Ibland har Che framställts som en "läkare utan gränser", men redan i Sierra Maestra slängde han medicinväskan för maskingeväret, och ingen av hans utnämningar gällde medicin.

mokratisk regering och landets president var populär.

Fidel Castro hade sänt en fransk journalist och känd Castroentusiast, Régis Debray, till Bolivia för att rekognoscera, vilket innebar att alla utländska säkerhetstjänster förstod att något var i görningen. Han vilseledde dessutom Che genom att ställa i utsikt stöd från det bolivianska kommunistpartiet, trots att dess ledare hela tiden hade försökt avvärja den kubanska hjälpen. Den medsända kommunikationsutrustningen fungerade inte, och de kontaktpersoner som skulle möta Che dök aldrig upp.

Tiden i Bolivia blev en ny mardröm för Che, och hans egen dagbok visar att han var på ett förskräckligt humör, plågad av astma och att han var en hård ledare som utsatte sina medarbetare för förödmjukelser och bestraffningar. Che blev som bekant tillfångatagen och avrättad av den bolivianska militären, men frågan är vem som bär ansvaret för att Che kunde till-

medan han levde, men som död visade han sig vara mycket användbar. Det rör sig om en dubbel fiktion, eftersom Che används som frihetssymbol samtidigt som han hyllade först sovjetiska och sedan maoistiska ideal. Han används av Castro som frihetssymbol, trots att Castros regim är totalitär.

1968 års studentgeneration, vars centrala ord var frihet, valde således en missvisande symbol, eftersom Che var en dogmatisk person som inte tvekade att använda våld för att nå sina mål. Che stod för militarisering av samhället och inrättande av arbetsläger, för absolut lydnad för överheten och för byråkratisering. Han och Castro avskaffade redan första året 1959 pressfrihet, tryckfrihet och universitetens självständighet. Regimen kontrollerade noga prostitution och homosexualitet, så Che var inte heller någon bra symbol för sexuell frihet. Han såg knappt sina barn, så han duger inte som bild för modernt faderskap. Inte heller förekom några feministiska drag

Socialistisk ikon. Hugo Chávez och Fidel Castro speglar sig i den revolutionsromantiska glansen från Che Guevara.

FOTO: REUTERS/CORBIS

i den kubanska revolutionen, eftersom Castro och Che alltid gick i uniform och bar vapen, ofta rökte cigarr eller pipa – och som bekant lanserade skägget som revolutionär symbol. Elaka tungor brukar hävda att marxism-leninismen i deras gestaltning förvandlades till en machism-narcissism. Ibland har Che framställts som en "läkare utan gränser", men redan i Sierra Maestra slängde han medicinväskan för maskingeväret, och ingen av hans utnämningar gällde medicin.

VARFÖR HAR JUST STUDENTER snarare än unga arbetare fastnat för Che? Kan det vara så att de identifierar sig med Che, att de tror att de själva vid en eventuell revolution ska bli ledare och spela en hjälteroll, medan arbetare vet att arbetarnas roll på Kuba inte är avundsvärd? Kan det vara så att studenter, just därför att de lever i en värld av ord, lättare förleds att tro på ord? Om någon säger sig försvara de svaga, så accepteras orden som om de vore fakta.

Till det västerländska universitetets uppgift hör att lära ut kritiskt tänkande och gå till källorna. Detta behövs särskilt i samband med studiet av totalitära regimer. Utländska universitet står högt på Castros lista över miljöer som ska infiltreras. De kubanska universiteten behöver Castro inte bekymra sig för, eftersom han har dem i ett fast grepp. Där tilläts man studera bara om man har passerat den ideologiska kontrollen och anses pålitlig. På Kuba ska universiteten liksom alla andra institutioner tjäna regimen. Men nu är det alltså inte bara kubansk desinformation som kan förvirra en ung person. Desinformationen sprids nuförtiden även från dagens Hollywoodfilmer.

Med andra ord står vi inför situationen att konstnärer och intellektuella, som inte kan vara okunniga om att det på Kuba inte finns någon konstnärlig eller intellektuell frihet, i frihetens namn hyllar en person – Che – som under livet stod för ofrihet och våld. Och den publik de vill förföra är uppenbarligen de unga. ■

Slutet i Bolivia. Ches död bidrog till omfattande mytbildning.

BILD: BRUNO BRUNI

Verklighetens Dr Strangelove

DYSTOPIN SOM VISION | En märklig bok, *On Thermonuclear War* från 1960 av amerikanen Herman Kahn, fanns länge till salu på ett antikvariat på internet. Kanske var det priset på 350 dollar, snarare än temat som avskräckte köpare, men så var den också försedd med dedikation av författaren: "To Jim, in the interests of peace and security. Herman".

Vem Jim är vet jag inte. Kanske var det en av Kahns kolleger på tanke-smedjan RAND Corporation (Research and Development), en samling intellektuella kufar och snillen – det var så många såg på dem – som serverade krigsscenario, angreppsplaner och tänkbara postkrigsvärldar åt Pentagon och de strategiska kärnvapenstyrkorna. Där fanns till exempel Jim Killian som i flera rapporter gjorde allt för att övertyga president Eisenhower att USA måste skaffa fler kärnvapenraketer – och fler och fler – för att ha en rimlig chans att överleva den hotfulla framtid som tycktes oundviklig efter att Sovjetunionen trätt in som aktör på kärnvapenarenan.

En annan som dedikationen kunde rikta sig till är journalisten Jim Fleck, som vid något tillfälle liknat Kahn vid krigsguden Mars, med den skillnaden att han var en människa av kött och blod. En som däremot inte trodde att Kahn var mänsklig – och som heller aldrig skulle ha fått en bok med dedikation i av honom – var vetenskapsmannen Jim Newman. När han anmälde *On Thermonuclear War* i *Scientific American* frågade han sig: "Finns verkligen Herman Kahn?" De ohyggligheter som utlades i boken på ett ibland slapstickartat, skämtsamt vis fick honom att tveka. Aldrig tidigare hade någon utmålade vätebombskrig på ett liknande sätt. Kahn, som var ordentligt fetlagd, kommenterade Newmans ord: "Min första reaktion var att gå upp fem kilo i vikt." Senare, när också kritiken sjunkit in i honom, införde han en ritual i hemmet. Efter att ha suttit hela dagen på kontoret och funderat på en värld som klarade ett omfattande kärnvapenkrig – det var hans huvudtanke, jordens undergång var ren hysteri – fortsatte han på kvällen sin envetna förstörelse av Newmans värld,

Av
Peter Handberg

Översättare och skribent, utkommer i mars med boken
Undergångens skuggor (Natur och Kultur) som behandlar nukleära hot
mot mänskligheten.

närmare bestämt av dennes World of Mathematics. Varje kväll vid samma tidpunkt gick han fram till bokhyllan och drog ut ett av banden i Newmans verk. Han slog upp boken och rev ut en sida. Så gav han sidan till sin sjuåriga dotter som rusade bort till diskhon där hustrun tände eld på den med en tändsticka, samtidigt som sonen bearbetade en Newmandocka med nålar. Eftersom Newmans verk var på över två tusen sidor var det en rit som kunde – och skulle – fortgå många år framöver.

HERMAN KAHN är motsägelsefull och inte alldeles lätt att förstå sig på. Kombinationen av å ena sidan rustningsfilosof – en kärnvapenkrigets Clausewitz – som med knivskarp logik målade upp slakten och metoderna för den och å andra sidan ett slags ståuppkomiker à la Lenny Bruce med kärnvapenkrig och strålningsskador som ämne på föreläsningarna, denna osannolika kombination gjorde honom i mångas ögon till ett odjur som legitimerade massmord; att tala lättfärdigt och skämtsamt om det oföreställbara ansågs inte helt friskt. En del såg honom som ondskan förkroppsligad, en sjuk människa som med lätt hand kunde skriva att 180 miljoner döda i de egna leden kan vara ett acceptabelt pris för att vinna ett krig mot *Ruskies*, eller som angående genetiska defekter från strålning på fullaste allvar frågade sig om inte modern till barnet med två huvuden rent av kunde älska ett sådant barn dubbelt så mycket. "Jag vill inte leva i er värld där en procent

föds med defekter", skrek en kvinna efter att ha lyssnat till Kahns utläggning om tänkbara följder av ett kärnvapenkrig. "Då är ni illa ute", svarade Kahn blixtsnabbt på sitt typiska sätt, "fyra procent föds med defekter redan idag."

Men det fanns också de som uppskattade Kahn och beundrade hans tanke-skräpa. Regeringen och militären lyssnade till hans råd och tankar och omsatte många av dem i den strategiska praktiken. Många ur allmänheten hade likaså stor respekt för hans kunnande och orädda djupseende i skräckens värld. För ett tag var han något av en rikskändis, och hans bok gick ut i flera upplagor. Det gick till och med så långt att tecknaren Ed Koren förvandlade honom till seriefiguren och följetongen SuperKahn: "Mäktigare än etthundra Atlasmissiler, mer snabbtränkt än etthundra IBM-datorer, med större strategisk klarsyn än världens alla radar-anläggningar. Av en givmild natur utrustad med superhumana, extrahumana och inhumana förmågor, rör sig Kahn genom världen, han tänker det otänkbara och för-svarar USA och dess allierade från onda handlingar. SuperKahn är den ende superhjälten som är kontrakterad av US Government för att lösa den komplicerade härvan av politiska, sociala, diplomatiska, ekonomiska och militära problem enbart med hjälp av våld."

Med Kahn i spetsen kunde man således vinna det otänkbara kriget! Men Ed Koren var förstås ironisk, och hans följetong i tidskriften *The Outsiders Newsletter* lades ned efter ett kort tag.

Det fanns även de som såg precis tvärtom på saken. Vänner (och skyddsrumskonstruktören!) Robert Panero betraktade på fullaste allvar Kahn som en freds-ängel: "Jag ser honom som en verklig fredsstiftare. Han tog ifrån eliten ensam-rätten till de här frågorna och förde ut dem till folket." Författaren och nobelprista-

garen Thomas Schelling – som sysslade med strategisk spelteori, vilket också delvis var Kahns område – tyckte att Kahn framför allt var "en stor och kraftig, sprudlande tjockis med ett härligt sinne för humor (...) en som älskade *New York delis* och ville få folk att tänka på hur man skulle stoppa ett kärnvapenkrig i tid". Sociologen Amitai Etzioni menade att Kahn bara gjorde det med kärnvapen som förespråkarna för fri kärlek gjorde vad beträffar sex: han talade öppet om det som andra bara viskade om. Kahn hade för övrigt ingenting emot att förena de bägge sakerna.

Under ett föredrag för officerare vid de strategiska kärnvapenstyrkorna sade han till en chockad församling: "I en mening har ni inte alls några krigsplaner [war plans], ni har war-gasms." Det är ett typiskt Kahn-skämt, smaklöst och grovt. Men det är inte alldeles utan poänger. Det upprättar en relation mellan krigets eviga exekutörer och sexualiteten, eller kanske snarare bristen på sexualitet eller ännu hellre kärlek; det är fråga om den typ av koppling som genomsyrar till exempel Stanley Kubricks film *Dr Strangelove*.

I SINA ANALYSER av kärnvapenkriget lämnade Kahn ingenting åt slumpen. Kanske är det märkligaste med honom att han ändå trodde att något sådant gick att göra: bevara ett slags analytisk ordning i helvetet. Han skildrade detta helvete från eldstormens mitt, tänkte öppet hur det skulle bli – och hur det skulle bli sedan. Färgstark var sannerligen denna skildring, magstark till och med, för många. Och flera år innan han publicerat sin första bok hade han retat gallfeber på tusentals åhörare vid offentliga föreläsningar genom sitt uppenbara syfte att vilja paketera vätebombskriget till en rationell produkt, en bland alla andra saker i det moderna samhället. Folk ställde sig upp i

Filmdrama. "Mein Führer, I can walk!"

FOTO: SCANPIX

bänkarna, visslade, hytte med nävarna, pekade finger och skrek: "Du är ett monster! Du är sjuk i huvudet! Du borde spärras in!" Andra förfasade sig över hans iskalla logik applicerad på dessa fruktansvärda frågor och såg i Kahn en modern efterföljare till Adolf Hitler.

I Kahns andra bok, *Om det otänkbara*, som också finns utgiven på svenska, ger han svar på tal: "Kritiker pekar ofta på den iskalla rationalismen hos sådana organisationer som Hudson Institute, Rand Corporation och andra (liknande organisationer). Jag känner mig alltid frestad att replikera: 'Skulle ni föredra ett varmt mänskligt misstag? Känner ni er bättre till mods inför trevligt känslomässiga felberäkningar?' Vi kan inte få till stånd en vet-

"Kritiker pekar ofta på den iskalla rationalismen hos sådana organisationer som Hudson Institute, Rand Corporation (...) Jag känner mig alltid frestad att replikera: 'Skulle ni föredra ett varmt mänskligt misstag? Känner ni er bättre till mods inför trevligt känslomässiga felberäkningar?'"

Herman Kahn

tig debatt om säkerhetsproblem, om vi försöker varje försök till objektivitet med etiketten 'känslolokalt och omoraliskt'."

Bortsett från det groteska i Kahns projekt eller kanske hellre i hans palett, med vilken han målar upp projektet, måste man ändå hålla med om att det ligger en allmängiltig sanning i detta. Ingen vill tänka det otänkbara, men för att undgå rädsla räcker det inte med tankeflykt. Bilderna spelas upp trots allt och utan viljan som motor. Folk strävar bort från det fasansfulla i tankar och medvetande, men för analytikern av kriget låter sig inte detta göras. Kahns skämt må vara morbida och smaklösa, men mer än att vara uttryck för en snedvriden föreställningsvärld – som någon kallat det – är Kahns teorier och tankegångar ett titthål in i kretsar där sådant var vardagsmat och arbetsmateri-

al. Alla på Hudson Institute och Rand Corporation ägnade sig åt *body-counting* i miljonstorlek och vände och vred på minsta lilla hemska faktum som man kunde hitta och nagelfara. Skillnaden var att Kahn meddelade det offentligt – och skämtade om det, kanske för att över huvud taget stå ut med att tänka i en sådan atmosfär och om sådana saker. Inte förrän Stanley Kubrick tog sig an detta ämne kunde världen om inte älska bomben så åtminstone skratta åt den.

Om man strör ut filmen *Dr Strangelove* som saltet ur en saltströare och tittar på varje korn för sig och ordnar i högar – i syfte att hitta största saltä – skulle man nog bli förvånad om man inte fann att Herman Kahn fick den största högen. I en recension av filmen skrev Midge Decter att den "skulle mycket väl ha kunnat skrivas av Kahn själv, det är exakt sådana scenarier han målar upp i sin bok". Kahn var, fortsatte hon, "kanske den mest djupgående negativa utopisten i vår tid. Det kan mycket väl vara fråga om den kraftfullaste dystopin någonsin." Men det finns en väsentlig skillnad. *Dr Strangelove* är ett mästerverk, där varje detalj som skärskådas bara höjer filmens värde ytterligare; den har den stora diktens kvalitet och lever som sådan sitt eget liv. Skärskådar man däremot Kahn blir resultatet ett annat. Hans timing fungerar inte riktigt. Han uttalar sakerna på fel plats och vid fel tillfällen; ungefär som att Klee och Picasso aldrig skulle ha blivit klassiker och påverkat konsthistorien om deras bilder bara hängt på daghem eller ämbetsverk. Det finns uppenbara kvaliteter i Kahns resonemang; felet är kanske att han aldrig spädde ut dem med en dos mänsklighet och förståelse för människors skräck. I en sådan mening är han faktiskt en krigargud.

TANKESMEDJAN RAND var på femtio- och sextiotalet en närmast osannolik miljö. Medarbetarna stack av kraftigt mot

de uniformerade militärer som de servade med idéer och tankegods. Deras klädsel var ledig, ibland på gränsen till bohemisk. Rock'n'roll och bebop strömmade ur högtalarna, medan statistik och information matades in i datorerna för bearbetning. Simulerade krig och analys av deras utfall var vanliga och diskuterades i det oändliga. I ett sådant scenario hade till exempel den ryska krigsmakten vält in över Skandinavien i en våldsam framstöt och på kort tid lyckats ockupera länderna. Nu var det Natos och de amerikanska styrkornas tur att svara. Med kärnvapen? Det är inte känt vad RAND:s analytiker kom fram till i Skandinavienkriget, men kanske var ett av alternativen ett antal vätebomber och ett fritaget Skandinavien till priset av åtskilliga miljoner döda och föröddas landskap. Det var ett pris som Kahn och hans

medarbetare mycket väl kan ha ansett fullt acceptabelt, även om de överlevande tvingades leva på mat med höga halter strontium 90. Det var helt enkelt så man räknade på RAND.

Än i dag finns det ett mystikens skimmer kring institutet, som i ryska tidningar gick under beteckningen "Dödens och Förstörelsens Akademi". Det var ett hemligt sällskap, ett slags överstepräster som sysslade med mystik och en form av omvänd alkemi; i stället för att skapa liv av den döda materien, arbetade man på ett recept att ordna död av det universella allomfattande livet i ett närapå blixtrande huj, för att därefter likt en fågel Fenix kunna ställa sig upp i den världsomfattande förödelsen och utropa: Vi har segtrat!

EFTER DE LÅNGA arbetsdagarna på tankesmedjan kopplade Kahn av hemma i lägenheten. Han lekte lite med barnen, åt middag, lät bränna upp en sida ur Newmans bok och flöt sedan i timmar omkring som en flodhäst i swimmingpoolen som han låtit bygga i anslutning till vardagsrummet. Han tänkte bäst i vatten. Ursprungligen hade utrymmet varit tänkt att bli ett skyddsrum, men Kahn var för tjock för att komma in genom ingången och lät i stället bygga en bassäng där.

Det var under simturer som han kläckte flera av de idéer som blev till sprängstoff i *On Thermonuclear War*. "Är det verkligen sant att endast en vansinnig män-

niska skulle kunna starta ett vätebombskrig", frågar han sig i boken och fortsätter: "Eller finns det omständigheter under vilka en nations ledare kan handla rationellt och bestämma att vätebombskriget är det minst icke önskvärda alternativet?"

På över femhundra sidor utvecklar han sedan vad som skulle kunna kallas det möjliga kärnvapenkrigets tes. Hans fantasi på detta område är överväldigande. Han tänker världen till slut, även om det i hans mening således inte är slutet. Han

I filmens slutscener exploderar vätebomber runt om på jorden till de upplyftande tonerna av *We'll meet again* ...

vrider och vänder på bomben som ett barn plockar med sina älsklingsleksaker: språngeffekter, strålningseffekter, hur många som behövs för att utplåna en fiende, olika scenarion med x antal döda och så vidare. Han försöker tänka in både diplomatisk påtryckning och rationell maktpolitik med hjälp av vätebomben som tillhygge. Där finns noggranna analyser av *spoofing*, vilket betyder att man vidtar åtgärder som maskerar en verklig attack eller orsakar så många falska larm inom fiendens varningssystem att det blir överansträngt och troligen bryter samman och inte fungerar vid den verkliga attack som sedan är tänkt att följa. Där beskrivs en domedagsmaskin som vid ett kärnvapenanslag automatiskt utlöser en

mängd kraftiga smutsiga vätebomber som sprider en sådan strålning i vilken allt liv obönhörligt dör. Men där finns också de djupa underjordiska schakten, där utvalda människor kan leva och para sig för att i en avlägsen framtid åter kunna träda ut i ljuset och befolka jordens yta.

Många känner säkert igen dessa djävulska tankegångar, och kanske är trots allt det intressantaste med Kahns bok det sätt på vilket den har återverkat i *Dr Strangelove*.

REGISSÖREN STANLEY KUBRICK läste under de här åren mängder av litteratur om kärnvapenproblematiken, innan han började med sin film. Han var uppfylld av megadöd, berättar en av hans bekanta. En bok som han studerade extra noga var Herman Kahns. Han kunde den praktiskt taget utantill. Vid flera tillfällen åt han lunch med Kahn för att diskutera innehållet. Ursprungligen hade Kubrick tänkt göra en "allvarlig" film om kärnvapenkrig (även om den det blev inte gärna kunde ha varit allvarligare). Arbetstiteln var *The Delicate Balance of Terror*. Men kanske fick kontakten med Kahn honom att ändra sig? Vid ett lunchtillfälle yttrade denne: "Man kan inte analysera något i en katedral. Vördnad är viktig för den som har kommit för att tillbe och dyrka, men för den som kommer för att analysera, rucka på något, förändra och kritisera (...) är ibland ett färgstarkare förhållningssätt att föredra." Kubrick ändrade sitt koncept;

AORTA

ORIGINALET SEDAN 1997

»En tidskrift värdig ett millennieskifte«
Mårten Arndtzen, Kulturnytt, P1

»Aortas världsbild gör allting intressantare«
Jonas Thente, Dagens Nyheter

»I bakgrunden skymtar Czeslaw Milosz estetik men också den nyaste amerikanska poesins orientering mot stränga former och versromanens, över huvud taget den berättande poesins återkomst«
Lars Gustafsson, Expressen

Köp Aorta hos din lokala kvalitetsbokhandlare eller på
www.retrogarde.org

Vill du annonsera i tidskriften Axess?

Kontakta Henrik Olsson
040-16 54 80
henrik.olsson@ardeo.se

AXESS

undergången skildrades bäst i form av en svart komedi.

Dr Strangelove är i grunden berättelsen om världen som det kärlekslösa ödet. Bristen på kärlek – också i fysisk mening – utvecklar sig till en destruktivitet som i en nedåtgående spiral av sjuka avarter och känslor till sist blir förgörande för livet självt. Den galne generalen Jack Ripper startar ett kärnvapenattentat mot Sovjetunionen med sina B-52:or. Man lyckas återkalla alla plan utom ett, som har skadats av en luftvärnsmissil och, avstängt från all yttre kommunikation, fortsätter mot målet. Efter att den ryske ambassadören har kommit till *The War Room*, där också presidenten finns, står det klart att en attack av detta slag obönhörligen kommer att utlösa en sovjetisk *Doomsday Machine* (Kahns idé), det vill säga en mängd koboltbomber som sprängs automatiskt och dränker allt liv i dödliga stråldoser för årtusenden framåt.

Filmen börjar med en kopulationsscen, ett tankplan sticker in bränsleslangen i en B-52:a till tonerna av "Try a little tenderness". Senare förklarar general Ripper för överste Mandrake – spelad av Peter Sellers – att det pågår en internationell kommunistisk konspiration i vilken Amerikas värdefulla kroppsvätskor är på väg att förgiftas. Mandrake börjar ana att generalen är spritt språngande galen och frågar honom när han först kom på denna teori.

General Ripper: "Första gången jag blev medveten om detta, Mandrake, var under kärleksakten." Generalen fortsätter i sann strindbergsk anda: "Det som följde var trötthet, en känsla av tomhet. Men lyckligtvis var jag kapabel att tolka dessa känslor på ett korrekt sätt: förlust av essens." Mandrakes ögon lyser av chock och häpnad. Han är nu övertygad om att general Ripper är fullständigt psykotisk. Ripper: "Jag kan försäkra er att det inte har upprepats, Mandrake. Kvinnorna... kvinnorna känner min kraft och de söker livets essens. Jag undviker inte kvinnor, Mandrake, men jag förvägrar dem min essens."

En del såg honom som ondskan förkroppsligad, en sjuk människa som med lätt hand kunde skriva att 180 miljoner döda i de egna leden kan vara ett acceptabelt pris för att vinna ett krig mot Ruskies ...

Längre fram i filmen är generalen nära att övermannas men skjuter sig i stället ett skott för pannan. Mandrake lyckas komma åt återkallningskoden, men det är för sent. Inget kan längre få B-52:an att vända. Bombluckorna på planet har hängt sig, men planets pilot – spelad av cowboystjärnan Slim Pickens – sätter på sig cowboyhatten, får upp dem manuellt och rider mot målet genom lufthavet med en jättelik 30-megatonstake mellan benen för att fullborda den befruktning ur vilken världens förintelse blir till. I filmens slutscener exploderar vätebomber runt om på jorden till de upplyftande tonerna av *We'll meet again*, och i *The War Room* upptäcker den före detta nazistiske, rullstolsbundne forskaren Dr Strangelove –

Bombastisk fanatism. Även Dr Strangelove lärde sig att älska atombomben.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

spelad av Peter Sellers – att han plötsligt kan gå, "Mein Führer, I can walk!" och att hans chanser att få para sig med de speciellt utvalda unga tjusiga kvinnorna nere i de skyddade schakten har ökat väsentligt.

HUR SKALL MAN EGENTLIGEN uppfatta en sådan tanke att bristen på kärlek är roten till det onda, till förstörelsen av världen? *Make love, not war*. Det är en oerhört enkel idé och som sådan också sprudlande vacker. Och kanske kan man trots allt låta den vara grundtanke i något som sedan kompliceras oändligt av frågan vad kärlek egentligen är?

Talar vi om kärlek i en transcendent mening, en kärlek som ersatt religionen? Utan denna kan livet aldrig lyfta, och jordevandringen förvandlas till ett tungt framsläpande av tomma dagar. Många har uppenbarligen en syn på kärleken som en befriare från vardagens letargi. Det räcker med att den kan finnas som en förhoppning vid horisonten för att man skall orka fortsätta leva. Där – en dag dyker den upp i form av den perfekta partnern, och livet kan fullbordas och förhoppningsvis fortsätta i form av ett kärleksbarn eller två.

I Kubricks film finns inga uttalade kärleksbudskap som skulle kunna tävla med den religiösa dimensionen av kärleken. *Make love, not war* verkar således vara frågan om rent kroppslig förening. Det är general Buckys knull med sekreteraren miss Scotty. Men för den unga kvinnan är det uppenbarligen inte tillräckligt. Hon ringer på den hemliga telefonen till *Make love, not war* – en ordersal uppfylld av undergångsstämning – där en viskande Bucky i telefonluren försäkrar henne att det inte alls bara handlar om "det". Han lovar att en dag göra henne till Mrs Buck Turgidsson. Sekreteraren – *Miss Foreign Affairs* – är för övrigt den enda kvinnan i filmen, och av ett annat telefonsamtal framgår att hon har haft ett kärleksförhållande också med en annan general inom krigsmakten.

Men kan det verkligen vara så enkelt? Utesluter kärlek krig? Rent praktiskt är det naturligtvis svårt att göra det senare om man ägnar sig åt det förra. Men livets

och kärlekens logistik är inte av den arten att man kan hålla på jämt eller ens vara tillfredsställd jämt. Någon form av orättvisa, av orättvis fördelning tycks också finnas inskriven i systemet, och enligt det ovanstående resonemanget skulle det således lämna utrymme för krig. Men sanningen är nog den att precis som förnuft inte utesluter våld och hat, utesluter kärlek inte krig. Det finns ingen definition av kärleken – varje kärlek är ett slags kärlek, och att tro på en som skall uppfylla världen och skapa fred är i sanning att röra sig ut i den religiösa dimensionen. Om några giftiga frön har såtts i en urtid är det säkert att all framtid får skörda.

Utmärkande för mycket av den kroppsliga kärleken – inte minst i pornografins skildringar – är också att den ofta innehåller olika sidor av våld och förtryck och förnedring. Den rena kärlekstanke som Kristus sägs ha predikat är lika diffus som den gud som sägs vara hans far. Och om kärleken reduceras till artens överlevnad – individens kamp att befrukta och bli befruktad – kan man misstänka att kriget redan finns som frö i kärlekens egen kropp. Vad är kärlek? Vad är förälskelse? Jag vet inte. Men om det är den självbespeglning som vissa påstår, kan man inte utesluta att också kampmedel kan tas till för att kärlekens bild inom en skall bli stark och levande.

DR STRANGELOVE ÄR EN högst sevärd film, men något svar på gåtorna *Människa, Liv, Död, Kärlek, Krig* och *Hat* ger den inte. Terrorbalansen var sannerligen delikat, och dess rötter satt måhända djupt i människans själ; kanske också i sådana delar där kärleken uppstår och briserar i något som går snett. Man kan se filmen om och om igen och gång på gång brista ut i befriande gapskratt. Kahn var en viktig del av idébanken för filmen, men när man läser hans böcker om kärnvapenkriget grips man av stark olust. Det är kanske skillnaden mellan konst och verklighet; Kahn var trots allt en del av det etablissemang som smidde vapen för undergången, medan Kubrick – som förvisso också har anklagats för känslökyla – lät rädslan över den hotfulla undergången pysa ut i form av befriande gapskratt.

Och ändå finns det ingen anledning att tro att Kahn var en ond människa. I den lite vingliga och krokiga dedikationen i boken – "To Jim, In the interests of peace and security/Herman" – kan man skönja ett slags vilshenhet bland ruskiga tankar, som trots allt skulle ha kunnat bli verklighet. Det hade han rätt i. Folk kallade honom monster och demonstrerade utanför hans hus. Men mannen som kom ut på gatan för att tala och diskutera med demonstranterna var vänligheten själv. Kahns hustru Rosalie Jane berättar att en kvinnlig demonstrant vid ett sådant tillfälle smädade honom och undrade om han inte kände sig som Hitler eller Eichmann? "Jag skulle ha kunnat klippa till henne", sade Rosalie Jane, "så förbannad blev jag." Men "Herman var så snäll och så vänlig. Han blev aldrig upprörd, irriterad eller arg. Han tar inte det där personligt (...). Det finns inte ett uns av ondskan i honom."

PRENUMERERA NU!

Spara 65:-

Tidskriften OPERA är Nordens enda specialtidning om opera och musikal. Passar du på nu får du fem nummer fullmatade med aktualiteter, historia, bredd och fördjupningar om dagens och gårdagens röster för endast 295:- (ord. pris 360:-). Läs om fantastiska operaföreställningar i Sverige och övriga världen.

Oavsett om du är operafrälst eller har ett nyväckt intresse kan du ta del av allt från fascinerande intervjuer med internationella operastjärnor till recensioner av dvd:er, skivor och böcker.

Beställ din prenumeration på info@tidskriftenopera.nu
(ange Axess i mailet)

**SKYND A DIG
ATT SVARA NU!
ERBJUDANDET ÄR
TIDSBEGRÄNSAT**

Erbjudandet gäller till och med april 2007.

Kriget mot terrorismen angrips från tre håll

Nya böcker undersöker Bushadministrationens kamp för att vinna kriget i Irak, de privata säkerhetsföretagens roll i dagens konfliktområden och utvecklingen inom al-Qaida.

TRE MYCKET INTRESSANTA BÖCKER som ligger på de amerikanska bestsellerlistorna speglar tre olika sidor av kriget mot terrorismen. Bob Woodward bok *State of Denial* diskuterar hur Bushadministrationen handskas med den pågående utvecklingen i Irak. Robert Young Peltons *Licensed to Kill* är ett spännande reportage om de privata företag som allt från regeringar till industrikoncerner hyr in för att höja säkerheten, eller rent av utföra militära operationer vid sidan av reguljära förband. Lawrence Wrights bok *The Looming Tower* belyser huvudfienden i kriget mot terrorismen, al-Qaida, ur ett något annorlunda perspektiv.

State of Denial är den tredje och avslutande delen av en trilogi kallad *Bush at War* och som väl illustrerar beslutsfattandet inom George Bushs närmaste krets i samband med insatserna i Afghanistan och Irak. Efter den första boken, *Bush at War* (2002), kritiserades Woodward för att han försökte ge en alltför positiv bild av George Bushs engagemang i Afghanistanfrågan. I trilogins andra del, *Plan of Attack* (2004), beskriver Woodward planeringen inför invasionen av Irak och målar även här bilden av en engagerad president men pekar också tydligt på det ökade inflytande som den amerikanska militären genom Pentagon och den dåvarande försvarsministern Donald Rumsfeld tycks utöva.

I Woodward senaste bok har bilden av framför allt presidenten ändrats rejält jämfört med de tidigare böckerna. Bush framstår nu som relativt oengagerad och dessutom som isolerad av vicepresidenten Dick Cheney och försvarsministern Rumsfeld. Det klimat av enighet och samarbete, som ofta tycks ha varit framträdande under planeringen inför insatsen i Afghanistan, har nu ersatts av ett ständigt pågående skyttegravsrig mellan olika delar av administrationen. Uppen-

Av
JOHAN JAKOBSSON

STATE OF DENIAL Bush at War, Part III

Bob Woodward

Kiepenheuer & Witsch 2006 (576 s.)

LICENSED TO KILL Hired Guns in the War on Terror

Robert Young Pelton

Crown 2006 (368 s.)

THE LOOMING TOWER Al-Qaeda and the Road to 9/11

Lawrence Wright

Knopf 2006 (480 s.)

barligen ser Pentagon Irakinvasionen som "sitt" krig, medan CIA misstros och ofta förvisas till rollen som en andra rangens aktör. Eftersom Afghanistaninsatsen till stor del var CIA:s krig, där den reguljära försvarsmakten inte spelade en lika framträdande roll, ställer man sig som läsare frågan om inte Pentagon behövde en större amerikansk insats inom ramen för kriget mot terrorismen, som verkligen var "deras" och inte CIA:s. Några hinder för en större insats, i form av att fynd av massförstörelsevapen uteblivit liksom konkreta bevis för kontakter mellan Usama bin Ladin och Saddam Husseins regim, verkar man, som bekant, inte ha tagit hänsyn till.

Först när Rumsfeld börjar inse att Pentagons underrättelsetjänst DIA och de reguljära förband som finns utgrupperade i Irak inte förmår få bukt med de terrornätverk som bekämpar den amerikanska närvaron, försöker han lämna över den delen av uppdraget på State Department och CIA. Under lång tid hade Rumsfeld försökt hålla dessa institutioner på avstånd, men efter hand inser han att det är bättre att låta Rice och CIA-chefen Tenet få skulden för ett misslyckande än att någon skugga faller över Pentagon.

GEORGE BUSH SJÄLV tycks emellertid allt som oftast befinna sig långt i från händelsernas centrum. Visserligen håller han brandtal till försvar för den amerikanska insatsen, både i TV, inför press och inbjuden allmänhet, men när det gäller viktiga beslut tycks främst Cheney och Rumsfeld isolera honom från obekväma analyser. Ett mycket talande exempel på det är när Jay Garner skall lämna sin befattning som högste amerikanske representant i Irak. Garner berättar själv hur han inför sitt avslutande möte med Bush i Vita Huset bestämt sig för att lägga alla kort på bordet och därmed ge en osminkad version av läget i landet och de svårigheter de egna trupperna möter. Mötet med presidenten sker emellertid inte på tu man hand utan också i närvaro av vicepresidenten och försvarsministern. Under samtalets gång försöker Rumsfeld och Cheney neutralisera alla kontroversiella samtalsämnen, men inte nog med det; presidenten själv verkar mest intresserad av att ha ett möte i bästa vänskapliga samförståndssanda och skjuter hela tiden in små uppmuntrande kommentarer till Garner. När mötet till slut är över, har denne inte lyckats förmedla någon realistisk bild av förhållandena i konfliktområdet. Det gick, enligt Garner, helt enkelt inte att bryta igenom den förlamande atmosfär av väl-

Treenighet? Dåvarande försvarsministern Donald Rumsfeld och vicepresident Dick Cheney, här bakom president George W. Bush, har under Irak-kriget kritiserats för att isolera presidenten från obekväma sanningar om läget i Irak. FOTO: CORBIS/SCANPIX

vilja och trevligt kallprat som presidenten utstrålade. Att i den situationen välja att framstå som den som förstör den angenäma samvaron med den egna presidenten, samtidigt som man skall avtackas i samband med att man lämnar ett så pass ansvarsfullt ämbete, måste vara näst intill omöjligt.

ÄR BUSHS ISOLERING SJÄLVVALD, eller är den ett utslag av främst Pentagons önskan att vara den ledande kraften inom Irakinsatsen? Är det en isolering som helt enkelt har sin grund i presidentens ointresse för utrikespolitik? I bokens början beskriver författaren hur Bush junior tar hjälp av familjens mångårige vän prins Bandar, Saudiarabiens mäktige ambassadör i Washington, för att över huvud taget få några insikter i ämnet utrikespolitik. Denna episod utspelar sig under den tid då Bush började överväga att kandidera till presidentämbetet, således långt före intåget i Vita Huset. Visserligen är den en god illustration av att Bush knappast har haft någon djupare kunskap om USA:s utrikes relationer före sin första valkampanj, men mot bilden av en okunnig president talar kanske främst Woodwards första bok i trilogin, där han ger bilden av en betydligt mer engagerad president, som deltar i planeringen inför insatsen i Afghanistan.

En nyckelfaktor bakom de amerikanska motgångarna i Irak är de beslut som Jay Garners efterträdare fattar i ett tidigt skede av sin tjänstgöring, nämligen att upplösa den irakiska krigsmakten med motiveringen att allt för många av dess medlemmar har haft nära band till Baathpartiet. Detta beslut visar sig få ödesdigra konsekvenser, i och med att det därmed skapas en mycket stor grupp irakier som inte längre kan försörja sina familjer, samtidigt som de har tillgång till vapen. Samma sak gäller den tidigare polismakten, som nu inte

längre är ansvarig för upprätthållande av ordningen. Att dessa grupper i mycket stor utsträckning därmed börjar stödja motståndet mot ockupationsmakten kan knappast sägas vara märkligt. Kanske borde man i Washington i detta skede ha erinrat sig några av de problem som de nya makt-havarna i exempelvis Rumänien konfronterades med, kort efter att Ceausescu störtades. Så gott som alla som hade utbildning, eller över huvud taget tillhörde statsapparaten, hade varit medlemmar i kommunistpartiet eller hade vid något tillfälle hjälpt säkerhetstjänsten Securitate. Det fanns helt enkelt inte några andra personer att tillgå, om man ville bygga upp fungerande myndigheter. Även i Irak krävdes medlemskap i Baathpartiet eller samarbete med säkerhetstjänsten för att få arbeta inom poliskåren eller militären under Saddam Husseins regim. Att då friställa alla dessa människor i ett enda slag kunde knappast leda till annat än problem för de nya makt-havarna.

BOKEN, FÖR ATT INTE SÄGA HELA trilogin, är ytterst läsvärd. Den som önskar beskylla Woodward för att gå Bushadministrationens ärenden får nog tänka om. En aspekt som boken däremot inte belyser är hur den amerikanska krigsmakten nu för tiden, i allt större utsträckning, förlitar sig på privata företag för att utföra olika sysslor som man själv tidigare utfört, allt ifrån utfodring av soldater till bevakning av byggnader och personer. Denna bransch har emellertid journalisten Robert Young Pelton beskrivit på ett minst sagt underhållande och intressant sätt i boken *Licensed to Kill*. Boken handlar inte om privatiseringen av krigsmaktens uppgifter i allmänhet, utan om de företag, främst i USA och Storbritannien, som utför rent militära uppdrag som person- och

FORTS. PÅ NÄSTA SIDA ...

AXESS | RECENSERAR

Earthquake Nation
Gregory Clancey
s. 41

Linus Hagström läser en bok om hur västerlänningar och japaner har förhållit sig till arkitektur i jordbävningarnas Japan.

Liberation Biology
Ronald Bailey
More Than Human
Ramez Naam
Citizen Cyborg
James Hughes
s. 42

Hur förändrar tekniken synen på naturen, kulturen och människan? Waldemar Ingdahl har studerat tre böcker i ämnet.

Fighting for Air
Eric Klinenberg
s. 43

Mattias Hessérus tar sig an en bok om kampen om lokalradio i USA.

Territory, Authority, Rights
Saskia Sassen
s. 44

Magnus Wennerhag reflekterar kring en bok som ger nya värdefulla perspektiv på globaliseringsdebatten.

The God Delusion
Richard Dawkins
The Creation
Edward O. Wilson
s. 46

Staffan Ulfstrand har läst två böcker om den nutida kampen mellan Darwin och Gud.

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

transportskydd eller terroristbekämpning. De flesta legosoldater, eller "private contractors" som de föredrar att kalla sig, har sin bakgrund i amerikanska eller brittiska elitförband, som Navy Seals eller marinkåren, men många har också arbetat inom polisen eller andra säkerhetsföretag. Olika företag har dessutom olika specialiteter när det gäller uppdrag, varför de försöker att i första hand rekrytera personal med en viss bakgrund, eftersom det är lättare att få en grupp med samma militära utbildningsbakgrund att fungera som ett team.

I Afghanistan möter författaren legosoldater, som till och med utför avancerade uppgifter som signalspaning mot olika förmodade talibanfästen. En av de intervjuade soldaterna beskriver hur kommunikation som inhämtas redan ett par timmar senare finns hos analytikerna "i Fort Meade eller Cheltenham", det vill säga hos den amerikanska signalspaningen NSA, eller hos deras brittiska kollegor i GCHQ. Tyvärr undersöker inte författaren närmare i vilken utsträckning dessa legosoldater har utbildats av statliga myndigheter för sådana ytterst komplicerade uppdrag.

Uppdragen i Irak tycks vara av en mer hand-

ledning av före detta anställda vid det beryktade (numera nedlagda) legosoldatsföretaget Executive Outcomes, på egen hand försökte störta den sittande regimen i Ekvatorialguinea 2002. Syftet var att installera en egen kandidat på landets presidentpost efter att först ha genomfört en statskupp. Den nye härskaren skulle efter sitt maktinträde bevilja Benin Company rättigheter att utvinna olja från landets stora reserver.

Företaget hyrde in legosoldater, hittade en lämplig presidentkandidat i exil i Spanien, införskaffade vapen och egna transporthelikoptrar. Man hade till och med placerat en person inne i landet före operationen, så att denne skulle kunna genomföra spaningsuppgifter och knyta kontakter. Emellertid gick hela operationen om intet, när den tillänkta insatsstyrkan greps på ett flygfält i Zimbabwe, och de lokala myndigheterna i Ekvatorialguinea kunde ingripa mot den affärsman som var Benin Companys agent. En mycket intressant omständighet som författaren pekar på är att spanska myndigheter kan ha varit införstådda med planerna. Kuppakarna avsåg att flyga in sin presidentkandidat från Kanarieöarna, men när man förstod att planet inte kunde landa i huvudstaden återvände det till Kanarieöarna, varvid besättningen greps av lokala myndigheter. Alla släpptes

samma. Vid sidan av kapitlet om Qutbs öden får läsaren följa utvecklingen genom i första hand personer som al-Qaidas Ayman al-Zawahiri och Usama bin Ladin, samt den uppenbarligen ytterst karismatiska FBI-agenten John O'Neill och den mäktige chefen för den saudiska underrättelsetjänsten, Turki al-Faisal.

AL-ZAWAHIRI OCH BIN LADIN tycks dela en mycket begränsad världsuppfattning, som inte innehåller några egentliga gråzoner. Bägge framstår i många avseenden som ensamvargar, sina polygama äktenskap till trots, och tycks ofta låta sin onyanserade världsbild förleda dem till taktiska misstag. bin Ladins tid i sudansk exil präglades snarare av hans önskan att etablera en legitim affärsverksamhet i landet än projektet att skapa ett imperium för finansiering av terrordåd. Trycket på honom att understödja jihadisterna med pengar är emellertid stort. Han förlorade stora delar av sin personliga förmögenhet i samband med att han berövades sitt saudiska medborgarskap, och affärsverksamheten i Sudan tycks inte generera de stora belopp man hade kunnat tro. Ansenliga summor går visserligen till att bekosta islamisternas nätverk och utbildning i Sudan, men hans företagsimperium är vildvuxet med en mängd affärsidéer, och det brister i samordning.

Om bin Ladin till viss del framstår som en frontfigur för al-Qaida, framställer författaren al-Zawahiri som en manipulerande och beräknande maktmänniska, som genom sin närhet till och inflytande över bin Ladin blir nätverkets egentliga ledare. Emellertid pekar Wright också på att al-Zawahiri samtidigt begår stora taktiska misstag. I sin iver att förena sin egen islamistgrupp al-Jihad med al-Gamaa al-Islamiya i hemlandet, låter han genomföra ett gemensamt planerat angrepp mot en av den egyptiska ekonomins livsnerver, turistindustrin.

En grupp bevärnade män besköt 1997 besökande turistgrupper i Luxor och slaktade män, kvinnor och barn. Reaktionen bland de delar av den egyptiska befolkningen som därtills i varierande utsträckning sympatiserat med den islamistiska oppositionen blev kraftigt negativ, och attentatet ledde endast till att de bägge islamistgrupperna allt mer förlorade stöd i hemlandet.

Ett rakt motsatt levnadsöde framträder i det färgstarka porträttet av FBI-agenten John O'Neill, som kom att se kampen mot terrorismen i allmänhet, och mot al-Qaida i synnerhet, som en personlig uppgörelse. O'Neill är bin Ladins och al-Zawahiris diametrala motsats. Vid sidan av sitt arbete lade han ned stor möda på sina dyra vanor och oräkneliga kvinnoaffärer. Som ett utslag av ödets ironi omkom O'Neill i attentatet mot World Trade Center 2001 efter att kort dessförinnan ha påbörjat en anställning i huset som säkerhetschef, efter att ha avslutat sin tjänst hos FBI.

Även om man har läst flera tidigare böcker om al-Qaida och terrorismen är *The Looming Tower* ändå en bok som har något nytt att säga läsaren. Kända fakta presenteras ur nya perspektiv, ledande aktörer porträtteras på ett sätt som tidigare författare i ämnet, möjligen med undantag av journalisten Jason Burkes bok *Al-Qaeda: The True Story of Radical Islam* (2004), inte har måttat med.

Dessa tre högtintressanta böcker illustrerar tre sidor av kriget mot terrorismen på ett alldeles utmärkt sätt: Washingtons kamp för att vinna kriget i Irak, de privata säkerhetsföretagens roll i dagens konfliktområden och utvecklingen inom den utpekade huvudfiendens nätverk, al-Qaida.

Att till exempel låta privata företag sköta kriget mot terrorismen skulle kunna innebära att striden i framtiden förs mellan två beväpnade transnationella företeelser, internationella terrornätverk och företag utan någon egentlig nationalitetsbeckning.

fast karaktär, där skydd av fordonskonvojer, ofta under färd till och från Bagdads flygplats, utgör en stor del av verksamheten. Förlusterna bland dessa legosoldater har emellertid varit höga, vilket bidrar till att de kan tjäna stora summor under kort tid. Dessa företag utför ytterst riskabla uppgifter, som annars skulle utföras av reguljära militära förband. Paradoxalt nog får dessa privatanställda soldater ändå nästan inget understöd från militären om de hamnar i strid, eftersom de inte anses vara soldater i egentlig mening.

Rimligtvis borde denna typ av inhyrda företag kosta försvarsmakten stora summor, eftersom uppdragen är så pass farliga, och därmed borde det vara billigare för skattebetalarna att låta reguljära förband utföra samma uppdrag. Sannolikt förhåller det sig emellertid så att man kalkylerar med att det ändå blir billigare i längden att hyra in legosoldater, då man exempelvis inte behöver betala pensioner eller försäkringar; det står deras arbetsgivare för.

Tyvärr saknar boken en diskussion om vad denna privatiseringstrend kan komma att innebära för krigsmaktens framtid. Kan man lägga ut underrättelseinhämtning av så pass känslig och avancerad natur som signalspaning på privat entreprenad, är steget till mer omfattande privatiseringar av försvarsmakten redan taget.

Det är emellertid inte bara militärt utrustade team som de privata företagen kan erbjuda utan även underrättelseanalys och riskbedömning. Det finns i dag en omfattande marknad för underrättelserapporter, som analysföretag säljer till både statliga och privata kunder. Den fråga skattebetalarna måste ställa sig är om det är värt att slänga ut pengar på stora statliga underrättelsetjänster, när delar av deras produkter lika gärna kan köpas in för betydligt lägre summor från privata aktörer.

Boken avslutas med ett minst sagt fascinerande avsnitt om hur företaget Benin Company, under

emellertid, efter att en representant för den spanska underrättelsetjänsten infunnit sig.

Även om boken inte innehåller någon mer djupgående analys är den läsvärd. Författaren skriver engagerande om en bransch som alltför länge har setts som endast en märklig avart och som främst attraherar äventyrslystna legosoldater. Med tanke på dessa företags uppenbara användbarhet i olika konflikthärdar kommer vi nog att få höra talas om dem allt mer i framtiden. Att till exempel låta privata företag sköta kriget mot terrorismen skulle kunna innebära att striden i framtiden förs mellan två beväpnade transnationella företeelser, internationella terrornätverk och företag utan någon egentlig nationalitetsbeckning.

OM HUVUDFIENDEN I KRIGET mot terrorismen, al-Qaida, har det skrivits otaliga böcker under senare år, men detta till trots har Lawrence Wright med sin bok *The Looming Tower* speglat nätverkets inre krets ur delvis nya perspektiv. Boken inleds med ett kapitel om den kanske viktigaste förebilden för al-Qaidas anhängare, den egyptiske författaren Sayyid Qutb och hans resa till USA. Qutb, som i sina verk gav uttryck för den ortodoxa syn på islam som präglar de sunnitiska wahabiterna och Muslimska Brödrskapet, vistades i USA 1948–50. Hans beskrivningar av det – enligt hans uppfattning – depraverade liv han konfronterades med är minst sagt fascinerande, inte minst med tanke på hans möten med amerikanska kvinnor, som han uppfattar som både skrämmande och på samma gång, anar man, spännande och intressanta. Qutb föll så småningom i onåd i hemlandet och avrättades 1966 efter en uppmärksam rättegång.

Inledningen anger på ett utmärkt sätt bokens röda tråd, nämligen al-Qaida i ljuset av de personer som antingen dominerar nätverket i sig, eller de personer som dominerar bekämpandet av det-

Skakade arkitekter i skalvens Japan

EARTHQUAKE NATION
The Cultural Politics of Japanese
Seismicity, 1868–1930

Gregory Clancey

University of California Press 2006 (346 s.)

ATT JORDEN GUNGAR, skakar och hoppar inger en känsla av överklighet. Även efter flera år i Tokyo förundras jag vid varje ny jordbävning. Utlänningar som kommer för att leva i Japan antas, i likhet med mig, sakna erfarenhet av mer omfattande seismisk aktivitet, och många välkomstprogram försöker därför förmedla grundläggande jordbävningskunskap. I denna socialiseringsprocess ingår allt från en åktur i jordbävningssimulator till information om återsamlingsplatser och förmaningar om hur stora lager av nödproviant som varje ansvarstagande person bör hålla sig med.

Att jorden i Tokyo och resten av Japan ibland skakar är ett objektivt faktum, bortom all social konstruktion. I sin utmärkta bok *Earthquake Nation* visar dock Gregory Clancey hur västerlänningar och japaner i det sena 1800-talets Japan stred om vilket slags fara jordbävningar skulle definieras som och vilket slags arkitektoniska åtgärder som skulle krävas för stå emot denna.

Under den period i Japans historia som har fått namn både av den familj varifrån femton shoguner rekryterades 1603–1868, Tokugawa, och efter periodens huvudstad Edo (nuvarande Tokyo), var Japan ett i praktiken isolerat och stängt land. När sedan kommandör Perrys svarta skepp anlände till den japanska kusten 1853, tvingades dock landet öppna sig. Som en konsekvens av de ojämliga handelsavtal som slöts med bland annat USA bildades en stark opposition mot shogunatet. De samurajgrupper som kämpade för att ta makten vann det efterföljande inbördeskriget. Den så kallade "restaurationen" av kejsar Meiji blev en kraftig katalysator för moderniseringen och industrialiseringen av Japan. De nya makthavarna antog att landet bara skulle kunna konkurrera med tidens stormakter, och slippa fortsatt förnedring, genom att komma i kapp dem. För att snabbt förverkliga målet om ett rikt land och en stark armé (*fukoku kyōhei*) lockades ett stort antal utlänningar till Japan, bland annat som lärare vid nyinrättade universitet. Det är i dessa lärares möte med jordbävningar som *Earthquake Nation* tar sin början.

DE UTLÄNNINGAR som kom till Japan i slutet av 1800-talet förundrades över naturens krafter. Särskilt förbluffades de av vad de upplevde som en byggnadskonst sällsynt illa anpassad för att stå emot jordbävningar. De japanska trähusen sågs som alltför flexibla och primitiva. Hus med en tung och onödigt komplicerad takkonstruktion, men utan egentlig grund, upplevdes som motsatsen till vad ett jordbävningssäkert land skulle behöva. Oförmågan att hantera jordbävningar antogs dessutom fundamentalt påverka landets nationalkaraktär och förklara vad som uppfattades som blygsel och fatalism hos japanerna, liksom intresset för det obeständiga. Bara genom att lära sig behärska naturen skulle japanerna för första gången kunna kontrollera sitt öde som folk.

I sin vilja att komma i kapp västländerna inrät-

Stad i förödelsens stund. Den 1 september 1923 krossades Tokyo i en jordbävning som uppskattas till mellan 7,9 och 8,4 på Richterskalan.

© HULTON-DEUTSCH COLLECTION/CORBIS/SCANPIX

tade den japanska staten i början av 1870-talet ett nytt tekniskt universitet (*Kobudaigakkō*), där den unge britten Josiah Conder snart gjordes till professor i arkitektur. Conder är i bokens rika persongalleri den som oftast får representera övertygelsen om att ett modernt och säkert Japan borde byggas i tegel och sten, enligt västerländska konstruktionsprinciper. Samtidigt som brittisk arkitektur i Japan därmed konstruerades som "jordbävningssäker", reducerades de som dittills byggts Japan – *daiku* – till "snickare". Daikus träkunskap och "känsla för utsmyckning" prisades i och för sig, men på ett paternalistiskt sätt som markerade att man såg den som underordnad den västerländska arkitekturens tyngd och stabilitet. Samtidigt blev "västerländsk arkitektur" paradoxalt nog väsentligt annorlunda i Japan än i exempelvis Storbritannien. Medan brittiska arkitekter i hemlandet allt mer inriktade sig på design (där traditionell japansk byggnadskonst romantiserades och användes som en inspirationskälla) berättigade deras förmodade kunskap om jordbävningssäker konstruktion till stor del brittiska arkitekters existens i Japan.

Conders främste antagonist i boken är även han britt och professor vid *Kobudaigakkō*: Geologen John Milne intresserade sig för jordbävningar i en sådan utsträckning att han sedermera blev känd som seismologins fader i Japan. Eftersom seismologin vid denna tid bestod i att genom fältarbete studera seismicitetens inverkan på byggnader och människor, kom Milne att också tänga arkitekturens område. Milne fascinerades av den hållbarhet mot jordskalv som många äldre domliga japanska träpagoder uppvisade, och han fann betänkliga sprickbildningar i nybyggda, arkitekturritade hus. Denna implicita kritik mot västerländsk arkitektur vann viss genklang i den ökande nationalism som bredde ut sig i Japan under 1880-talet, och seismologin utvecklades snart till vad som närmast kan beskrivas som en statsangelägenhet.

DEN 28 OKTOBER 1891 drabbades så Nobislätten nära Nagoya av ett ovanligt kraftigt jordskalv som skakade centralön Honshu från Tokyo till Osaka. Nutida seismologer uppskattar dess magnitud till

cirka 8,4 på Richterskalan. Tegel- och stenbyggnader i jordbävningssområdet kollapsade *en masse* och dödade åtskilliga. Medan tiotusentals trähus förblev till synes opåverkade förstördes tiotusentals andra av de kraftiga skakningarna, eller i efterföljande bränder. För många japaner blev dock kontrasten mellan två olika bilder mest betydelsefull, när frågan om jordbävningssäkra hus åter restes ur ruinerna: Först bilden av tämligen nybyggda, men helt raserade, fabriksbyggnader och broar i tegel och sten; sedan bilden av det gamla träslottet i Nagoya, som helt intakt blickade ut över stadens förödelse.

Arkitekter och seismologer skyndade till Nagoya och närliggande städer för att studera jordbävningens teoretiskt något oklara effekter. Conder och hans arkitektkollegor tvingades snabbt erkänna att vissa japanska konstruktioner hade varit mer stabila än de hade kunnat förutse, men stabiliteten berodde enligt dem på konstruktionernas tyngd och hållbarhet – ytterst egenskaper som bekräftade europeiska konstruktionsprinciper. Att många till synes stabila, europeiska tegel- och stenkonstruktioner hade rasat tillskrevs däremot de japanska byggjobbarnas bristande noggrannhet. Japanska slott definierades därmed som "europeiska", och europeiska fabriker som "japanska". Att Nagoyas slott hade klarat sig utan större skavanker tillskrevs inte daikus skicklighet. Nej, Milne såg det som en helt oavsiktlig effekt av hur slottet var byggt. Byggnaden gav emellertid upphov till en "ny" teori hos Milne, vilken attraherade många japaner: Hus i jordbävningssäkert land bör byggas med den japanska nationalsymbolen Fujiberget som modell, det vill säga med en mycket bred grund.

Ur det arbete som följde på jordbävningen försonades i början av 1900-talet för första gången japansk arkitektur och seismologi i två idéer om jordbävningssäker konstruktion. Den första tog amerikansk arkitektur som modell för att förena trä som material med västerländsk konstruktion. Den spreds sedermera jorden runt som en "japansk" innovation. Den andra var liktydig med utvecklingen av järnbetong som byggnadsmaterial.

Genom att studera kampen mellan olika idéer

om "jordbävningssäker konstruktion" lyckas Clancey säga något mycket intressant även om Japans modernisering och mötet med väst, ja, kanske till och med något allmängiltigt om mekanismer för social konstruktion i mötet mellan två ojämlika parter. Samtidigt är idén om "Japan" och "Väst" som fundamentalt ojämlika bokens enda egentliga svaghet. Clancey talar återkommande om arkitektur och seismologi som två olika "kolonialprojekt", och han är lika kritisk mot Milne som mot Conder; båda sägs uppvisa drag av rasism och arrogans genom att romantisera och försöka underordna Japan. Clancey må ha en poäng i konkreta fall, men det är samtidigt möjligt att problematisera hans tolkning.

För det första var Japan inte en koloni; att kalla landets arkitektur och seismologi för kolonialprojekt är att trivialisera den brutala kolonialism som helt förslavade många andra samhällen. De västerländska vetenskapsmännen inbjöds faktiskt till Japan, och japaner fungerade som deras arbetsgivare och beskyddare – om detta vittnar även *Earthquake Nation*. Det är därför fullt möjligt att fråga sig om västerlänningar som grupp utövade mest makt över japaner som grupp, eller om det var tvärtom. Här kunde det ha varit intressant att mer i detalj studera den japanska diskursen för att se vilka stereotyper om utlänningar som den reproducerade. Clancey skriver vidare att den första generationen japanska vetenskapsmän knappast såg sig som passiva hantlangare. De delade i stället sina västerländska lärares vilja att lägga under sig nya områden. Genom de framgångsrika krigen mot Kina 1894–95 och Ryssland 1904–05 grundades snarare Japans rykte som kolonialmakt.

För det andra är det lätt att kritisera hundra år gamla attityder. Uttalanden av Conder, Milne och andra känns extremt förlegade, men i dåtidens kontext är de kanske ändå begripliga.

För det tredje är Clanceys kritik i orientalisdebattens kölvatten nästan omöjlig att undkomma för en västerlänning som på något sätt försöker förändra Japan. Dagens neokoloniala projekt i Japan stävas multikulturalism, feminism och miljömedvetande, för att nämna tre exempel där utlänningar många gånger är drivande.

NU TILLBAKA TILL BERÄTTELSEN: Den 1 september 1923 krossades Tokyo i en jordbävning som uppskattas till mellan 7,9 och 8,4 på Richterskalan. Den omfattande förödelsen hotade Japans rykte som jordbävningssnation; återigen sågs landets byggnadskonstruktion som alltför vek. En närmare genomgång av det stora antalet dödsfall visade dock att de allra flesta hade bränts till döds; bara en minoritet hade dött i kollapsande hus. Alltså fortsatte japanska daiku att bygga trähus, och sådana bygger de än i dag, ofta sida vid sida med arkitektritade betongbyggnader.

Det är dessa två alternativ för boende som finns i Japan, och när jag läste *Earthquake Nation* funderade jag på vilket slags hus jag ska bo i vid nästa besök i landet. Detta val kan nämligen på sätt och vis avgöra hur min egen historia ska sluta: Ett hus byggt av betong, som håller för de flesta skakningar men garanterat dödar, om jordbävningen blir riktigt kraftig, eller ett trähus som kan falla ihop även vid ett mindre kraftigt jordskalv, men där prognosen för överlevnad kanske är något större? Å andra sidan, på plats i Tokyo kommer antagligen tanken på en kraftig jordbävning som vanligt att kännas så överklig att jag en regnig kväll hellre åter upp nödprovianten än går ut och handlar.

LINUS HAGSTRÖM

Postmänsklig omfamning

LIBERATION BIOLOGY
The Scientific And Moral Case For The Biotech Revolution

Ronald Bailey

Prometheus Books 2005 (332 s.)

MORE THAN HUMAN
Embracing the Promise of Biological Enhancement

Ramez Naam

Broadway 2005 (288 s.)

CITIZEN CYBORG
Why Democratic Societies Must Respond to the Redesigned Human of the Future

James Hughes

Westview Press 2004 (320 s.)

GENTEKNIKEN UTMANAR våra föreställningar om människans relation till Gud, naturen och vår biologi. Genom forskningens stora framsteg det senaste årtiondet börjar vi se konkreta applikationer av det som tidigare bara var teorier eller mer eller mindre välgrundade spekulationer. För sjukvården, läkemedelsindustrin och jordbruket börjar gentekniken bli en integrerad och viktig del av verksamheten, och genmodifiering av människor diskuteras som en snar realitet.

De nya teknikerna ställer frågor om gränserna går för den kroppsliga friheten, vem som skall äga gener och andra medvetna entiteter. Vilka förbättrande tekniker borde vara tillåtna, frivilliga eller till och med obligatoriska? Samhällsdebatten har rört sig bort från bioetikens begränsade fråga huruvida vi borde ha tillgång till förbättrande teknik över huvud taget till vilken teknik vi borde använda och i sådana fall hur.

Francis Fukuyamas bok *Our posthuman future* (recenserad i *Axess* nummer 4/2002) ändrade den professionalisering som kunde skönjas av bioetiken, när han från sin biokonservativa syn försökte inta ett vidare perspektiv på vad som utgjorde den mänskliga naturen. Hur skulle samhället och vår uppfattning av människans natur påverkas av att vi började implementera förbättrande tekniker på bred skala? Fukuyamas svar är att det finns en specifik mänsklig essens att hålla fast vid. Det har blivit den stora frågan: Finns det något specifikt mänskligt, eller är människans natur föränderlig? Tre teknikoptimistiska amerikanska böcker visar att Fukuyamas perspektiv har fått fäste. Genteknikfrågan har varit mest brännande i USA, dels genom ett mer intensivt motstånd mot stamcells forskning och reproduktiv kloning, men även genom att en konkret biokonservativ linje utarbetats av presidentens råd för bioetik.

Ronald Bailey, vetenskapsredaktör på tidskriften *Reason* tar avstånd från de många berättelserna i vår kultur om att spetsforskning leder till katastrofer. Från böcker som *Frankenstein* till filmer som *Gattaca* har man varnat för följderna av att människan "leker Gud". Det färgar mångaas uppfattning om vad genteknik handlar om, och mot bilden av en mörk framtid av genetiska

klassamhällen, felaktiga experiment och kränkning av den mänskliga naturen går det inte längre att bara föra fram en önskelista över teknikens potentiella fördelar i enskilda fall. Det krävs en samlad moralisk argumentation.

Är det eviga livet önskvärt? Det är en fråga som inte längre enbart är filosofisk, menar Bailey i *Liberation Biology*. Forskningen har förstås långt kvar, men en hel del ansträngningar görs för att förlänga människans livstid och att lindra ålderdomens krämpor. Biokonservativa tänkare har många gånger vänt sig mot detta; vi skulle, enligt dem, bara lägga fler år till livet, som vi inte skulle kunna fylla med mening. Det är en mörk syn, anser Bailey, då vi kan se att den medicinska utvecklingen har gjort en mer aktiv ålderdom möjlig och gett oss chansen att kunna tänka mer långsiktigt i våra livsprojekt. Forskningen kring botandet av cancer och genetiskt betingade sjukdomar blir viktig men är en följd av att forskningen på mer kontroversiella områden, som just åldrande- och stamcells forskning, inte är så enkel att skilja ut.

Bailey hävdar att framtida generationer kommer att se tillbaka med förvåning på det tidiga 2000-talet, där de mest välmående och intelligenta tänkarna motsatte sig biomedicinsk forskning, enbart för att skydda sin egen begränsade syn på den mänskliga naturen. Detta motstånd spåras främst till en genetisk determinism, det vill säga att man antar att en människas natur och egenskaper sitter i vårt DNA. Han påpekar, intressant nog, att denna syn oftare innehas av genteknikens motståndare än dess förespråkare. Kloning och genmodifiering sägs minska människors valmöjligheter, eftersom våra liv i så fall skulle ha utmejslats redan före födseln. Bailey menar att detta förbiser att våra gener faktiskt påverkar oss i vilket fall som helst, vi kan bara inte välja huruvida de gör det på positivt eller negativt sätt. Generna sätter sålunda ramarna för våra liv, och miljön påverkar innehållet.

Författaren anser att vi bör utveckla en etisk hållning för att kunna hantera teknikens bruk väl. Vi riskerar annars att på förhand satsa allt på att hindra faror vi tycker oss se, men när teknologerna väl kommer och sprids i samhället har vi inte bra institutioner och regleringar för att hantera dem. Ett exempel är försäkringar och genetiska tester. De senare har kritiserats, eftersom försäkringsbolag skulle kunna tänkas vägra sälja försäkringar till individer med genetiska sjukdomar. Bailey föreslår att det – då tekniken för gentester redan finns spridd på internet – skulle vara bättre att skapa en marknad för försäkringar mot utfallen på gentester. Oavsett om detta förslag skulle fungera (skulle ett ökat utbud på genetiska tester kunna tränga ut dessa metaforförsäkringar?), är det ett experiment som kan lösa problemen. I just det experimentella ser Bailey många av lösningarna. Ingen känner till hur de slutliga applikationerna av gentekniken kommer att se ut, och med ett öppet sinne kan vi anpassa våra svar till de förhållanden som faktiskt råder. Finns det regleringar måste till bör vi fokusera på felaktig användning av tekniken, inte tekniken i sig.

Baileys bok är tillgänglig för lekmannen, eftersom den är skriven av en erfaren vetenskapsjournalist, och tar steget från de instrumentella argumenten för gentekniken till att utforska en värdegrund för dess bruk. Boken har nog svårare att övertyga skeptiker. Visst är regleringar av framtida teknologier, som dessutom utformas väldigt brett i en globaliserad värld, ofta ineffektiva, men det har inte hindrat att de ändå gjorts.

Stort utrymme i boken ges till att kritisera den amerikanska kristna högern som inte ser skillnad mellan ett embryo och fullt utvecklad människa, men liknande argument finns även i Europa genom tankegångar som letar sig tillbaka till Aristoteles koncept om de sanna formerna och deras inneboende mening. Även många europeiska länder stoppar eller begränsar stamcells forskning av essentialistiska skäl, som Europakonventionens hänvisningar till "rätten till ett genom".

RAMEZ NAAM, en teknikkonsult som bland annat har varit delaktig i utvecklingen av Internet Explorer och Microsoft Outlook, utvecklar värdegrunden för gentekniken vidare. Hans bok *More than Human* påpekar att gentekniken borde ses i en bredare synvinkel. Framsteg kombineras och förstärker varandra; molekylärbiologin har accelererat enormt de senaste 20 åren, då den i kombination med informationsteknik blev till bioinformatik. Med hjälp av datorer kunde enorma mängder information bearbetas, forskningsfrågor besvaras snabbare och laboratorieprocesser automatiseras. Samtidigt stimulerade kraven från molekylärbiologin utvecklingen av snabbare datorer, effektiva lagringsmetoder och nya algoritmer. På samma sätt uppstår synergier med allt större spännvidd mellan tidigare obeskäddade områden. Vi bör betänka, menar Naam, att mänsklig förbättring (*human enhancement*) håller på att bli ett eget korsdisciplinärt studiefält. Därför inkluderar han även diskussioner från nanotekniken, robotiken, informationstekniken och de nya kunskaperna om hur den mänskliga hjärnan fungerar.

De senaste 150 årens vetenskapliga och medicinska framsteg har fördubblat människors medellivslängd och förpassat fruktade sjukdomar till historien. Dödliga åkommor har blivit kroniska och kan behandlas. Gränsen mellan botande och förbättrande medicin är inte längre tydlig, hävdar Naam. Att förbjuda det som förbättrar våra förmågor skulle även hindra utvecklingen av den botande medicinen. Men dessa framsteg har också förändrat vår uppfattning om vad det innebär att vara människa.

Cyborg. En protes eller pacemaker räcker för att åstadkomma en "hybrid mellan människa och maskin". Snart kan vi få mer avancerade varianter.

FOTO: SCANPIX

ändringar, som det snabba steget från grottmålningar till utvecklingen av jordbruket, pekar på att samma sak kan ske igen – om vi väljer det. Naam menar att driften att förändra och förbättra oss själva är långt ifrån onaturlig för oss; det är en fundamental del av vad som gör oss mänskliga. Vi definieras inte av våra begränsningar utan av vår önskan att övervinna dem. Så kan vi se oss själva som mellansteg på en av evolutionens grenar, till något som är kvalitativt annorlunda än det vi är nu – precis som en jämförelse mellan *Homo erectus* och oss själva.

Den som tar steget fullt ut, och diskuterar en politisk agenda, är hälsoetikern James Hughes vid Trinity College. Hughes är en del av USA:s progressiva vänster och är en förespråkare för den position som ofta impliceras, men sällan förespråkas, den transhumanistiska: Att det är rätt

ans växa fram mellan transhumanister, liberaler, feminister, frihetlig vänster och teknikfrämjande krafter i miljörelsen. Genom inställningen till mänsklig förbättring, och sitt gemensamma pläderande för att människor skall garanteras friheten att bestämma över sina egna kroppar och sinnen för att transcendera mänskliga begränsningar, blir denna allians en minst lika kraftfull bred koalition som de biokonservativa. Ett samhälle som accepterar biologisk diversitet, där människor får fatta radikala beslut om sina kroppar och identiteter har bättre möjligheter att klara av framtida konflikter i den spridda genteknikens spår. Det är en kontroversiell syn Hughes har, att vi borde omfamna det post-mänskliga, och man kan ifrågasätta några av hans medel (som en utökning av FN:s roll). Det är dock bra att frågan ställs och att den tar avstamp i en humanistisk och demokratisk grundsyn.

De tre ovan behandlade böckerna överblickar hur debatten har utvecklats på några få år – från etik till politik. Frågor om genteknik och mänsklig förbättring, som tidigare var förbehållna ett fåtal experter och nischpolitiker, träder allt längre in i allmänpolitiken.

WALDEMAR INGDAHL

Snabbmatsradions uppkomst

FIGHTING FOR AIR
The Battle to Control America's Media

Eric Klinenberg

Metropolitan Books 2007 (339 s.)

"NÄR LARMET GÅR: Bege dig inomhus. Stäng fönster, dörrar och ventilation. Lyssna på lokalradion." Dessa rader om hur man ska agera när den så kallade "VMA-signalen" (viktigt meddelande till allmänheten) ljuder är välkända för de flesta svenska medborgare. I årtal fick vi i Sveriges Televisions *Anslagstavlan* genom en pedagogisk kortfilm lära oss hur vi lugnt och sansat skulle sätta oss i säkerhet om fara hotade samhället, för att sedan, via vår lokalradiostation, kontinuerligt bli informerade om händelseförloppet. När en stor olycka sker ska vi i Sverige kunna räkna med att information snabbt når oss via medierna.

Den 18 januari 2002, strax före klockan två på morgonen, spårade ett tåg lastat med farliga kemikalier ur i den amerikanska staden Minot, North Dakota, ett samhälle med 37 000 invånare. 900 000 liter ammoniak läckte ut och spreds över staden i ett dimmoln av gas. När invånarna vaknade av att det stack och brände i luftvägarna och de såg gasmolnet utanför fönstret, försökte många ringa räddningstjänsten. Det tog bara fyra minuter efter att olyckan skett innan räddningstjänstens växel var överbelastad av inkommande samtal. För dem som inte kom fram återstod att söka information via radion.

Precis som vi i Sverige tar för givet att våra lokala stationer rapporterar om stora olyckor i närområdet, förväntade sig invånarna i Minot att deras lokalradiostationer nu skulle rapportera om vad som hade inträffat där. Men inte på någon av de sex kommersiella stationer som sände i Minot nämndes någon olycka. I stället fortsatte flödet av countrymusik och nattadiorock, med smätrevligt mellanprat från programledare som alla verkade ignorera att luften utanför studion inte längre gick att andas. Men problemet var inte igno-

En viss teknik säger inget om hur den skall användas. Valet av hur vi brukar den är vårt val, och därför är formuleringen av en demokratisk tekniksyn särskilt viktig.

Många av de tekniker Naam beskriver innebär inte bara dramatiska förändringar av våra kroppar, utan även av våra sinnen. Han beskriver ingående hur de kunskaper om hjärnan som använts för att lindra Alzheimers och Parkinsons sjukdomar nu också används för hjärnimplantat som gör det möjligt för tanken att styra proteser. Inom kort kan dessa kunskaper användas för att genomföra mental kommunikation med maskiner och uppkoppling mellan hjärnor för att ge ett slags internetbaserad telepati. I kombination med livsförlängning och andra generella tekniker kan man ana djupa förändringar av vår uppfattning av kropp och tanke, om jaget, individen och samhället.

Naam blir ibland lite väl teknisk i sin framställning, med många uppräknings av förvisso intressanta forskningsfält, som dock kan lämna den tekniskt obehövande läsaren frågande. Men han gör det Bailey inte gör: I sitt slutkapitel skapar han en vision för den mänskliga naturens förändring. Vi har sett likvärdiga skiften i den mänskliga naturen tidigare. Relativt plötsliga för-

och politiskt önskvärt att genom tekniken förändra det mänskliga tillståndet till det bättre. Francis Fukuyama utnämnde i en artikel i tidskriften *Foreign Policy* den till 2000-talets farligaste idé, i konkurrens med islamismen.

DET ÄR SANT ATT TEKNIKEN blottlägger och omprövar våra antaganden om natur, kultur och människa, men vad borde den leda till? Hughes vill i *Citizen Cyborg* anlägga en radikalt demokratisk syn på tekniken. Enligt Hughes leder inte förbud mot genteknik, intelligensförbättring och livsförlängning till större rättvisa. Tvärtom borde funktionshöjande medel göras tillgängliga för alla; ny teknik är även en drivkraft för rättvisare fördelning, när människor börjar kräva lika tillgång till den. En viss teknik säger inget om hur den skall användas. Hur vi brukar den är vårt val, och därför är formuleringen av en demokratisk tekniksyn särskilt viktig. Här ser Hughes hur ekonomiska och sociala frågor får nya konfliktytor som påverkas av aktörernas ställningstaganden inom biopolitiken. Han ser en ny progressiv alli-

rans från programledarnas sida, problemet var att den radio som sändes var förinspelad. En ny ägare, det stora företaget Clear Channel, hade nyligen köpt upp alla radiostationer i Minot och sände förprogrammerade program med "lokalkänsla" i staden. De verkliga stationerna var obemannade. Under de närmaste timmarna efter olyckan avled en man till följd av skador från att ha inandats gasen, och fler än tusen personer tvingades uppsöka läkarvård. När larmet gick i Minot fanns ingen lokalradio att lyssna till.

Med denna dramatiska händelse inleder medieforskaren Eric Klinenberg sin bok *Fighting for Air*. Det är en kritisk granskning av den ägarkoncentration och mediekonsolidering som under de senaste två decennierna har förändrat det amerikanska medielandskapet i grunden och i hög grad slagit ut små lokala aktörer från den amerikanska mediemarknaden.

KLINENBERG ÄR SOCIOLOG vid New York University i USA och är tidigare känd inom medieforskningen för den omtalade *Heat Wave: A Social Autopsy of Disaster in Chicago* (2002). I den boken analyserade han hur medier och politiker i Chicago misslyckades med att ta sitt ansvar under en värmebölja 1995, vilket resulterade i att hundratal människor omkom. Framställningen i *Heat Wave* kännetecknades av socialt patos, något som också är utmärkande för *Fighting for Air*.

Klinenberg skriver i en amerikansk akademisk tradition, där retoriskt tesdrivande är ett viktigt stildrag. Han tycker sig tydligt se vilka problem dagens amerikanska medieindustri har att hantera, och han argumenterar kraftfullt för sina ställningstaganden. Det blir en engagerande och språkligt spänstig framställning, där de fakta Klinenberg presenterar ofta är tankeväckande och skrämmande, men där hans kritik stundtals är onyanserad.

Klinenberg driver tesen att det inte är kvaliteten på journalistiken hos lokala medier som är avgörande för deras roll i offentligheten utan det faktum att de lokala medierna är på plats. Det lokala i sig är en kvalitet. På grund av att lokala medier är just lokala lockar de publik – och med publik annonsörer. Sammantaget är den lokala annons-

marknaden i USA värd miljardbelopp. Men för att det ska vara intressant för stora medieföretag att äga lokala radiostationer krävs det att företagen kan äga många stationer. Konsolidering medför nämligen att annonsintäkterna hålls konstanta, medan produktionskostnaderna minskar till följd av storskaligheten, vilket leder till ökad vinst.

Länge var den amerikanska mediemarknaden hårt styrd. Ägarbegränsningar satta av The Federal Communications Commission (FCC) gjorde det omöjligt för ett företag att, fram till 1984, äga fler än sju nationella FM-stationer och sju nationella AM-stationer. Lokalt var man begränsad till fyra stationer. 1984 kom den första uppmjukningen av regelverket, vilket ökade antalet stationer ett företag kunde äga. Klinenberg visar att ett företag som Clear Channel snabbt insåg att lokalradio kunde bli en kassako, bara man lyckades häva ägarbegränsningarna. Med 1984 års förändringar i ryggen startade de stora medieföretagen i början av 90-talet en lobbykampanj mot FCC för att skapa ett nytt regelverk utan ägarbegränsningar. 1996, efter att miljontals dollar hade spenderats på kampanjen, hävdade kongressen ägarbegränsningen helt och hållet. Huggsexan om amerikansk radio kunde börja.

Klinenberg beskriver hur lokala aktörer snabbt och samvetslöst slås ut av Clear Channel, hur riktiga "på-plats-reportage" ersätts av förinspelade program med "lokalkänsla", hur medieföretagen hämtar sin inspiration från snabbmatsindustrin för att skapa radions motsvarighet till *Big Mac*, och hur Clear Channel på kort tid blir ägare av 1200 radiokanaler över hela USA, som alla sänder samma färdigtuggade produkt. Utvecklingen på den amerikanska mediemarknaden efter 1996 är ett skrämmande exempel på vad som sker när storbolagens vinstintressen okontrollerat tillåts styra medieutbudet.

Klinenbergs analys av processen och problemen kring mediekonsolideringen på lokalradiomarknaden är skarp och övertygande. Men frågan är om storskaligt ägande alltid behöver vara skadligt för journalistiken? Klinenberg vill hävda det och exemplifierar sin tes genom att visa hur konsolidering har påverkat medieformer som TV, press och så kallade "alt-weeklies", alterna-

tiva veckotidningar som den New York-baserade *The Village Voice*. I avsnittet om de alternativa veckotidningarna får dock Klinenberg svårt att övertyga läsaren om farorna. Han ondgör sig över att kommersiella aktörer köper upp det "alternativa" utbudet, och känslösamt beskriver han hur redaktionerna tvingas att effektivisera och hur enskilda journalister känner sig illa behandlade av de nya ägarna. Men några tydliga exempel på att kvaliteten på publikationerna verkligen har försämrats ger han aldrig.

Det är sant att mediekonsolidering ofta kan vara skadlig, inte minst för mångfalden i det offentliga samtalet. Det finns legitima skäl till att massmedieäggande i de flesta demokratiska stater är hårt reglerat. Men samtidigt finns det en tendens inom den mediekritiska akademiska traditionen, som Klinenberg tillhör, att ensidigt rikta sin kritik mot "kapitalet". En publikations utformning, tilltal och kvalitet är en produkt av ett stort antal komponenter. Ägarstrukturen spelar inte alltid den avgörande rollen. När Klinenberg till sist uppgivet konstaterar att den amerikanska mediemarknaden i dag är fullständigt konsoliderad och inte längre "fri", försöker han identifiera en motrörelse: "I en komplett konsoliderad mediemarknad kanske framtiden för 'alternativa alternativ' finns på nätet." Klinenberg ser alltså den framväxande "medborgarjournalistiken" på internet som en väg till ett utvidgat demokratiskt samtal. Han redogör för framväxten av "on line-communities" och möjligheterna för alternativa röster att göra sig hörda i offentligheten.

Det är lätt att entusiasmeras av Klinenbergs beskrivningar av enskilda individers kamp för det fria ordet, men studerar man frågan ur en mer vetenskaplig mediehistorisk synvinkel, inser man att det naturligtvis finns många begränsningar också här. En sådan är ekonomin. Bloggare och "medborgarjournalister" i all ära, men grävande journalistik, djuplodande analyser och raffinerad rapportering kräver ekonomiska resurser. Enskilda individer har av naturliga skäl svårt att utmana ekonomiskt starka medieföretag. Men finns det då inget hopp för de alternativa rösterna i det offentliga samtalet? När de stora företagen genomgående har satsat på glättigt förpackad opinionsjournalistik och lättsmält underhållning, har det uppstått ett tomrum och ett behov av en tyngre och mer medveten journalistik. Den nischen har nya kapitalstarka aktörer utnyttjat. Och det finns en publik som är intresserad av kvalitet.

I USA har publiken hittat till smarta nätmagasin som *Slate* och *The Politico*, och i Sverige har konkurrensen om den intresserade publiken hårdnat både på tidningsmarknaden och i etermedierna. I takt med att det blir billigare att producera kommer kvalitetsutbudet sannolikt att växa på bred front. Den mediekritiske Klinenberg missar något: Räddningen för kvalitetsjournalistiken och det alternativa tilltalet kan komma från oväntat håll. Men i en tid när public services roll ifrågasätts i Sverige blir Klinenbergs *Fighting for Air* ändå en påminnelse om att fungerande medier är värda att värna om och att närheten till publiken är en kvalitet i sig. Svenska lokalradiostationer når med reportage om allt från hundutställningar till dansbanekvällar och kommunalpolitik i många län nästan 50 procent av invånarna dagligen. Det är tal som varje medieproducent gärna skulle vilja uppnå. Lokalradion i Sverige ger dagligen människor möjligheten till det som Marshall McLuhan 1964 i *Media* beskrev som mediekonsumtionens kärna – att återupptäcka sig själv: "Det som alla människor först läser i en tidning

Intimradio. Radio skiljer sig från många andra medier i det att det är ett intimt medium. Lokalradioprataren tilltalar nästan aldrig lyssnarna i pluralform – det gäller att vara "du" med publiken.

FOTO: WILLIAM GOTTLIEB/CORBIS/SCANPIX

är sådant de redan känner till. Om vi har varit vittne till någon händelse, det må nu vara en fotbollsmatch, en börskrasch eller en snöstorm, slår vi först och främst upp reportaget om just den händelsen. Varför? Svaret på den frågan är väsentligt för förståelsen av medier. Varför tycker barn om att, om än aldrig så osammanhängande, prata om vad de har varit med om under dagen? Varför tycker vi bäst om romaner och filmer som handlar vardagliga förlopp och människor? Jo, därför att det för varje förnuftig varelse innebär en ovärderlig och livsväsentlig nåd att i ny materiell form få se och återuppleva vad de själva har varit med om." Att beskriva och tolka den värld vi lever i är mediernas uppgift. Klinenberg visar att en viktig förutsättning är att vara *på plats*.

MATTIAS HESSÉRUS

Medeltidsljus över globaliseringen

**TERRITORY, AUTHORITY, RIGHTS
From Medieval to Global Assemblages**

Saskia Sassen

Princeton University Press 2006 (502 s.)

TIDIGARE HAR SOCIOLOGEN Saskia Sassen främst gjort sig känd för sina studier av nya ojämlikheter i den globala ekonomins urbana knypunkter (*The global city*, 1991) och av medborgar- och främlingskapets globala mekanismer (*Gäster och främlingar*, 2001). Med sin nya bok *Territory, Authority, Rights*, som för övrigt kommer ut i svensk översättning senare i år, sällar hon sig till de samhällsteoretiker som under senare år har producerat mäktiga narrativ om globaliseringen och nationalstatens nedgång. Till skillnad från många av dessa berättelser är hennes bidrag gedeutat empiriskt förankrat i egen forskning om den globala ordningens mikromekanismer.

Som den anspråksfulla titeln utlovar, förankras resonemanget långt tillbaka i tiden. Skälet till detta är att Sassen vill undvika den "endogena fälla" hon menar att merparten av globaliseringslitteraturen tenderar att hamna i. Man kan inte förklara globalisering med globalisering. Ofta föreställs det globala stå i motsättning till det nationella, som vore de två konkurrerande ordningar sprungna ur varsin logik. Sassen menar i stället att en teori om såväl globalisering som nationalstat måste bygga på en analys av andra variabler. Strategin blir att analysera den historiska utvecklingen av tre "kapaciteter" som hon menar har varit centrala för en rad samhällsformationer: territorium, makt och rättigheter. Under olika epoker har dessa organiserats enligt olika "strukturerande logiker", eller "konstellationer" (*assemblages*). Ibland har dessa tre kapaciteter varit samlade på en hand, ibland utspridda på flera. De konstellationer som Sassen själv analyserar motsvaras av den feodala, den nationalstatliga och den globala ordningen. I fokus hamnar särskilt de brytpunkter som signalerar att en specifik kapacitet byter spår. Det kan exempelvis röra sig om Bretton Woods-systemet, som fram till en viss punkt hade funktionen att skydda nationalstaterna från utländska ekonomiska aktörer. Men efter denna brytpunkt (som Sassen daterar till 1980-talet) blir funktionen den omvända – att öppna nationella marknader för globala ekonomiska aktörer. Utifrån en sådan analys ses exempelvis inte Bretton Woods-insti-

tutionerna IMF och Världsbanken som globala trojanska hästar, som redan från början var ämnade att knäcka den nationalstatsbaserade keynesianismen. Snarare blir de "kapaciteter" som från att ha stött en nationalstatlig ordning övergår till att stödja en global sådan.

När denna abstrakta analytiska apparat så sätts i rörelse, anas det grundläggande narrativet. Startpunkten är den senmedeltida ordningen, inom vilken ett antal olika – och ibland konkurrerande – makter sökte utöva sin auktoritet. Främst påvedömet, imperiet och kungadömena, men även de medeltida städer, inom vilka borgerskapet växte fram. Dessa maktors territorier överlappar varandra utan att konvergera, vilket även gäller för deras olika system av rättigheter. Från denna punkt, där ett antal reglerande ordningar samexisterar utan att någon kan hävda exklusiv överhöghet, rör vi oss sedan mot nationalstatsbildningen. I denna komplexa skapelse förenas – efter århundraden av strider och konflikter – de olika kapaciteterna, under en hands styre. Från början under kungen av Guds nåde, med tiden under "folkets" makt. Ekonomins, religionens och politikens verkansområden sammanfaller inom ett utstakat territorium; eller rättare sagt inom ett antal territorier, som förvisso står i samband med varandra men förbinds genom det nationella. Men med slutpunkten i berättelsen – den globala konstellationen – vänds denna centrifugala utveckling. De lösa trådar – eller kapaciteter – som knöts samman genom nationalstaten flätas nu upp.

LIKSOM UNDER MEDELTIDEN ser vi i dag hur en rad överlappande och decentraliserade ordningar växer fram: Finansiella nätverk för värdepappershandel, en mängd specialiserade privata normskapande organisationer, som globalt reglerar specifika näringsgrenar, globala skiljedomsinstitut, som löser tvister mellan ekonomiska aktörer utan att blanda in nationella domstolar, transnationella aktivistnätverk, som talar å det globala civilsamhällets vägnar, eller "globala städer", som för samman finansiella flöden, kosmopolitiska eliter, papperslösa invandrare och annan billig tjänstearbetskraft, i konstellationer som tycks ha mer att göra med andra globala städer än de nationella landområden som de inramas av.

Anklagelsen om att den medeltida ordningen görs till ett slags metafor för globaliseringen ligger nära. Mot detta värjer sig dock Sassen. Tillbakablickens syfte är främst tänkt som ett "historiskt experiment" för att testa teorin om kapaciteter mot det förgångnas fakta. Den medeltida ordningens breda normativa eller rumsliga ordningar (kyrkan, imperiet, den medeltida staden), som många gånger var sociala universum i sig, har heller ingen motsvarighet i dagens överlappande system, som är tämligen specialiserade och partiella och har smalare normativa anspråk. Dessutom menar hon att nationalstaten fortfarande är den mest komplexa organisationsform som historien har uppvisat, och den kommer troligen även framgent att vara den mest betydelsefulla. Men dess roll är under förändring, eftersom den inordnas i en global ordning. Globaliseringsdynamiken är för det mesta inte någon yttre kraft, utan något som sker inuti och på grund av förändringar av nationella institutioner. Därför föredrar hon snarare att tala om "avnationalisering". Detta blir också Sassens sätt att sätta ned foten i debatten mellan dem som hävdar att globaliseringen gör nationalstaten överflödig och dem som tvärtom menar att globalisering är nys,

inget nytt eller att nationalstaten fortfarande kommer att vara dominerande.

Med sina exempel på viktiga "brytpunkter" – det vill säga grundläggande förändringar – inom viktiga nationella samhällsinstitutioner tillför Sassen en rad intressanta och empiriskt välförankrade fall. Genom dessa blir det också tydligt att den nya ordningens demokratiska underskott inte nödvändigtvis kommer sig av att den nationalstatsbaserade demokratin står sig slätt mot odemokratiska globala institutioner (som WTO, IMF eller Världsbanken), utan även iscensätts nationellt utan tydlig referens till det globala. Utifrån det amerikanska exemplet visar hon sålunda hur kongressen allt mer har fått stå tillbaka i beslutsfattandet, till förmån för presidenten. Den lagstiftande och brett folkrepresenterande makten har i allt större utsträckning hamnat i skuggan av den verkställande makten. Samtidigt har antalet presidenttätgårdar som omgärdas av sekretess ökat lavinartat. De minskade möjligheterna till granskning av den verkställande maktens göranden och låtanden har omvänt följts av den verkställande maktens ökade möjligheter att granska sina medborgare, genom ökad övervakning, avlyssning och samkörning av privata och offentliga register. På så sätt kan man nästan tala om en omkastning av den liberala demokratis grundläggande principer. Folket ges inte möjlighet att granska sina makthavare, samtidigt som makthavarna får allt större möjligheter att granska folket. Det offentliga har blivit privat, samtidigt som det privata görs (potentiellt) offentligt.

Folket ges inte möjlighet att granska sina makthavare, samtidigt som makthavarna får allt större möjligheter att granska folket.

Denna utveckling har naturligtvis blivit extra tydlig i USA i och med landets "krig mot terrorismen", men Sassen menar att denna utveckling går längre tillbaka. Stärkandet av den verkställande makten på den lagstiftande och granskande maktens bekostnad inleddes redan med Reagans presidentskap under 80-talet. Till detta kan även fogas den nyliberala politik som i större eller mindre omfattning förts alltsedan dess. Den har inneburit att det en gång offentliga i allt större utsträckning omvandlats till privata system, vilket gör det svårare att begära insyn och utkräva ansvar. Såväl det politiska som det sociala medborgarskapet naggas allt mer i kanten. Utvecklingen är heller inte speciell för USA. Samma tendenser återfinns i ett flertal länder. Sassen menar att dessa attacker mot medborgarskapet kan ses som uttryck för en omkastning av den utveckling som de amerikanska och franska revolutionerna markerade startpunkten på; det vill säga att sammanföra medborgarskapet och nationalstaten utifrån tanken att staten är folket.

Utöver de givna exemplen på hur medborgarskapet urvattnas, menar hon att mer positiva utvecklingar – såsom ökade möjligheter till dubbelt medborgarskap, eller uppkomsten av transnationella aktivistnätverk – även bidrar till att göra kopplingen medborgarskap–nationalstat mindre tydlig. Sassen ägnar därför en hel del möda åt att bena ut vad hon ser som framväxande former av nya former av medborgarskap som inte med nödvändighet är knutna till en nationalstat. Här görs en analogi med den medeltida staden och hur den blev den plats där det framväxande borgerskapet sakta formerade de rättigheter som

kom att bli betydelsefulla både för dess framtida position som dominerande klass, för den klass som dominerades (arbetarna) och för den nationalstatliga liberala demokratin i dess helhet. Utifrån iakttagelsen att underordnade eller utanförställda grupper ofta historiskt sett själva har skapat eller drivit fram rättigheter som sedan har blivit allmänna, menar hon att framtidens politiska subjekt, klasser och rättigheter bör sökas i motsvarande samtida omständigheter. Utifrån en rad exempel nagelfar hon små men betydelsefulla förändringar i medborgarskapsinstitutionen, som kan innebära nya öppningar. Det är här hennes analys bränner till. Fram växer bilden av en medborgare på jakt efter nya politisk ytor, eller kanske ett flertal nya sådana ytor.

Sassen för med sin bok förtjänstfullt in globaliseringsdebatten på nya, nödvändiga spår. Perspektivet öppnar teoretiska läsningar. Till skillnad från andra samtida globaliseringsberättelser pekar hennes inte ut något specifikt subjekt som skulle kunna ta på sig uppgiften att omgestalta medborgarskapet och återvitalisera demokratin. Analysen av nationalstatens ökade demokratiska underskott identifierar på ett förtjänstfullt sätt de utvecklingar som i dag sätter press på såväl socialdemokrati som liberalism – men även folkstyret såsom vi hittills känt det.

MAGNUS WENNERHAG

Gud vs Darwin

THE GOD DELUSION

Richard Dawkins

Houghton Mifflin 2006 (406 s.)

THE CREATION

An Appeal to Save Life on Earth

Edward O. Wilson

W. W. Norton 2006 (175 s.)

SKAPADES JORDEN, VÄXTERNA, djuren och hela härligheten i en övernaturlig, för naturvetenskaplig forskning oåtkomlig, skapelseprocess med Allah, Gud, Jahve, Oden eller Zeus – för att lista ett antal alternativ i bokstavsordning – som chefsdesigner? Eller i alla fall människan? Är inte vår art alltför komplicerad för att ha kommit till på ett naturligt sätt? Måste man inte förutsätta att en superintelligent och målmedveten designer tillverkat oss med visst syfte? Finns det en sannfärdig beskrivning av livets uppkomst på jorden i en eller flera heliga skrifter, vars utsagor är bortom tvivelsmål och inte får ifrågasättas?

Ja, säger inte bara alla professionella predikanter, även om de är totalt oense om vilka skrifter som är heliga, utan också miljarder "vanliga" människor som av föräldrar, lärare och omgivande samhälle blivit indoktrinerade att hålla en eller annan skriftsamling för helig och att förakta eller rentav hata individer som föredrar någon annan skriftsamling, eller som förnekar existensen av varje slags helighet.

Nej, säger den darwinistiskt grundade naturvetenskapliga forskningen. Livets uppkomst, organismernas funktionalitet och den biologiska mångfalden kan förklaras i renodlat materialistiska termer, utan medverkan av övernaturliga insatser, inklusive vår egen art på sin egenhändig tillsnickrade piedestal.

Om religiositet som villfarelse, hjärnfunktion,

inkomstkälla och instrument för maktutövande och gruppdisciplin skriver Richard Dawkins i sin bok *The God Delusion* med intensitet, för att inte säga frenesi, och flödande kunskapsrikedom på den magnifika prosa som fått en grupp brittiska litteraturprofessorer att överväga att nominera honom till ett Nobelpris i litteratur. På en rad internationella försäljningslistor seglade Dawkins nya bok upp bland förra årets tio-i-topp, dit hjälpt inte minst av författarens flitiga deltagande i debatter med lekta och lärda kontrahenter i TV, radio och ledande tidningar.

En närmare presentation av Richard Dawkins torde vara överflödig. Dock i all korthet: engelsman, född 1941 i Kenya, doktorsgrad från Oxford med ett beteendekologiskt avhandlingsämne, världsberömmelse i och med boken *The Selfish Gene* (1976), fortsatt idogt skriftställarskap med enorma försäljningsframgångar, donationsfinansierad professor i "vetenskapsförståelse för lekman" fortfarande i Oxford.

Utan att darra på manschetten hävdar Dawkins i sin nya bok att existensen av en gudom, av vad slag och benämning det vara månne, är så osannolik att vi i praktiken kan bortse från den möjligheten. Inga övernaturliga krafter finns alltså att rekrytera för arbetet på att förklara uppkomsten av livet på jorden, de levande varelsernas ändlösa mångfald och häpnadsväckande komplexitet. Men det gör ingenting. Allt sedan 1859 finns nämligen en teori, framlagd av Charles Darwin, som ger en naturvetenskaplig (ymnigt datastöd, testbar) förklaring till alla dessa fenomen, inklusive det kanske mest förunderliga av dem alla: Människans psyke. Obönhörligen har omvärldens kaotiskt skiftande betingelser gynnat, respektive missgynnat, individer med olika slumpvis uppkomna konstellationer av arvsanlag, *et voilà*: I dag finns det finslipade människohjärnor med förmåga att konstruera datorer och teleskop som kartlägger världsalldet, identifierar arvs-massans beståndsdelar och formulerar vetenskapliga hypoteser för sin egen tillblivelse. Darwins teori revolutionerade inte bara den biologiska vetenskapen, han skapade också en helt ny världsbild. Det blev möjligt, ja till och med lätt, för människor att vara konsekventa ateister. Miraklernas tid var förbi.

Med tanke på frånavar av belegg för existensen av övernaturliga krafter, väsen eller gudar är det besynnerligt att en eller annan variant av religiositet förekommer i varenda mänskligt samhälle runt om på jorden. Fenomenets allmänmänsklig-het har fått forskare med evolutionsbiologiska insikter att misstänka att det någonstans i människohjärnan existerar ett genetiskt program som kommer till uttryck i form av religiöst beteende. Då ligger det nära till hands att fundera över vilka fördelar som tillkommit de individer som ägt denna benägenhet i lite högre grad än andra individer. Hittills har man inte lyckats att på ett övertygande sätt visa några sådana fördelar, och Dawkins ansluter sig därför provisoriskt till hypotesen att det religiösa syndromet – inklusive exempelvis blind åtlydnad av sakligt omotiverade levnadsregler, utförande av noggrant specificerade ritualer, fobi mot människor med andra trosföreställningar än de egna samt övertygelse om någon typ av postumt evigt liv – är en biprodukt som råkat upp-komma tillsammans med evolutionen av någon adaptiv fördelaktig hjärnmekanism, troligtvis redan hos någon föregångare till vår egen art.

Sedan urminnes tider bör det ha inneburit stora fördelar för barnen att oreflekterat åtlyda äldre anförvanter råd eller order av typ "Upp i trädet!", "Passa lillebror!" etcetera. Det är inte svårt att föreställa sig att samma mekanism kommer att fungera på direktiv som "Ät inte griskött!" eller "Undvik L. för hon är kristen/muslim/ateist." Zoologin tillhandahåller gott om exempel på beteenden som gått snett efter att från början ha haft adaptiva fördelar. Nattfjärilarna som cirklar sig till döds runt stearinljuset på ditt skrivbord är ett gott exempel; att orientera efter ljuset var helt okey på den tiden då de enda ljuskällorna var solen och månen.

Dawkins hävdar emellertid att religiositeten inte kan avfärdas som ett onyttigt bihang; den är

Kreativ kreationism. I USA reser kreationister krav på att införa sin teori i skolan som motpol till evolutionsläran.

FOTO: GARY BRAASCH/CORBIS/SCANPIX

en farlig kraft vars inflytande i samhället oavlatligt måste motverkas och bekämpas. Han anför många skäl, men inte minst betonar han den starkt konfliktstimulerande effekt som religionerna haft, och har, på alla håll i världen. "Imagine", citerar han John Lennons berömda sång, "a world without religion..." (I Amerika har en helgerånare ändrat texten till "a world with one religion".) Då skulle vi ha sluppit, eller i vart fall haft mindre av, korståg och tvångsdöpande under svärdet, 11:e september, massakrer av judar som "kristusmördare", masslakten vid Indiens och Jugoslaviens sönderfall, hedersmord, inkvisitionens tortyrkammare, talibanskt kvinnoförtryck, martyrer på Roms arenor – listan är ändlös. Inte minst borde feminister vara aktiva ateister, för ofta ingår en stark religiös faktor i mäns nedriga behandling av kvinnor. Visst är det, som Dawkins påpekar, sällsamt att en nödvändig kvalifikation för uppdrag i gudarnas tjänst i de flesta religioner är innehav av testiklar.

MEN MORALEN DÅ? En vanlig invändning är att om religiositeten försvinner kommer mänsklig-heten att hamna i ett moraliskt kaos, eftersom motivationen för samverkan och hänsyn då skulle försvinna. Men precis tvärtom ligger det till, argumenterar Dawkins, eftersom de stora religionernas heliga skrifter är fulla av beskrivningar och uppmaningar till handlingar, som för de flesta moderna människor framstår som avskyvärda och raka motsatsen till efterföljansvärda. Den gud som beskrivs i kristendomens heliga texter ger talrika prov på egenskaper som hämndlystnad, långsinthet, rasism, sexism, homofobi, svartsjuka och sadism. Varför skall man respektera en gud som exempelvis befäller sina anhängare att döda sina egna barn? Hur mårde Isak efter att ha varit ett ögonblick från att slaktas av sin egen far för att i sista stund slippa undan och förstå att alltsammans var en grym ploy?

Dawkins, och många evolutionsbiologer med

honom, ser definitivt inte moraliskt beteende som en gudomlig gåva eller dagorder, utan tvärtom som ett genetiskt förprogrammerat inslag i det mänskliga psyket. Med den utgångspunkten är det helt enligt förväntan att graden av moraliskt (altruistiskt: kärt barn har många namn) beteende varierar mellan individer samt att dess manifestationer är olika i olika sociala miljöer och under olika yttre betingelser.

Enligt detta synsätt har människans moraliska beteende djupa rötter i tider långt före vår egen arts uppkomst, det vill säga hos en eller annan av våra föregångsarter. Ett kraftigt stöd får denna hypotes av data som visar på förekomsten av "protomoraliskt" beteende hos våra närmaste släktingar bland primaterna. En rad olika faktorer kan ha gynnat utvecklingen av sådant beteende. I synnerhet när en flock utsätts för ett yttre hot i form av en aggressiv och expansiv grannflock, florerar allsköns "sammanhållningsbeteendet"; hanarna, som hos primaterna är det kön som står för revirförsvaret, beter sig på ett sätt som komiskt för tankarna till ett fotbollslag där spelarna "peppar" varandra före matchen: "Nu går vi ut och tar dom!" Lite dystrare är parallellen med alla de xenofoba reaktioner som iaktas hos diverse starkt sociala primatarter. Många av deras beteenden har uppenbarligen utvecklats med funktionen att signalera tillhörighet till ingrupp i motsats till utgrupp.

Medan belägg saknas för att religiositet höjer den moraliska ribban i ett samhälle, finns i stället tydliga tecken på motsatsen. Vad skall man exempelvis säga om ett samhälle som på religiösa grunder förbjuder stamcells forskning (avsedd att rädda liv) med hänvisning till att en cellklump på 64 celler är ett sakrosankt människoliv, samtidigt som det frikostigt utmålar dödsstraff för vuxna människor med fullt utvecklat medvetande?

Om Dawkins ibland går hårt fram, beror det på att han finns på den sida som är utsatt för attack. Han deltar i en försvarsstrid för värden han finner omistliga, till exempel forskningens frihet. Det land som ofta utpekats som demokratins främsta bålverk i världen håller på att teokratiseras. Både i den kristna och i den muslimska världen ökar för närvarande prästvålden, vilket betyder att religiösa regelverk appliceras även i sammanhang där de är irrelevanta eller skadliga.

USA:s president hänvisar till sin gud lika ofta som Irans till sin. En fredlig uppgörelse underlättas just inte av deras motsatta religiösa övertygelser. Det är beklämmande att notera hur i ett flertal länder, vårt eget inte undantaget, religiösa sedvänjor och riter tolereras och understöds på ett helt annat sätt än ickereligiöst baserade påfund och samfund. Konfessionella friskolor eller separata klasser för mosaiska, muslimska och kristna barn – i ett demokratiskt samhälle! Som Dawkins påpekar är etiketterandet av barn som tillhöriga den ena eller den andra religionen en fullständig absurditet och gränsar till övergrepp. Varför skall vi acceptera kristna eller muslimska friskolor, medan tanken på att starta en marxistisk eller ateistisk eller feministisk friskola av de flesta skulle uppfattas som fullkomligt bisarr?

INTERNATIONELLT MINST LIKA KÄND som Richard Dawkins är Edward O. Wilson – upphovsmannen till den vetenskapsinriktning som under benämningen sociobiologi blev så missförstådd att den måste ömsa namn för att arbetsron skulle återställas. Wilsons vetenskapliga specialitet är entomologi, närmare bestämt myrnas fascinerande värld, men förutom för avancerat socialt beteende hos myror, människor och andra djur, har han i femtio år haft ytterligare ett riktigt stort engagemang, nämligen för bevarandet av jordens falnande biologiska mångfald. I kampen för att hejda farten i artutdöendet har få, om någon, spelat en större roll än Wilson, och det är i första hand på dessa insatser hans globala kändisskap vilar.

Liksom Dawkins har Wilson kommit ut som ateist. I sin nya bok, *The Creation*, har han emellertid anammat strategin att om man inte kan besegra sin fiende så får man alliera sig med honom. Wilsons bok är en appell till religiösa, i första hand kristna, människor att besinna att det som håller på att försvinna från jordens yta är vad de säger sig uppfatta som "Guds skapelse". Låt vara, säger Wilson, att jag och ni har olika bevekelsegrunder, men trots detta borde vi samfällt kunna arbeta för målet att jordens biologiska rikedomar i största möjliga grad skall få leva kvar, framtida generationer till nytta och nöje och – om så önskas – som ett glansfullt och vördnadsbjudande uttryck för Guds skapande förmåga.

Wilson har valt att ge sin bok formen av ett

brev till en hypotetisk baptistpastor och ber denne besinna att vare sig man menar att Gud skapat allt liv på jorden, eller att darwinistisk evolutionsteori ger bäst förståelse av denna process, är det av yttersta vikt att livets mångfald så intakt som möjligt kommer att finnas kvar här på jorden. En majoritet av den amerikanska befolkningen är fundamentalistiskt kristen och svarar i enkäter att de håller för sant att Gud skapat allt levande på jorden i befintligt skick, inklusive människan, och att hela tillverkningsproceduren endast tog en vecka, inklusive vilodag, samt skedde för drygt 6000 år sedan. Över denna föreställning gör sig Wilson rakt inte lustig utan säger i stället så här: tro vad ni vill – men hjälp till att bevara livet i alla dess underbara former! Tanken är naturligtvis att om det fromma Amerika verkligen skulle ta miljöbevarandet till sitt hjärta skulle en mäktig politisk kraft uppstå, som kanske skulle kunna påverka till och med presidenter med bäge fötterna i Texas oljekällor.

PÅ LYSANDE PROSA beskriver Wilson livets underbara mångfald och väddar om stöd för dess bevarande. Behjärtansvärt syfte och vacker tanke, men hjälper det? Det är nog tveksamt. Största delen av jordens artmångfald finns i länder där kraftig befolkningstillväxt, och synnerligen förståeliga folkliga krav på högre levnadsstandard, innebär ett allt hårdare utnyttjande av naturresurserna. Det är möjligt att den, för närvarande eländiga, situationen för naturvården i USA skulle kunna förbättras genom den vetenskapligt-religiösa allians som Wilson förespråkar, och visst vore det en god sak. Men i ett globalt perspektiv är dessa två krafter även efter en i och för sig svåruppnåelig förening troligtvis alltför svaga för att ha mer än marginell effekt.

Evolutionsbiologin visar oss en verklighet långt märkvärdigare än något som vår fantasi kunnat skapa. Visst finns det, som Darwin avslutar sin bok om arternas uppkomst genom naturligt urval, en storslagenhet i insikten om att livet med dess olika krafter en gång blåstes in i några få eller en enda livsform och att ett ändlöst antal lika sköna som förunderliga former utvecklats och fortsätter att utvecklas från denna enkla begynnelse, alltmedan vår planet fortsätter sitt eviga kretslopp följande tyngdkraftens lag.

STAFFAN ULFSTRAND

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

MICHAEL BERGMAN

Docent i nationalekonomi vid Köpenhamns universitet.

THERESE BOHMAN

Frilansskribent och litteraturkritiker på *Aftonbladet*.

INGER ENKVIST

Professor i spanska vid Lunds universitet.

LINUS HAGSTRÖM

Fil. dr i statsvetenskap och forskare vid Utrikespolitiska institutet.

PETER HANDBERG

Översättare och skribent.

NATHALIE HEINICH

Sociolog, verksam vid CNRS i Frankrike.

MATTIAS HESSÉRUS

Doktorand i historia vid Uppsala universitet.

KJELL HÄGLUND

Redaktionschef på *Residence* och tv-kritiker.

WALDEMAR INGDAHL

Frilansskribent.

BENGT JACOBSSON

Professor i företagsekonomi vid Södertörns högskola.

JOHAN JAKOBSSON

Försvarsanalytiker.

KAROLIN A JOHANSSON

Frilansskribent och konsult.

OSKAR LIDÅKER

Frilansskribent.

ADAM MARKO-NORD

Frilansskribent.

MERETE MAZZARELLA

Professor i nordisk litteratur i Helsingfors.

ÅSA NYQUIST BRANDT

Frilansjournalist.

MARIELOUISE SAMUELSSON

Frilansjournalist.

THOMAS STEINFELD

Kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

STAFFAN ULFSTRAND

Professor emeritus i ekologisk zoologi vid Uppsala universitet.

MAGNUS WENNERHAG

Doktorand i sociologi vid Lunds universitet.

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på SACO.

OLA WONG

Utrikeskorrespondent, Shanghai.

Åke Ortmark

Susanna Popova

Niklas Ekdal

Anders Hellner

Lennart Persson

AXESS TV

EN FRIKANAL I DET DIGITALA MARKNÄTET

TABLÅ

LÖRDAGEN DEN 10 MARS

10.10 Mästaren & Margarita
11.00 Veckans Debatt
11.30 Studio Ekdal
12.00 Yes, Minister
12.30 Ortmark
13.00 Dokumentär utifrån
13.45 Global Axess
14.20 Mästarsångarna i Nürnberg
19.00 Maggie, del 1 av 2
20.00 Civilisation
21.00 Mästaren & Margarita
22.00 Opera och tredje riket
22.50 Global Axess

SÖNDAGEN DEN 11 MARS

10.30 Åsiktsmaskinen
11.00–12.00 Maggie, del 1 av 2
13.00 Mästarsångarna i Nürnberg
17.40 Opera och tredje riket
18.30 Mästaren & Margarita
19.30 Åsiktsmaskinen
20.00 Veckans Debatt
20.30 Studio Ekdal
21.00 Yes, Minister
21.30 Ortmark
22.00 Dokumentär utifrån
22.45 Civilisation

LÖRDAGEN DEN 17 MARS

10.10 Mästaren & Margarita
11.00 Veckans Debatt
11.30 Studio Ekdal
12.00 Yes, Minister
12.30 Ortmark
13.00 Dokumentär utifrån
13.45–14.15 Global Axess
17.00 Hugonotterna
19.00 Maggie, del 2 av 2
20.00 Civilisation
21.00 Mästaren & Margarita
22.00 Jazztrumpetaren i Gulag
23.00 Global Axess

SÖNDAGEN DEN 18 MARS

10.30 Åsiktsmaskinen
11.00–12.00 Maggie, del 2 av 2
15.30 Hugonotterna
17.30 Jazztrumpetaren i Gulag
18.30 Mästaren & Margarita
19.30 Åsiktsmaskinen
20.00 Veckans Debatt
20.30 Studio Ekdal
21.00 Yes, Minister
21.30 Ortmark
22.00 Dokumentär utifrån
22.45 Civilisation

LÖRDAGEN DEN 24 MARS

10.10 Mästaren & Margarita
11.00 Veckans Debatt
11.30 Studio Ekdal
12.00 Yes, Minister
12.30 Ortmark
13.00 Dokumentär utifrån
13.45–14.15 Global Axess
16.45 Madame Butterfly
19.10 Mahattma Gandhi
20.00 Civilisation
21.00 Mästaren & Margarita
22.00 Den röda taktippen
23.00 Global Axess

SÖNDAGEN DEN 25 MARS

10.30 Åsiktsmaskinen
11.00–11.50 Mahattma Gandhi
15.05 Madame Butterfly
17.30 Den röda taktippen
18.30 Mästaren & Margarita
19.30 Åsiktsmaskinen
20.00 Veckans Debatt
20.30 Studio Ekdal
21.00 Yes, Minister
21.30 Ortmark
22.00 Dokumentär utifrån
22.45 Civilisation

LÖRDAGEN DEN 31 MARS

10.10 Mästaren & Margarita
11.00 Veckans Debatt
11.30 Studio Ekdal
12.00 Yes, Minister
12.30 Ortmark
13.00 Dokumentär utifrån
13.45–14.15 Global Axess
16.30 Lakmé
19.05 I Lawrence fotspår
20.00 Civilisation
21.00 Mästaren & Margarita
22.00 Elisabeth Schwarzkopf
23.00 Global Axess

SÖNDAGEN DEN 1 APRIL

10.30 Åsiktsmaskinen
11.00–11.55 I Lawrence fotspår
14.55 Lakmé
17.30 Elisabeth Schwarzkopf
18.30 Mästaren & Margarita
19.30 Åsiktsmaskinen
20.00 Veckans Debatt
20.30 Studio Ekdal
21.00 Yes, Minister
21.30 Ortmark
22.00 Dokumentär utifrån
22.45 Civilisation

AXESS TV

Axess TV är en svenskproducerad helgkanal som sänder kunskaps- och bildningsteve inom områdena samhälle, kultur och vetenskap. Axess kanal finns tillgänglig utan kostnad i det digitala marknätet, via Boxer och i Com Hems digitala utbud. **Besök gärna www.axess.se** för att se tablån och flera av våra program samt information om hur du får in vår kanal.

Prenumerera på tidskriften AXESS www.axess.se E-post: prenumeration@axess.se Tel: 031-743 99 05 eller fyll i talongen nedan

Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...

- ☐ Helår 9 nr normalpris 425 kr
☐ Studerande 200 kr (posta kuvert med talong och kopia på betald
terminsräkning eller skriv ditt CSN-kortsnr här:)

Namn

Adress

Postadress

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM